

AZ IRODALMI ÉLET A BACH-KORSZAKBAN.

(Második, befejező közlemény.)

Lássuk most nagyjából ennek a korszaknak nem-szép-irodalmi, de regény- és novellairodalmunk szempontjából figyelembe veendő könyvtermelését.

Heckenast Gusztáv 1850 elején megindította az *Újabbkori ismeretek tára* c. lexikont; füzetekben jelent meg (egy kötet hat füzetből állott), s 1855 szeptemberében fejeződött be a hatodik kötettel. Az első kettőt Tóth Lőrinc, a többbit Pákh Albert szerkesztette — ez maga is sok cikket irt bele.¹ Jeles munkatársai voltak. Ennek folytatása volt a *Jelenkor* c. szintén füzetekben megjelenő egykötetes lexikon, mely 1856-ban indult meg s 1858-ban lett teljessé. Tóth Lőrinc szerkesztette.² Ugyancsak Heckenast adta ki az *Ismerettár* c. képes lexikont «a magyar nép számára»; 1857-ben indult meg Tóth Lőrinc szerkesztésében, s 1864-ben fejeződött be a 10. kötettel.³ Korszakunk végén (1859) indult meg a Szent István-Társulat kiadásában az *Egyetemes magyar encyclopaedia*; Török János szerkesztette, s csak 1876-ban végződött be a 13. kötettel. Ezekben a lexikonokban, melyeket szépíróink is haszonnal forgattak, sok az értékes anyag.⁴

Regényíróink és novellistáink meg az olvasó közönség a kritikán kívül az irodalomtörténetből tanulhattak legtöbbet. Vessünk tehát ennek fejlődésére is egy futó pillantást.

«Irodalomtörténetünk atyjának», Toldy Ferencnek munkássága ebben a korban vált igazán nagyarányúvá. Páratlan szorgalommal hordta össze irodalomtörténetünk anyagát. Kiadta többek közt Faludi Ferenc, Zrinyi Miklós, Székely István és Heltai Gáspár munkáit, a Katalin-legendát, a Nádor-kódexet, s régi irodalmunk sok más termékét, Bajza verseit, a magyar remekírók gyémántkiadásának kötetét és megindította a *Magyar nemzet classicus íróinak* negyvenkötetes sorozatát (1859-ben). Bevezetéseiben és tömérdek tanulmányában, melyek legnagyobbbrészt a maga szerkesztette Új Magyar Múzeumban és a

¹ H. 1850. márc. 4., H. 1855. szept. 14., Új Magyar Múzeum. 1850. 236. Színnyei: *Magyar írók*. Pákh. A. és Tóth L. alatt.

² PN. 1856. nov. 15. Színnyei: *Magyar írók*. Tóth L. alatt.

³ PN. 1857. márc. 18.

⁴ Igen kíváncsi volna, ha valaki megírná a magyar lexikográfia történetét. Rendkívül értékes szellemtörténeti tanulságokkal járna.

Magyar Akadémiai Értesítőben jelentek meg, óriási, addig ismeretlen anyagot tárt fel. Megindította a rendszerezés nagy munkáját is *A magyar nemzeti irodalom történetében (Ő- és középkor)*¹ és *A magyar költészet történetében* (1854).² Iskolák számára írta *Magyar chrestomatiáját* (1853) s *A magyar nyelv és irodalom kézikönyvét* (alcíme: *A magyar költészet kézikönyve*), mely életrajzokban és jellemző verses és prózai szemelvényekben mutatta be a magyar irodalom történetét (I. 1855. II. 1857). Az utóbbi különösen fontos volt abban a korban, mikor Ferenczy Zsigmond Jakab gyenge összefoglalásán (1854) és Lonkay Antal olvasókönyvén (1855) kívül nem volt más irodalomtörténeti kézikönyvünk. Az ő rendszeres kézikönyve csak 1864—1865-ben jelent meg.

Vele egy időben más jeles elmék is dolgoztak irodalomtörténetünk szépen emelkedő épületén: Greguss Ágost könnyed tollal írt írói arcképeivel (*Jeles írók csarnoka*, a Pesti Napló tárcájában 1853—5.), br. Kemény Zsigmond eszmékben gazdag tanulmányaival (*Élet és irodalom*. 1853. *Eszmék a regény és dráma körül*. 1853. *Arany Toldija*. 1854.), Gyulai Petőfi első nagyszabású értékelésével³ Erdélyi János huszonöt év irodalmának (1830—1855) áttekintésével.⁴ Nem szabad figyelmen kívül hagynunk a főttebb méltatott kritikákat sem, mert nem egy, akkor csak időszerűnek vagy szubjektívnek tetsző megállapításuk később általánosnak elfogadott irodalomtörténeti értékeléssé emelkedett. Toldynak kissé konzervatív felfogása, tudományosan száraz, merev, s nem egyszer elfogult értékelésével szemben ők képviselték a modernebb, hajlékonyabb felfogást, a mélyebbre ható elemzést, a kifinomultabb műérzéklet. Arany János ekkor még csak két nagyértékű verstani tanulmányával járult a magyar költemények helyesebb megértéséhez,⁵ de 1857-ben írta már tanulmányát *Naiv eposunkról*, s 1859-ben dolgozott Bánkban-tanulmányán és *Zrinyi és Tassóján*, mely a *Szigeti veszedelem* legelső mélyen járó fejtegetése és világ-irodalmi keretébe való beleillesztése.

Nevezetes eseménynek mondhatjuk egy új, modern írói lexikonnak megjelenését: a Ferenczy Jakab és Danielik József *Magyar írók* c. «életrajz-gyűjtemény»-éét (I. 1856. II. 1858.), melyet a Szent István-Társulat adott ki — 1525 életrajzot tartalmazott. Hasznos volt a Heckenast által kiadott *Magyar*

¹ I. és II. köt. 1851; 1852-ben már 2. kiadása jelent meg. Sajnos, félben maradt, folytatásából csak egy füzet jelent meg 1853-ban.

² Egyetemi előadásai. Előbb a PN. tárcájában jelent meg 1853—1855-ig.

³ *Petőfi és lyrai költészetünk*, Új M. Múzeum. 1854.

⁴ *Egy századnegyzed a magyar szépirodalomból*. PN. 1855.

⁵ *Valami az asszonánczról* (teljesen először az Új M. Múzeumban, 1854.) s *A magyar nemzeti versidomról*. (U. ott 1856. és a nagykőrösi ref. gimnázium értesítőjében.)

írók arcképei és életrajzai is (1858) — 40 író-t foglalt magában — valamint a Hölgyfutár műmellékleteként kiadott *Arckép album* (I. 1855. II. 1856), 48 arcképpel, életrajzi adatokkal, sőt szemelvényekkel.

Tudtommal ekkor keletkezett a legelső iskolai jegyzetes kiadás: Kisfaludy Károly *Szeget szeggel* c. vígjátéka, melyet kiadója, Glatz Gyula, nagyszebeni gimnáziumi tanár, német életrajzzal, nyelvi magyarázatokkal és egy kis szótárral látott el. A szebeni ev. gimnáziumban használták a magyar nyelv tanítására.¹ Br. Kemény Zsigmond örömmel mutatott rá² tudományos irodalmunk fejlődésére: több tudományos könyv jelenik meg, mint azelőtt, köztük nagyterjedelmű munkák, s belső értékük is magasabb az eddigieknél. Ez a megállapítása főként a történetíráshoz vonatkozott, mely ebben az időben igazán magas színvonalú műveket is alkotott. Kemény arra is rámutatott, hogy történeti regényíróink fejlődésére üdvös hatása lesz a régi krónikák kiadásának. Hozzátehetjük, hogy a történetírás fejlődése általában erősen fejleszti a történeti regény- és novellairást, hiszen az írók így több és jobban feldolgozott anyagból meríthetnek.

Itt csak röviden mutathatunk rá e korbéli történetírásunk fejlődésére. Legelőször Szalay László kiváló *Magyarország történetét* kell megemlítenünk, melynek I—IV. kötete Lipcsében (1852—54), az V. és VI. pedig Szalay hazatérése után itthon jelent meg (1857—59). Sajnos, a nagyszabású munka félben maradt. — Az emigráns Horváth Mihály nem vehetett tevékeny részt történetírásunkban, csak 1848 előtti művei voltak forgalomban, hatkötetes nagy történelme pedig csak 1860-ban indulhatott meg. — Teleki József gr. *Hunyadiak kora Magyarországon* c. hatalmas méretű monografiájának kiadása is ebben a korban történt Szabó Károly közreműködésével, 1851—1857-ig nyolc kötete jelent meg, a többiek későbbben. Teljesen befejezve ma sincs. — Nagy Iván nagyszabású családtörténeti lexikona: *Magyarország családai* 1857-ben indult meg füzetekben, de csak 1865-ben fejeződött be a 12. kötettil. — Nevezetes könyv volt még a *Magyar szónokok és statusférjak* (1851), melyet Csengery Antal adott ki, s melybe br. Kemény Zsigmond írta a Széchenyi Istvánról és a két Wesselényiről szóló történeti arcképeket, ekkori történetírásunknak talán legmélyebb és legművészebb alkotásait. Szalay történetéről írt cikke (1853) is kiváló a maga nemében.

Hasznosak voltak az erdélyi történetbúvár, Kövály László gyűjteményei is: *Erdély régiségei* (1852) és *Száz történelmi rege*

¹ PN. 1852. dec. 10.

² Többször idézett tanulmányában. — A PN. megállapítja, hogy az 1857-i tudományos irodalom sokkal értékesebb a szépirodalomnál.

(Kolozsvár, 1857). A folyóiratok hasábjain¹ megjelent tanulmányokban is sok értékes anyagot hoztak napfényre történetíróink; közülük csak Szilágyi Sándort, Szabó Károlyt és Salamon Ferencet említjük, kik már ekkor megkezdték később nagyszabásúvá vált történetírói munkásságukat.² Nevezetesen e kor történeti kútfőkiadványai is: Cserei históriája, Szalárdi János *Síralmas krónikája*,³ Kemény János és Bethlen Miklós önéletírása⁴ és az Akadémia nagy kiadványsorozata.⁵

A világtörténelmet inkább fordítások képviselték, így Cantù Cézár világtörténete, Macaulay *Anglia története*, Thierry Amadé *Attilája* stb. — Művészettörténetünk akkor még csak lassan bontakozott néhány későbbi kiváló műtörténészünk és régészünk tanulmányaiban, nem hiába nevezi a Pesti Napló Ormós Zsigmond *Adatok a művészet történetéhez* c. munkáját (1859.) «irodalmunkban csaknem egyedül álló»-nak.

Földrajzi irodalmunk, ha nem vetekedhetett is a történetivel, szintén mutathatott fel érdemes, vagy legalább hasznos munkákat, ilyenek a szorgalmas, s már az előző évtizedben is sikerrel működő Fényes Eleknek művei: *Magyarország geographiai szótára*, 1851, (4 kötetben), *Az Ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása*, 1857, *Magyarország 1859-ben*, 1859–60 — az összes vármegyék leírását felölelte volna, de hét megye föld'gozása után elakadt. Ilyenek Palugyay Imre *Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása*, 1852–55 (4 kötet, félben maradt), a Kubinyi Ferenc és Vahot Imre szerkesztette gyűjtemény: *Magyar- és Erdélyország képekben*, 1853–54 (4 kötet), s Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben*, I. II. 1856–60 (a III. csak 1865-ben) c. munkája, mely németül is megjelent. A külföldet ismertető munkák: Vahot Imre: *A Nagy világ képekben*, 1855 (kétszáz képpel), Fényes Elek: *A török birodalom leírása*, 1854. Utirajz-irodalmunk is föllendült. Ekkor jelentek meg gr. Andrássy Manó, Magyar László, Xantus János, Úrházy Cyörgy, Hámos Gusztáv és Kubinyi Lajos és gr. Kálnoky Dénes könyvei.⁶

Feltűnő, hogy az ötvenes években íróink milyen sokat foglalkoztak a néppel. Valószínű, hogy ez még a negyvenes

¹ Történelmi tárgyuak a Magyar Történelmi Társ (1855-ben indult meg Toldy szerkesztésében) és az Archaeologiai Közlemények (1859).

² Br. Eötvös József európai híri állam- és társadalombölcséleti műve (*A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*, 1851, 1854) nem szorosan vett történelmi mű, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiája* (1854) néptudományi szempontból jelentős.

³ Az *Újabb nemzeti könyvtárban*.

⁴ Szalay László kiadásában.

⁵ *Magyar történelmi emlékek* 1857-től 1860-ig 13 kötete (6 k. Okmánytár, 7 k. Írók) jelent meg.

⁶ L. még Berzeviczy id. mupkájának értékes áttekintését tudományos irodalmunkról. II. 467–81.

évek demokratikus irányzatának utóhatása, másrészt azzal magyarázható, hogy a Bach-rendszer az osztrák-ellenes nemesség ellensége lévén, szintén szeretett demokratikusnak, a népérdekek védőjének látszani. Ezért a magyar középosztály fokozottan iparkodott tenni valamit a népért — legalább irodalmi téren, nehogy elveszítse irányító hatását a népre. Végül az üzleti érdek is belejátszott a dologba, mert a népies kiadványok kelendők voltak, legalább is közülük némelyek. Pompéry János 1856-ban azt állapítja meg, hogy míg szépirodalmi lapjaink is alig tudják magukat fenntartani az előfizetésekből, a népies vállalatoknak viszont ezer meg ezer előfizetőjük van.¹ A Budapesti Hírlap az «irodalmi körjelek» közé számítja, hogy az olcsó népies irodalom «rendkívüli, csaknem lázas életnek indult.»² Br. Eötvös József a *Nővérekben* (1857)³ szintén nem szól valami nagy lelkesedéssel a népies irodalomról, noha maga is írt népies novellákat. A korszak folyamán ezek a néplapok jelentek meg: Katholikus Néplap (1850—), Népbarát (1850. Kolozsvárt, csak félévig), Polgár és Gazdabarát (1850), Magyar Néplap (1856—), Kalauz (1858—), Társalgó (1858), mely hamarosan beleolvadt a Hírmondóba (1858—), Két Garasos Ujság (1858—59), folytatása a Képes Ujság (1859), Falusi Gazda (1857—, eleinte füzetes vállalat volt). A Vasárnapi Ujságot nem tekinthetjük egészen néplapnak. Ezekén kívül se szeri, se száma a legkülönböztetebb füzetes vállalatoknak, melyek mind a népet akarták komolyan vagy mulattatva oktatni és mindenféleképpen felvilágosítani. Ilyenek: Vas Gereben és Atádi Vilmos: *A falu könyve* (1851) és *Falusi esték* (1853—54), a Csengery és Kemény Zsigmond szerkesztette *A magyar nép könyve* (1854—56), ez volt a legértékesebb valamennyi között, első füzetébe br. Eötvös, Gyulai, Jókai írtak novellákat, de azután hamar lehanyatlott, s csak fordításokat közölt, Friebeisz István: *A magyar nép könyvtára* (1854—55), Vahot Imre: *Mátyás diák könyvesháza* (1857), Vas Gereben: *Peleskei nótárius* (1857, csak 1 füzet), *Protestáns népkönyvtár* (1857), Boross Mihály: *Nyugalom órái* (1856, csak 1 füzet), *Boross 6 krajcáros könyvtára* (1857), Boross: *Boldogházi esték* (1857—58.)

Külön ki kell emelnünk Heckenast Gusztáv *Vasárnapi könyvtár* c. jeles vállalatát, mely Hajnik Károly szerkesztésében jelent meg 1856—59-ig 30 füzetben. Eleinte kitűnően ment, első évfolyamából (10 füzet) 12.256 példányt küldtek szét 1256 városba és faluba,⁴ de az érdeklődés fokozatosan csökkent, úgyhogy a kiadó három évi kiadása után «részvét hiánya miatt» kénytelen volt megszüntetni.⁵ Tartalma igen gazdag volt. A magyar szépirodalomból közölte Kisfaludy Sándor regét,

¹ PN. 1856. jan. 3. — ² BH. 1856. ápr. 25. — ³ Első könyv, 8. fejezet. — ⁴ Vas. Ujs. 1856. dec. 21. — ⁵ H. 1859. febr. 19.

Kisfaludy Károly vig elbeszéléseit, újabb költők verseit, Jókai és br. Jósika novelláit, a külföldi szépirodalomból a következőket: Zschokke: *Boldogháza*, Gotthelf Jeremiás: *András a szolgalegény*, Goldsmith: *A vékfeldi pap*, Defoe: *Robinson Crusoe*, Bernardin de St. Pierre: *Pál és Virginia*, francia mesék. Történelmi tárgyú füzetekben jelent meg Szalay: *A tatárjárás Magyarországon*, br. Jósika: *Hunyady Mátyás király*, Jókai: *A legvitézebb huszár* (Simonyi öbester élete), Gaal József: *Gróf Benyovszky Móríc élete és viszontagságai és Rontó Pál élete és viszontagságai*, Peru felfedezése és elfoglalása, Fényes Elek: *Szigetvár ostroma*, Pálffy Albert: *Attília, Isten ostora*. Néhány ismeretterjesztő füzet is volt. Sajnos, hogy kiváló dolgozó-társai s magas színvonalú tartalma sem menthették meg a bukástól. Ennek oka leginkább az lehetett, hogy különböző közönséget akart kiszolgálni: a népet, az ifjúságot és részben a műveltebb olvasókat is. A népnek azonban sok füzeté túlságosan magas színvonalú és drága volt, a műveltebbeknek pedig talán mint szerényebb kiállítású népkönyvtár nem kellett.

A sorozatos vállalatokon kívül még számos nép számára írt regény, elbeszélés-gyűjtemény és vegyes tárgyú kötet és füzet jelent meg. Rengeteg volt ezeken kívül a nép számára kiadott olcsó naptár telve apró, mulattató és oktató közleményekkel, vallásos, erkölcsi és egyéb tanácsokkal. Igen népszerű volt köztük az *István bácsi naptára* (1856-tól), melyet Májer István szerkesztett.

Sokat írtak a nép számára: Boross Mihály, Májer István, Garay Alajos, Vas Gereben, Atádi Vilmos, Szabó Imre, Tancsics Mihály.

Hogy ez a nagy népies irodalom csak részben érte el a célját, az természetes. Sok volt benne a selejtes, műkedvelő íróktól való, sok a túlságosan tudákos és oktató, sok a nép gondolkodását és nyelvét eltorzító. A Szépirodalmi Közlöny ki is emelte, hogy az úgynevezett népies irodalom inkább a papok, tanítók, jegyzők s tehetősebb gazdák számára való, az igazi szegény népnek nem írnak.¹ Ebben sok volt az igazság. A nép bizonyára szívesebben olvasta a kalendáriumokat és a ponyvairodalom olcsó és selejtes termékeit, melyekkel a vásárokon elhalmozták az élelmes kiadók. Kónyi János *Ártatlan mulatsága* és *Várta mulatsága* még ekkor is kapós olvasmányok voltak — bizonyítják ötvenes évekbeli új meg új kiadásai. Igen sok ponyva-történetet adott ki Réthy Lipót vidéki nyomdász, Pesten pedig Bucsánszky Alajos ontotta százszámra Tatár Péter (Medve Imre) verses históriáit 1855-től kezdve, 1857-től kezdve pedig *Tatár Péter regékunyhója* címen 80 lapos füzetes sorozatot indított minden füzetben. hét-nyolc «regével.» 1859-ig

¹ Szépirodalmi Közlöny. 1858. jún. 10.

már 15 füzete jelent meg, s azután is folytatódott évtizedekig. A sajtó hiába kelt ki ez ellen a «ponyvairodalom» ellen: legkínosabb rímek, legprózaibb, konyhai nyelv, siralmas történetek à la Flórenc, Brunswik ... minek «e rongyokért» pénzt adni.¹ A nép természetesen nem vett tudomást e lesújtó bírálatról, s tovább is gyönyörködött Tatár Péter «remek»-eiben.

E túlságosan is «virágzó» népies irodalom mellett egy jóval kisebb, de igen kelendő és népszerű adoma-irodalom is virágzott a Bach-korszakban. A magyar mindig anekdotázó kedvű volt, ennek a kornak bús magyarja pedig — úgy látszik — még szivesebben adomázott és olvasott adomákat. Ekkor indította meg az adoma nagy mestere, Jókai² az első életrevaló magyar élelaptop (Lauka Charivari Dongója 1848-ban rövid-életű kísérlet volt csak), az Üstököst (1858). Ennek előfutárai voltak a vegyes tartalmú humorisztikus gyűjtemények: Beöthy László *Puncs* (3 füzet), *Nesze semmi, fogd meg jól!*, *Laci konyha*, *101 Cholera csepp!*, *Beöthy László mint pesti arszlán* c. füzetei, Jókainak *A nagy tükör* c. füzetes vállalata, s *Kakas Márton albuma* (csak 1 füzet) és néhány humorisztikus naptár: *Ördög naplója*, *A ki vesz annak lesz!* (Beöthy naptárjai), *Bolond Miska naptára*, *Zöld ördög naptára*, s általában a rendes naptárakban megjelent ezer és ezer adoma. Önálló adomagyűjtemény is sok jelent meg ebben a korban: Aszalay József, Jókai, Vas Gereben és mások adomás könyvei.

Ifjúsági irodalmunkról kevés a mondanivalónk. Brassay Sámuel és Gönczy Pal próbálkozott ifjúsági ujsággal. Amazé, a Fiatalság Barátja (1851), egy évig élt, emezé, az Ifjúság Lapja, 1853—54-ig tengődött, s akkor megszűnt az előfizetők hiánya miatt.³ Hasonló sorsra jutott az *Ifjúsági Plutarch* c. vállalat, melyet a pápai katolikus gimnázium tanárai — köztük Vaszary Kolos — adtak ki (I. 1858. Eger. II. 1859. Bécs). Tanulságos és erkölcsnemesítő életrajzokat tartalmazott. Egy-két írónk megpróbálkozott eredeti ifjúsági regény írásával, pl. Remellay Gusztáv és Györy Vilmos. Ney Ferenc is folytatta az előbbi korban megkezdett ifjúsági írói működését. Schmid Kristóf híres ifjúsági novelláinak magyar gyűjteménye már 1847-ben megindult, 5—10. kötete 1850—51-ig jelent meg, 1859-ben pedig új sorozata indult meg. A másik népszerű német ifjúsági elbeszélő, Hoffmann Ferenc munkáit 1857-ben kezdték fordítani. Ifjúsági irodalmunk általában nagyrészt fordításokból állott.

Irodalmi társulataink közül az Akadémia — működésének 1858 végéig tartó erős korlátozottsága ellenére is — élénk

¹ MS. 1856. dec. 2.

² György Lajos szépen méltatta ebbeli érdemeit *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai* c. jeles művében. 1934.

³ Új Magyar Múzeum. 1854. II. 95. Az 1852-ben megindult katolikus Családi Lapoknak is volt ifj. rovata, az *Ifjúsági csarnok*.

munkásságot fejtett ki ülésein, melyekről az egykorú lapok állandóan részletes tudósításokban számoltak be (nem úgy, mint manapság) és a tudományos munkák és folyóiratok kiadása terén (Akadémiai Értesítő folytatva 1850-től, Új Magyar Múzeum 1850-től stb.). Támogatása nélkül a magyar tudomány igen szomorú állapotba került volna.

A Kisfaludy-Társaság hiába tett kísérleteket alapszabályainak megerősítésére, minden ebbeli törekvése megtört a kormány ellenállásán. Csak néhány kiadványával adhatott némi életjelt magáról. Ez a kényszerű és szomorú tétlensége csak 1860-ban szűnt meg.¹ Az 1848-ban megindult Jó és olcsó Könyvkiadó Társulat 1852-ben Szent István-Társulat nevet vett fel. Jókai 1856-ban nagy elismeréssel szólt működéséről: százezerre menő népszerű könyvet oszt szét évenként ingyen vagy csekély árért.² (Korszakunk végén 6099 tagja volt.)

A szabadságharc előtt dolgozó nyomdák közül a Bach-korszakban is folytatták munkájukat: az egyetemi nyomda (a Várban), Bagó Mártoné (a Vizivárosban), Landerer és Heckenasté, (mely 1852-ben a Hatvani-, a mai Kossuth Lajos-utcából az Egyetem-utca-ba költözött), Trattner—Károlyi (az Uri-, ma Petőfi Sándor-utcában, a ma is fennálló, kétudvaros Trattner-házban), Beimelé, mely Kozma Vazulével egyesült (a piaristák épületében). Nagyobb nyomdák voltak még Herz Jánosé (az Országúton, a mai Múzeum-körúton), Emiché (az Uri-utcában), Müller Emilé (a Szervita-téren) és Bucsánszky Alajosé (az Ösz-, ma Szentkirályi-utcában).

A régiebb könyvkereskedések közül e korban is megvoltak a következők: Eggenberger (a Barátok-, ma Ferenciek-terén), Hartleben (a Váci-utcában), Emich (az Uri- és Kigýó-utca sarkán, innen 1855-ben az Uri-u. és Kristóf-tér sarkára költözött), üzletét utóbb Pfeifer Ferdinánd vette meg, Geibel (a Kristóf-téren), Heckenast (a Váci-utcában, majd a Kalap-, ma Irányi-utca és a Barátok tere sarkán), ifj. Kilián György (a Váci-utcában), Müller Gyula (a Szervita-téren) Magyar Mihály (az Egyetem-utcában), Lantosy és Lampel Róbert (az azóta megszűnt Városház-téren), id. Kilián és Weber (az Aranykéz-utcában). Volt egy zsidó-nyelvű vallásos könyveket áru-ló kereskedés is a Király-utcában és több antiquarium — tulajdonosaik mind zsidók voltak. Kölcsonkönyvtára Heckenastnak és Lampelnek volt.³ 1857-ben nyílt meg Ráth Mór könyvesboltja a Váci- és Kishíd-utca, ma Türr István-u. szögletén.⁴

¹ L. Kéky Lajos: *A Kisfaludy-Társaság története. A százéves K. T. emlékkönyvben.* 1936.

² Jókai: *Nemzeti haladásunk 1855-ben.* Vas. Ujság. 1856.

³ H. 1852. jan. 29.

⁴ H. 1857. jún. 3.

Kétségtelen, hogy bármennyire panaszkodtak is ellenük az írók, az ő áldozatkészségük és vállalkozó szellemük nélkül nem jelenhetett volna meg annyi kisebb-nagyobb ujság és könyv, mint amennyi megjelent a Bach korszakban. A könyvtermelés messze fölülmúlta a szabadságharc előttit. A Pesti Napló 1854-ben 571 könyvet sorolt fel,¹ 1855-ben pedig 674 volt a megjelent magyar könyvek száma.²

A könyvterjesztés ebben az időben még nehezen ment és lassú volt, pl. a Pestről augusztus 4-én útnak indított *Déliabá naptár* Kolozsvárra szeptember 16-án, Aradra november vége felé érkezett meg! A pesti könyvárusok a vidékieknek igen kis hasznot biztosítottak, melyből azoknak a fuvarát is fizetniük kellett. Ha egy könyvet sürgősen, postán akartak meghozatni, akkor ráfizettek az üzletre.³

A kiadókat 1851 óta kormányrendelet kötelezte, hogy minden nyomtatványukból egy példányt («kötelességi példány») küldjenek a Nemzeti Múzeum könyvtárába.⁴

Mielőtt befejeznők novella- és regényirodalmunk művelődéstörténeti hátterének felvázolását, még szólanunk kell röviden szépirodalmunk másik két főágáról: a verses költészetről (líráról és epikáról) és a drámai irodalomról.

A kor lírai költészetét a kortársak több gánccsal illették, mint dicsérettel. A Pesti Napló már 1852-ben kikelt a Hölgyfutár poétái ellen (itt jelent meg a legtöbb, s így legkülönbözőbb értékű vers): «Ezen verselő had par excellence Petőfi iskolájának szereti magát képzelni és nevezni.» Petőfi ugyan csak szétütne köztük. Székely József «kurtakocsmai és bordélyházi poesisét» különösen megróttta.⁵ Gyulai Pál *Petőfi Sándor és a lírai költészet* c. tanulmányában (1854), majd *Szépirodalmi szemléjében* (1855) mondott lesújtó ítéletet legtöbb lírikusunkról, Erdélyi János pedig a korszak végén (*A magyar lyra, 1859.*, az 1859-es Budapesti Szemlében).⁶ Vádjaik sokfélék és jogosultak voltak: Petőfi utánzása, eredeti tulajdonságainak túlságba vitele, elsekélyesítése, vidékiesség, póriasság, vad eredetieskedés, zseniáliskodás, éretlen pesszimizmus, ízléstelen öszintesség, a kompozíció teljes hiánya («Ahol tetszik, abba hagyom. A rövid lesz lyra, a hosszabb elbeszélés, a leghosszabb epósz.» Erdélyi), a nyelvnek, verselésnek művészetlensége és pongyolasága stb.

Tömérdék vers jelent meg a lapokban elszórtan és a gombamódra termő verskötetekben. A költők nevének elsorolása is lapokra terjedne. Csak néhányat említünk. Lisznyai Kálmán

¹ PN. 1855. jún. 27. — ² Délibáb. 1856. jan. 6.

³ Friebeisz István: *Magyar könyvek kelendőségének akadályairól*. Délibáb. 1856. dec. 14.

⁴ Berzeviczy id. munk. II. 482. l. és H. 1854. jan. 18.

⁵ *Szépirodalmunk a forradalom után*. PN. 1852. II. 783. 789. 804. sz.

⁶ L. még Greguss: *Irodalmi körütekintés*. MS. 1855. júl. 6—szept. 30.

és Szelestey László voltak a fő «vidékieskedők.» Amaz a pálcók, emez a vasmegyei Kemenesalja népének «lelkét» akarta belevinni líránkba minden vidéki sajátosságával együtt, s így Petőfi népiességét tösgyökeresen helyi színezetűvé hatványozni. Példájukat mások is követték a «néprajzi» líra terén, s így termettek a bakonyvidéki, rábaközi, hegyháti, gyöngyösvidéki, nagykúnsági stb. költők: Meáncsek, Csermelyi Sándor, Spetykó Gáspár és mások. Székely József a «szeszélyes» Petőfit túlozta dagályossá, Zalár József is a túlzók közé tartozott. A túlzásra, dagályra való hajlam még a vallásos költőkre is átragadt (Kemenes). Voltak azután több ízléssel utánzó, kiknek már egyéniségük is megmutatkozott. Ilyen volt Tóth Endre és Losonczy László. Tóth Kálmánnak mélabúsan epedő és sokszor közvetlen hangú, kedves szerelmi dalaiban még kevesebb volt a Petőfi-utánzás és még több a tehetség. Ő már a kor jobb lírikusai közé tartozott, úgy mint Vajda János, kinek költészetéből később egészen eltűnt a Petőfi-hatás. Zordon, háborgó, nagy kérdésekkel meddőn viaskodó egyénisége még akkor nem bontakozott ki teljesen.

Íme az előbb még vigasztalan kép derülni kezd, hiszen nemcsak silány epigonok termettek a Bach-korszakban, (s még az ő verseikben is akadt érték: új szín, új hang), hanem tehetségesek is. S ha még tovább tekintünk, ott látjuk Arany János barátait, Szász Károlyt, Lévy Józsefet, Tompa Mihályt és Gyulai Pált. Ne feledjük, hogy ennek a kornak termékei a *Tornáconmon, Őszi tájnak, Levél egy kibújdósott barátom után, A gólyához, A madár fiához, Isten akarátja* (Tompa), vagy a *Szüreten, Szeretnélek még egyszer látni, Pókainé* (Gyulai). S mind-valamennyi közül magasan kiemelkedik a legnagyobbnak, Arany Jánosnak alakja. Vörösmarty elhallgatott, Petőfi elhalt, maga maradt a legnagyobbak közül. A lírában nem tudta pótolni őket, bár vannak versei, melyeket azok sem tudtak volna jobban megírni: a *Fiamnak* címűt melegebben, az *Osszelt* vérzőbb szívvel, a *Dantet* mélyebben. Verses epikánkat pedig ebben a korban emelte eddig senki által el nem ért magaslatra, hiszen ekkor jelent meg a *Toldi estéje* (bár előbb készült) *A nagyidai cigányok, a Katalin, a Bolond Istók* első éneke, s a kisebbek közül *A Jóka ördöge, A bajusz, Pázmán lovag, Keveháza, A fülemile, A hegedű, Szent László, Hatvani* — mind más, mind új, műforma, hang, nyelv tekintetében, s mind remek, s ekkor jelent meg balladáinak körülbelül fele.

Verses költészetünk kusza bozótjából íme sok kisebb-nagyobb szép és egészséges fa és nem egy hatalmas sudár emelkedett ki, melynek koronája külföldre is ellátszik.¹

¹ Jó tájékoztatást ad verses költészetünkről: Alszeghy Zsolt, *A XIX. század irodalma*, 1923. és Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*. VI. 1933.

Ha regény- és novellairodalmunkkal összemérjük, meg kell állapítanunk, hogy csak ezen a téren termettek ebben a korban Br. Kemény Zsigmond, Gyulai és Jókai regényeivel és elbeszéléseivel azonos színvonalú, sőt néha ezeket fölül is muló alkotások.

Sajnos, drámairodalmunkról épen ennek ellenkezőjét kell mondanunk. Itt ilyen művekkel, vagy ezeket csak megközelítőkkel is, nem találkozunk.

Drámairodalmunk igen erős francia hatás alatt állt, egyrészt a francia romantikusok, másrészt a könnyűtollú vigjátékírók hatása alatt. Drámaíróink Hugótól, Dumas-tól s gyengébb társaiktól, vigjátékíróink pedig főként a nagy vigjátékgyárostól, Scribe-től tanultak, de tanulhattak Anicet-Bourgeois-tól, Bayard-tól, Dennerytől, Dumanoirtól, kik szintén százával írták darabjaikat, s más tucat-íróktól is.

A magyar szindarab-termés ez alatt a tíz év alatt aránylag igen csekély volt, a másfélszázad sem érte el. Igaz, hogy az operákkal agyonterhelt Nemzeti Színházban többet nem tudtak volna előadni, már pedig, mint Bayer helyesen mondja: «a Nemzeti Színház műsora jelentette a magyar drámairodalmat.»¹ A darabok közül legtöbb volt a vigjáték, azután a történeti dráma és népszínmű, társadalmi dráma alig került színre néhány.

Történeti drámáinkban a francia romantika túlzásai tombolnak. Dobsa Lajos pl. *Guttenbergjében* (1852) a derék nyomdászból félistent csinál: «Guttenberget, e félistent imádni tán, szeretni nem lehet» — mondja egyik alakja. «Átkozott legyen a boldogság — így szaval a másik — ha kívüléd lakik. Átkozott legyen az, aki e tanácsra ajkaidat betanítá. Átkozott legyek én, ha mennyben is, de nélkülöd föllelném üdvömet.»² Csupa dagály, túlzott érzelem, lehetetlen jellem. Nem csoda, hogy történeti drámáink fele megbukott. Legszebbek még Jókai drámái, főként *Könyves Kálmán* (1855) és *Dózsa György* (1857). Nem jó darabok ezek sem, megvan bennük a francia romantika hatásvadászata, szertelensége, érzélgése és hamis patosza, úgy-hogy az egykorú kritika (majd később Bayer is) könnyen rá-mutathatott hibáikra, de igazságtalanság ki nem emelni verses voltukat, helyenként Vörösmartyéra emlékeztető, igen szép költői nyelvüket, egy-két jól jellemzett alakjukat (a nagyra-vágyó, vakmerő, szenvedélyes és hálátlan Álmos, a gögös és elméskedő Szapolyai), sikerültebb jeleneteiket (Lőrinc pap durván elmés népszónoklata, a humoros népjelenet, a lantos lírai szépségű jelenete). Többi darabja is, *A varchoniták* c. novellájából

¹ *A magyar drámairodalom története*. II. 1897. 207. l. Bayer kitünő és teljes áttekintésének több adatunkat köszönhetjük.

² *Dobsa Lajos színművei*. 1853. II. 219. és 185. l.

készült *Dalma* (1852) és a *Carinusból* készült *Manlius Sinister* (1853), elhibázott munkák voltak, de Jókai kivételes költői képzelete ezekben is föl-fölragyogott s megkülönböztette őket a nem költő drámaírók munkáitól. Szigligetinek csak a Nagy Constantinus császárról szóló *Világ ura* (1856) c., Teleki *Kegyencére* emlékeztető drámája hasonlítható hozzájuk.

A társadalmi drámák közül még a legjobbak (Obernyik: *Anyá és vetélytársnő*, 1850 és Kövér Lajos: *Celestina*, 1856) is gyöngék francia romantikájukkal, elrajzolt alakjaikkal. Hatásos jelenetek ezekben is vannak. A hatáskeltésnek színpadi mesteriségét jól eltanulták a franciáktól akkori drámaíróink, kik közül sokan színészek is voltak.

A kor legnagyobb népszínmű-sikerei Szigeti Józsefnek *Vén bakancsos és fia a huszára* (1855) kitűnő, talpraesett fő- és több jó mellékalakjával, hatásos jeleneteivel, és Szigligeti *Cigánya* (1853) voltak.

A vígjátékokban sok a franciából magyarra fordított alak és környezetrajz, de némelyikben már igazi magyar levegő is van. Ilyenek Szigligeti egy-két darabja, pl. *Fenn az ernyő nincsen kas* (1858) és a *Házassági három parancs* (1855). Az utóbbi nem vígjáték, mint maga a szerző nevezte (*Liliomfiját* is annak mondta), hanem igen ügyes bohózat. Magyar a levegője Kövér *Hűség hűtlenségből* (1856) c. vígjátékának, s különösen a Szigetiének (*Falusiak*. 1858), melynek aranyos, régimódi, jóhumorú urabácsi alakja törülmetszett magyar, s lelke az egész mulatságos darabnak, melyet akkor aktuális, hazafias irányzata is rokonszenvenessé tett.

Drámaírodalmunk, mint mondtunk s ebből a kis áttekintésből is látjuk, nem vetekedhetik sem verses költészetünkkel, sem prózai elbeszélő irodalmunkkal minőség és mennyiség tekintetében. Alkotásai legfeljebb jó középszerűek, ma már egyik sem él és hat igazán.

A mondottakkal már előre rámutattunk regény- és novella-irodalmunk jelentőségére, mely a részletes tárgyalás folyamán mind jobban ki fog tűnni. Itt csak egy körülményt emelünk ki, hogy a regény- és novellaanyag hogyan viszonylik mennyiség tekintetében verses költészetünk és drámaírodalmunk anyagához. Hasonlítsuk össze pl. Jókai *Könyves Kálmánját* (tehát egy színdarabot), *A nagyidai cigányokat* (tehát egy hosszabb verses elbeszélést), Tompa Mihály verseinek II. kötetét (1854) Jókai *Egy magyar nábobjával* (az első négykötetes kiadás 581 lap), vagy *Egy bujdosó naplójával* (tehát egy novella-kötettel, melynek első kiadása 212 lap) s rögtön látjuk, hogy a három első terjedelem dolgában eltörpül a másik kettő mellett, nemcsak nagyobb lapszámánál, hanem a lapoknak szavakkal való teltségénél fogva is. Vagy hasonlítsuk össze a Hölgyfutár egy-egy száma rövid versének terjedelmét a benne közölt több sűrű

nyomású hasábra terjedő novelláéval (s gondoljuk el, hogy a Hölgyfutár tíz évfolyama kb. 3000 számra terjed) s ugyanezt fogjuk megállapítani. Regény- és novellairodalmunk tehát verses és drámai irodalmunknál hasonlíthatatlanul nagyobb — 222 kötet regény és 2629 novella — s így szépirodalmunknak terjedelem tekintetében legnagyobb része. Ugyanez az arány természetesen minden korban és minden irodalomban.

SZINNYEI FERENC.

BALASSI, CREDULUS ÉS AZ OLASZ IRODALOM

(Harmadik, befejező közlemény.)

4.

Balassinak jártassága a pásztordrámák világában a Julia-ciklustól kezdve mindenesetre kétségtelen. Nemcsak echós verseit s az egyikben szereplő neveket vette jórészt pásztordrámákból: verseinek frazeológiája is ezért hasonló annyira a drámatöredékéhez, sőt a Julia-ciklus (valamint a Coelia-ciklus) egészének alakulásában is lehet része a pásztordrámák hatásának. Az, hogy Cupido a helyett, hogy végre békét hagyna neki, újra nyerhetetlenre gerjeszti, sőt épen azt mutatja meg neki, akiben régi kedvesét ismeri fel, az *Amarilli* expositiójához is hozzátartozik. A megtévesztésig való hasonlóság, amelyet kívált a Coelia-ciklus emleget, a pásztordramában is ott van, de, mint végül kiderül, valóságos azonosság következménye. Talán az, hogy a Coelia-ciklusban a megtévesztő hasonlósággal mintegy mentegeti, hogy újra szerelemre lobbant, ugyancsak az *Amarilli* emléke; *Credulo* önmaga előtt is csak ezzel tudja igazolni vélt hűtlenségét.

A Julia-ciklus lezárása is oly költemény, amely főrészében az *Amarilli* egyik lírai részletéből, *Selvaggio* első felvonásbeli monológjából készült, valóságos műfordítás:

Che mi rileva errar per gli hermi boschi,
Fra rubi, pruni e sterpi,
Per erte balze e dirupati sassi,
Per gli spechi, e pei dumi hispidi e foschi,

Tane d'Orsi e di Serpi,

Dov'huom giamai non mosse ancora i passi,

Mi haszon énnekem
Hegyeken, völgyeken
Bujdosva nyavalyognom,
Szörnyű havasokon
Fene párdue módon
Kietlenben bolyognom,
Tövis közt bokorban,
Sok esőben, hóban
Holtig csak nyomorognom?
Medvéknek barlangit,
Vadak lakóhelyit
Mi haszon, hogy bejárom,
Emberek nem lakta
Földön ily régulta
Mi jutalmamat várom,

*Se meco sempre stassi
Amore, ovunque i mi rivolga il piede,
E con stral nuovo a saettar mi riede,
E col membrarmi il bel soave sguardo
Giunge nov'esca al foco, ov'io tutt' ardo?*

Col fuggir l'otio, ond'ha virtute il bando,
Ed hor Cerva ed hor Damma,
Hor lepre, hor altra fiera fuggitiva
Con le reti e co' veltri andar cacciando
*Sperai, che la mia fiamma
Si rallentasse, ma si fa più viva:*

Che la mia Ninfa schiva
Vien meco e siede in mezzo del mio petto,
E sol di lei pensando ho alcun diletto:
Nè men, perch'ella sia dagli occhi lunge,
L'amorosa saetta il cor mi punge.

Ahi quante volte l'ombra d'una palma
O d'una salce lenta,
Che da l'aure crollar talhor mirai,
Ingannò dolcemente gli occhi e l'alma,
E diss': hor s'appresenta
Quella, che mi condanna a tragger guai,
Perche di lei pensai
Che fosse l'ombra. E mentre di lontano
Seguir la volli, il mio pensier fu vano.
Non è sasso, nè tronco, ove non sia
Pinta per man d'Amor la Ninfa mia.

*A rivederla a forza Amor mi mena,
Ancor ch'aperto'l veggia,
Che'n volerla mirar io corro a morte:
Poich'ella prende a scherzo la mia pena,
Cui null'altra pareggia,
E per me chiude di pietà le porte.
Ahi dolorosa sorte,
Sprezzo Tirrenia (o d'Amor strano effetto)
Che non men d'Amarilli have l'aspetto
Leggiadro e bello, e per me s'ange e strugge,
E costei seguò, che s'appiatta e fugge.*

L'ingiusto Amor s'e contra me giurato,

*Ha mindenütt éget
Szerelmem engemet,
Mind bém, kinom csak károm?*

Sokszor vadászással,
Szép madarászással
Én mind csak azon voltam,
Hogy nagy szerelmemet,
Ki forral engemet,
Szívemben mint megoltam,
De semmit sem nyertem
Véle, sőt vesztettem,
Mert inkább égtem, gyultam,
Mert valahol járok
S valamit csinállok,
Elmében mind ott forog
Julia szép képe,
Gyönyörű beszéde,
Lelkem érte forr, buzog:
Valahová nézek,
Ugy tetszik szememnek,
Hogy mind előttem mozog.
Noha felmetszelte
Szívem közepette
Cupido néki képét
Gyémánt szép betűkkel
Maga két kezével;

*De mégis szép személyét
Nézní előz engem,
Noha nyilván érzem,
Hogy csak vallom gyötrelmét.*

Más kegyes is engem
Szeret, de én üt nem,
Noha követ nagy hiven,
Azért mert az Isten
Csodául nagy bölcsen
Csak Juliára épen
Minden nagy szépséget
E földön így szerzett,
Hogy senki szebb ne légyen.

Oh én reám híhűdt,
Elvesztemre esküdt
Igen hamis szerelmem,
Miert nem holdultatsz
Meg annak, kit jártatsz
Utánam szerelmesen,
S mire kedvem ellen
Gyútasz ahhoz engem,
Aki megnyerhetetlen?

*E convienmi obbedire,
A la sua legge, ancorche obliqua e dura.
Ma folle; che chieggi' io più lieto stato,
Se per costei languire
E viver chiuso entro a prigione oscura
M'è più dolce ventura,
Che 'l gioir per qualunque in libertate?
Più 'l guardo suo, diviso da pietate
Bramo, che quel d'altrui pietoso humile.
Segui pur dunque, Amor, l'usato stile.*

De te törvényidnek,
Noha csak veszlenek,
Kételen kell engednem,
Zsámolyul vetettél,
Rabjává ejtettél
Mert Juliának engem,
Kinját, hiszem, csuda,
Hogy mintha jó volna,
Oly örömost viselem.

A parallelizmusok és felsorolások megválogatását vagy szaporítását egyedül a Balassi-strófa hármasszerkezete szabja meg. Az olasz canzone egy-egy versszakát általában két versszakban fordítja, csak a harmadik marad csaknem felhasználatlan, úgyhogy csak a másodiknak és negyediknek megfelelő rész határán érinti annak gondolatát. A fatörzsbe vésést elhagyva, a szívbe vésést emeli ki világosabban — ez nála csakúgy, mint az olasz költészetben,¹ gyakori motívum, s itt a folytatás fontosabbá is teszi.

Egy másik jellemző apró eltérés, hogy míg Selvaggio magát esztelennek mondja, mert az után jár, aki nem törődik vele, noha más is van olyan szép, Balassi itt, a búcsúversben sem gyöngíti ezzel bókjai értékét s most is vallja — *Credulo* szavaival! — hogy hódolatának oka Julia kivételes tökéletessége. Balassi gyakran «morog» Cupidóra, s ezúttal is hozzá fordul, ahol az eredeti harmadik személyben beszél róla.

Balassi versének hátralévő részét is az a gondolat foglalja egybe és a többihez, amelyet Selvaggio monológjának vége hangoztat, hogy a kegyest minden kegyetlensége ellenére kénytelen szeretni. De még két hasonlatot iktat oda, s a második kapcsán oly lezáráshoz juttatja az éneket s vele az egész ciklust, amilyennek nyoma sincs Selvaggio énekében. Az első a Petrarca óta legállandóbb szerelmi hasonlatok egyike, a tűzbe csapódó lepkéről; futólagosabb alakban ez is megvan — más helyen — az *Amarilliben*. (II. 4. . . . *Qual semplice farfalla, Gioir sperando nell'accessa fiamma . . .*) A költemény végén aztán, mielőtt a záróversszakban kijelenti, hogy többé nem énekel Juliáról, azt kívánja Balassi, hogy ha már kénytelen engedni Cupido törvényének, ha Juliát kell szeretnie, noha kegyetlen, s ezt tudva le kell is mondania minden re-

¹ *Credulo* az I. felvonás második jelenetében is panaszkolja, hogy semmi sem törölheti ki «l'immagine scolpita in mezzo l'alma». Angerianusnál is megvan, de sok más közt abban a villanella-gyűjteményben is, amelyben a malom- és harangmetafora: «il suo bel volto raro Porto nell'alma mia scolpito e chiaro.» (L. Zeitschrift für roman. Philologie, XVI 484. 1.) V. ö. még Nasco. *Il primo libro dei madrigali*: «Io vorrei poter dire, Amor, come scolpita in vari modi Porto nel cor la dolce e bella Lodia» — Groto, *Rime*, I. 51.: «nel mio petto ho il viso vostro finto Per man d'Amor dipinto» stb.

ményről, legalább verseiben — az ezzel záródó ciklusban — tessék meg szép képe, ahogyan Cupido szívébe véste. Ez egészen a művészi öntudatból eredő fordulata az udvarlásnak: őse, ha nem is okvetlen mintája, leginkább Propertius, akit már több vonatkozásban említettek Balassi mintái közt, s akitnek egyik legszebb költeménye, az I. könyv 18. elegiája, Selvaggio panaszának is mintája lehetett; elhagyott erdőben hangzó panasz ez is, amiért Cynthia nem törődik vele: mindennek ellenére énekelni akarja, csak az erdők és hegyek visszahangozzák Cynthia nevét. Másutt azt írja: (HH. 2.) «Carmina erunt formae tot monumenta tuae.»

Balassi énekének líraisága valahogy az eredeti szoros követése ellenére is egészen más, s ezt kivált az intonálás különbsége okozza; ez ad különösen Balassias ízt az egésznek, s teszi — a költemény további menetét irányító főminta lágy szentimentalizmusa ellenére — Balassi egyik legférfiasabb szerelmes versévé. Egy versszak áll Selvaggio panaszának fordítása előtt. Általa egészen más lelkület kifejezőjévé válik a panasz, s a magában keveset mondó felkiáltás-sorozat folytán lehet a hangulat-egység megbomlása nélkül határozott búcsúszó ugyanaz az ének, amely panasolja, hogy nem tudja nem szeretni Juliát. E felkiáltás-sorhoz is lehetne párhuzamot találni az *Amarilliben*, Selvaggióknak az echóval való beszélgetés előtti panaszában. Ott Balassi megrövidíti, mert ő külön echós verset ír, amelynek minden versszaka egy panaszt vagy kérdést és egy választ foglal magába; e keretbe nem fért bele az egész panasz, de másutt csaknem minden elemét értékesíti: a panasz kezdete éjjel-nappali nyugtalanságról szól, mint a XL (és XX.) ének, aztán következik a természet őt körülvevő mindenféle jelenségének megszólítása. Remete hegyektől, vöröfenyés, kies partoktól, sziklaoduktól, elhagyott erdőktől kérdi, van-e más oly szerencsétlen, mint ő, s erre kapja az echó válaszát. Balassinál csak a magas kősziklák és a kietlenben nőtt fák maradnak meg ott, viszont a ciklus záróversében ugyane panasz mintájára kerülhettek ugyanoly patetikus kérdés elé az énekkezdő megszólítások. De ő azt a természetet szólítja meg, amelyet ő szeret, amelyben ő élte vitézi életét s panaszának különös nyomatékot ad az ellentét, amely e közt van és a közt, ahol most bujkál:

Oh nagy kerek kék ég, vitézség, fényesség, csillagok palotája,
Szép zölddel béhorult, virágokkal újult jó illatu föld tája,
Csudákat nevelő, gályákat viselő nagy tenger morotvája!
Mi haszon énnekem hegyeken, völgyeken búdosva nyavalyogom ...

Arra eszmél e költeménnyel, mily képtelenség, hogy mikor ott van a nagy szabad természet, az ég, a föld, a tenger, amely csupa szépség, ragyogás, vidámság, illat, csoda, ő a komor-sötét helyeket bujja, noha tudja, hogy semmit sem ér

vele. Hogy nem véletlennel van dolgunk, igazolhatja sok helyett még egy példa Balassi verseiből, amelyben ugyancsak egyébként végig követett mintától tér el hasonló irányban: Marullus tavaszi verse zárt symposion hangulatának kifejezése, a tavasz mulatságra hívó jele benne a ház virágdíszé:

Non vides verno variata flore
Tecta, non postes viola revinctos?

Balassi e helyett az egész föld, a tágas mezők, magas hegyek és völgyek ragyogására figyelmeztet:

Széjjel tündökleni nem ládd-e a földet? gyönyörű virágokkal
Mezők illatoznak, jó szagú rózsákkal, sok színű violákkal,
Berkek, hegyek, völgyek mindenütt zöngének sokféle madárszókkal.

Ezeket a változtatásokat Balassinak a természethez való sajátos viszonya szabja meg. A Julia-ciklus záróénekének intonálása oly erővel juttatja kifejezésre helyzete méltatlanságának érzését, hogy bár a panasz után a hódolás változhatatlanságáról, Cupido törvényének való engedésről szóló részt is tolmácsolja, ez a kezdeti lendület természetessé teszi azt a végső fordulatot, mellyel mintegy búcsút vesz Juliától.

*

Az *Amarilli* III. felvonásának kardala az az anakreoni bók, amellyel a *De virgine Margareta* kezdődik: a női szépség öldöklő hatalmáról:

Ond'altrui movan guerra,
Natura l'unghie e'l morso
Diede al leon, a l' orso,
A la serpe il velen, al tauro il corno;
Ma sol d'un viso adorno
Armò le Ninfe e di furtivi sguardi,
Ond'escon fiamme e dardi.

Vitézek karjokkal,
Kigyók fuklájokkal, (?)
Bikák szarvokkal sértnék,
Körmökkel szép sólymok,
Foggal oroslánok
Szaggatnak, amit érnek,
Csak a szép leányok
S az basiliskusok
Hogy a szemekkel ölnek.

Latin Anakreon-fordításokon kívül Tasso *Amintájának* egy helyére mutatott rá eddig Eckhardt. Itt is valószínűleg többfelől ismert ötletet használt föl Balassi. De valamennyi változatnál közelebb áll az ő strófája az idézett kardalhoz már abban is, hogy első helyen a vitézekről szól, míg Anakreon csak közvetlenül a nők előtt említi a férfiakat, Tassónál meg ez a párhuzam egészen hiányzik, hasonlóképen a bikáé is, a kígyókról meg sem ő, sem Anakreon nem szól. De ezeknél is jellemzőbb, hogy az *Amarilli*-ben és Balassinál nem a szépség általában a nők fegyvere, hanem a szem, a tekintet, amelyből a kardal szerint tűz csap ki: innen már természetes, hogy

Balassi párhuzamul a baziliszkusra is utal.¹ Sőt a szem gyilkos hatásának magyarázatában végül oly mozzanat következik, amely nemcsak természetesen juttatja eszébe a baziliszkust, hanem természetesen vezet át a tűzben élő lényekkel való, Fulgosiusra hivatkozó példálódzásokhoz is.

A pásztordrámának szinte lényegéhez tartozik, történeti fejlődése, az olasz udvari műveltséghez való tartozása folytán is, az udvarló szerelmi lírával való rokonság, sőt a lírai, legfőképp pedig Petrarca-idézetek vagy parafrázisok halmozása. Egyik-másik pásztordráma egészében vagy nagyobb darabjaiban valóságos Petrarca-cento; Castelletti is részese kora Petrarca-kultuszának, s még egyik komédiájában is (*Il Furbo*, 1584.) Petrarca verseinek épen nem Laura-szerű hölgytől kapott példányával jelenik meg a szerelmes. Nem lephet meg, hogy Balassi legjellegzetesebben Petrarca-szerű verse is még közelebb áll a vele kapcsolatban idézett Petrarca-helyeknek *Amarilli*-beli parafrázisához. A XL. ének 3. versszaka époly közel áll az echós jelenet idézett kezdetéhez, mint Petrarcaéhoz, a természet szépségpazarlásának, (9. vsz.) valamint a mennyei szépség és a kegyetlenség össze nem illő voltának hangoztatása, amely még jellemzőbb alakban ismétlődik a ciklus utolsóelőtti énekében, *Credulo* és *Amarilli* jelenetéből juthatott közvetlenül Balassihoz.

Poiche natura ha nel tuo vago viso
Tutto il suo bel compitamento accolto,
Perchè con la bella la cortesia
Non giungi?...

XL. Ó te bölcs természet,
Minden nagy szépséget
Együvéig mint formálsz?...²

LVII. Az mennyei orcát,
Életem birtokát
Ha Isten néked adta,
Angyali ábrázat
Ha vagyon te benned,
Miért velsz engem kínra?...

Tu fai torto a te stessa,
Perchè in Dee non regnò mai crudeltate.

Ha az mennybeliek
Olyan kegyelmesek,
Térj te is kegyelemre,
Angyali orcádat
Mert te megalázod,
Ha üzs szánkivetésre.

¹ V. ö. Eckhardt: *Középkori természetszemlélet*. EPhK. 1929. 87. 1. és u. o. 241. 1. *Baziliszkus és szalamandra Balassi korának latin költőinél*. Különben a baziliszkus is sokszor előkerül a XVI. század olasz szerelmes verseiben is, így a már említett velencei villanellagyűjtemény egyik füzetében (*Quinto fiore di villanelle ed arie Napolitane*):

La venenosa vista e'l fiero sguardo
Del Basilisco a'l huom toglie la vita,
E voi co gl'occhi per virtù d'Amore
Togliete a chi vi mira, anima e core.

Ugyanez dallammal a Daun-kódexben. (Chilesotti kiadása, 34. l.)

² V. ö. még a ciklus záróversének már említett helyét: «...Azért mert az Isten... csak Juliára épen minden nagy szépséget... szerzett...»

(Ebben az esetben az Eckhardttól említett Petrarca-hely egészen távoli.) Mindezek után is époly kevéssé merném tagadni, mint állítani, hogy Balassi ismerte Petrarcát is; feltűnő mindenestre, hogy ha ismerte, miért nem használta föl egy költeményét sem egészében, amint tette Marulluséival, Angerianuséival, Joannes Secunduséival vagy az *Amarilli* egyes lírai részleteivel. Épen nem lehetetlen az sem, hogy kora alacsonyabrangú poétáit jól ismerte, legfőbb mintájukat, kinek költeményeit épen az ő korában adták ki legsűrűbben (a XVI. századból 167 kiadás ismeretes, tízszer annyi mint a következőből),¹ nem vagy csak kevéssé. Itáliában Petrarca klasszikus hagyomány immár, de idegenben, ahol történeti tudat és folytonosság nem kötelez és nem kalauzol, a nagy hagyományok korszerű elvizenyősítése rendszerint könnyebben válik népszerűvé s jut el még a legműveltebbekhez is, mint maguk a nagy klasszikusok.

5.

Minthogy ezek szerint Balassinak a korabeli olasz költészetben való otthonossága iránt nem maradhat semmi kétség, magától összeomlik az az elmélet, amely ausztriai német példának tulajdonít döntő szerepet Balassi magyar költői gyakorlat megindításában és műformája kialakításában.² Ehhez az elmélethez is csak az a nézet vezethetett, amely Balassi hazai előzményét a humanista latin gyakorlatban látja, s ettől más irányba való fordulásához, magyarnyelvű énekköltés megkezdéséhez szükségesnek tartja másféle idegen irodalmi példa hozzájárulását. Holott a magyarnyelvű énekszerzés magában véve nem újság, és semmi nyoma sincs annak, hogy Balassi korábbi latin gyakorlattal szakított volna, miként Ronsard vagy Kochanowski — hogy ő kezdetben ilyenek körébe tartozott, annak nincs hitelt érdemlő bizonyítéka; épen pályája elején tartozik erősebben magyar és külföldi énekszerzés hatáskörébe, és a humanista nyomok csak később sűrűsödnek költészetében. (V. ö. Eckhardt dolgozatait.) Abban az énekkultúrában, amely pályája kezdetén ösztönzői közé tartozik, megvan a maga szerény helye egy — flamand származású, olasz kultúrájú — bécsi-prágai udvari zenész német szövegű szerzeményeinek is, amint hogy Balassi istenes énekeiben s ezáltal versformáiban is kétségtelen a német protestáns egyházi ének hatása. (Az az újabb megállapítás, hogy Besztercebányán kívül Nürnbergben is tanult,³ külön jelentőséget kap

¹ V. ö. A. Graf: *Petrarchismo ed antipetrarchismo*. (Attraverso il cinquecento.) 13. l.

² J. Trostler: *Die Anfänge der ungarischen Persönlichkeitsdichtung*. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, 1933.

³ L. Schulek Tibor: *Újabb adatok B. B. életéhez*. Protestáns Szemle, 1936.

azáltal, hogy ott épen az ő odakerültét követő évben jelent meg a cseh-morva testvéreknek német énekeskönyve, s az Petrus Herbertusnak azt az énekét is közölte, amelynek formájában Trostler joggal jelölte meg a Balassi-strófa pontos megfeleljét.) De nagyobb vagy épen döntő hatást a német énekköltészetnek Balassi elindulásában arra hivatkozva tulajdonítani, hogy a külföldi idegen nyelvek közül igazán jól, vagy legjobban németül tudott, semmiképen sem jogos. Ami a Gesellschaftsliedben Balassival közös, az részben az olasz költészetben is megvan, részben a németben is kétségtelenül onnan ered. Schallenberg pedig, akit Trostler hajlandó Balassi legfőbb példaképül feltüntetni, csak padovai tanulóéveiben kezdi e költészetet olasz példára művelni, korábbról vulgáris nyelvű kísérletének nyoma sincs; onnan pedig 1583-ban tért haza — s akkor már Balassi műformája régen kialakult. Itt is feltűnik, hogy a «Raumgebundenheit» szellemtörténeti törvényszerűségét hangoztatva, mily könnyű elhanyagolni az idő sokkal áthághatatlanabb és egyértelműbb törvényét. Balassi költészetének kibontakozása a német renaissance-lírárt még csak előkészítő legelső — szövegükben csaknem kizárólag fordítás-jellegű — zenei gyűjtemények megjelenésével egyidejű. Ami pedig Schallenbergert illeti, jelentéktelenebb volta ellenére tanulságos (mert a német kultúra területén egyetlen csaknem egykorú) párhuzam Balassi költői magatartásához, de emennek aligha volt mit tanulnia tőle.¹

De vajon nem valószínű-e legalább annyi, hogy olasz műveltségéhez is Bécsen át jutott Balassi? Épen nem hinném. Bécs kezdettől fogva való kizárólagos közvetítő szerepének hite valóságos történelmi babonává lett. Pedig a XVI. században a magyar szellemi «tér» közvetlen «Hinterland»-jához épen annyira hozzátartozik Észak-Olaszország, mint Ausztria, s azt hiszem, Balassit az olasz műveltség magyar környezetben, az erdélyi fejedelmi udvarban ragadta meg, akkor, amikor vitézi mivoltában tétlenségre kárhoztatva töltött ott hónapokat. Aligha véletlen, hogy fennmaradt költeményei közül egy sem tanúskodik ennél korábbi időről, onnan való hazatérte után pedig mindjárt csoportosan vannak keltezett költemények is, vagy az, hogy Balassi költeményeinek épen legkorábbi, házasága előtt írt csoportjában állnak az olasz nótára írottak mind — nagyobb számban, mint bármely más nyelvű nótára írottak. Balassi ugyanúgy jutott Báthory István udvarába, mint Gyulai Pál, a Padovát járt tudós államférfi, akiben Kemény Zsigmond a magyar világi műköltészet megindulásának szükségszerű

¹ Trostler szerint (295. l.): «Es ist auch diesmal das Vorbildliche, das Beispielhafte in der Erscheinung seines österreichischen Doppelgängers, das B. gefesselt und gefördert hat: der grössere Motivkreis (?), das unbedingte formale Können, das sentimentale Auskosten von Situationen.»

voltát tudatosítja. Mikor aztán Báthoryval Lengyelországba ment, ott is ugyanannak az olaszos műveltségnek a levegőjében maradt. Erdély és Lengyelország¹ olaszos műveltségének legfőbb táplálója pedig a velencei terület egyetemi városa, Padova volt, és Balassi, ha nem járt is Padovában, csakúgy a padovai műveltség neveltje, mint Schallenberg vagy Kochanowski, akik padovai tanulóéveik alatt lettek anyanyelvükön költővé.

Meggyőződésem, hogy a magyar világi műveltség a XVIII. századig általában egy külföldi városnak sem köszön többet, mint Padovában. A magyar ifjúság ottani tanulásáról jó jegyzék áll rendelkezésre Veress Endre kiadványában. Épen az erdélyi fejedelmi udvar jórészt Padován át kapott olasz műveltségéről Kastner Jenő rajzolt újabban (Corvina, 1922.) kitűnő képet. Nem lehet itt célom, hogy új részletekkel gyarapítsam, annál kevésbbé, hogy Padovában a magyar szellemi élet szempontjából való korábbi szerepéről beszámoljak. De rá kell mutatnom Padova akkori szellemi életének egyes vonásaira, amelyek leginkább magyarázzák a magyarnyelvű világi költészet történetében való jelentőségét. Mert az, hogy a magyar világi költészet XVI. századi művelői közt oly aránytalanul sokan voltak padovai diákok, vagy éltek ilyenek környezetében, nem pusztán annak következménye, hogy különféle, földrajzi, gazdasági, vallási, politikai és személyi okokból épen ott sokan tanultak. Padova nemcsak a közép-európai világiak legkedveltebb olasz egyeteme, s nemcsak hogy ez az egyetem épen a XVI. század közepe táján éri el virágzása tetőfokát: a padovai szellemi élet akkoriban egészen különleges természetű és jelentőségű is volt. Amint a XVI. századi európai szabadgondolkodás történetének ismerői előtt nem lehet kétséges, hogy nem véletlenül volt padovai diák Dudith is, meg az unitarizmus több vezére, sőt a szombatos székta alapítója, Eössi András is, és amint nem lehet kétség, hogy Livius városa történeti kultúrájában, ahol akkor a filológiai és archeológiai módszernek, valamint a történeti korok értékelésének nagy vitája folyt, van az alapja annak, hogy a korszaknak csaknem minden önálló magyar történetírója Brodaricstól Verancsicson, Zsámbokin, Forgáchon és Istvánffin át Szamosköziig (nem is szólva egyes erdélyi politikus emlékirat-írókról) padovai diák volt — épen oly kétségtelen, hogy a magyar világi költészet első nagy virágzásában is fontos része volt Padova sajátos műveltségének.²

¹ Ez utóbbiról v. ö. *Omaggio dell' Accademia Polacca all' Università di Padova*. Cracovia, 1922.

² Padova szerepét leginkább Toffanin emeli ki az újabb olasz irodalomtörténetírók közül: *Il cinquecento. — Fine dell' umanesimo. — Idee poche, ma chiare sulle origini del secentismo*. (La Cultura, III. k.)

Petrarca hagyományának feltámasztója, a tudatos petrarchizmus alapítója, Bembo, aki a trecento nagyjai óta elsőnek tudta elméletben és gyakorlatban összeegyeztetni a humanizmust a vulgáris nyelvű irodalom művelésével, a legkövetkezetesebb ciceronianizmust a *volgare illustre* követelményével, a századforduló táján, épen pályája ily szempontból nagyjelentőségű hosszú szakaszán, Padovában élt, s az ő működése által lett az a vidék az olasz irodalmi műveltség részesévé, olyannyira, hogy Padova nemsokára Firenze legfőbb és, épen mivel nagy helyi hagyományok nem korlátozták, modernebb, a következő fejlődésnek irányt mutató vetélytársa. Noha a *volgare* ellen küzdő ciceroniánusok legnevezetesebbjei is a padovai egyetem tanárai voltak akkoriban (a kor legkitűnőbb magyar humanistái jórészt ezeknek, legkivált Bonamicusnak, tanítványai), a padovai szellemi életben mindig újra felülkerekednek az olasz irodalom hívei. A Firenzével való vetélkedésre jellemző, hogy az első igazi olasz akadémia-alapítások *egy* esztendőben, 1540-ben, e két városban történnek meg, és Padovában rövid időn belül nem kevesebb, mint négy akadémia alakul. Alig van a század olasz irodalmi életének nevezetes alakja, aki hosszabb-rövidebb ideig Padovában ne élt volna, a költők közül a legnagyobb, Tasso is sokat köszönhet padovai ösztönzéseknek, a pásztordráma másik legnagyobb mestere, Guarini is. (Egy padovai orvosprofesszor támadása nyomán került sor utóbb a műfaj elméleti megvitatására.)

De Padovában, leginkább az Accademia degli Infiammati körében, lett először tudatossá az az izléstörekvés is, amelyet utóbb secentismónak, XVII. századi izlésnek, azaz barokknak, concettismónak, azaz ötlethajhászásnak, vagy marinismusnak nevez az olasz irodalomtörténet. Legfőbb képviselői Sperone Speroni¹ és Tomitano. Speroni azt írja egyik dialógusában, (*Della vita attiva e contemplativa*): «Aki jót akar nekem, ne javasolja, hogy latinul írjak; mert én inkább akarok úgy beszélni, ahogy ma beszélnek az emberek, az én hazám javára, nem tartva igényt nagy ember címére. semhogy senkinek nem használva jó ciceroniánus hírében álljak és a latin nyelv színeivel és eleganciájával mináljam lapjaimat...» A vulgáris nyelv e védelme már olyan támadás a latin nyelv kései művészei ellen, amilyenre természetesen nem kerülhetett sor Dante és Petrarca korában, de Bombónál sem, akihez Speroni közvetlenül csatlakozik. Speroni és Tomitano programja is a vulgáris nyelv megnemesítése, de ezt nem egy vagy néhány

¹ Az első közleményben (146. l.) tévesen írtam, hogy Tomitano a magyar éneket épen S. ajkára adja; abban a részben áll az, ahol S. felszólítására a több magyarral való későbbi levelezéséről is ismert humanista filologus, Paulus Manutius, Aldus fia, veszi át a szót.

klasszikus példakép követésével akarják elérni, hanem Aristoteles retorikája és poetikája szabályainak a modern költői irodalomban való érvényesítésével. S épen e programmpont megvalósításában, a szóképek és szónoki alakzatok tanának túlzó és egyoldalú érvényesítésében, látja az újabb olasz irodalomtörténetírás a secentismo elméleti igazolását s ebből származtatja az irodalomban való uralomrajutását.¹ A képhalmozás és ötletelhajzás lovagkori hagyományai egészen soha ki nem vészték, s a Bembo petrarchizmusa előtt és vele egyidőben a spanyol származású Cariteo, Tebaldeo, és Seraphino Aquilano udvari lírájában érvényesült túlzásokat a petrarchizmus csak ideig-óráig szoríthatta vissza irodalomalatti rétegbe. Speronival és Tomitanóval ezek a tendenciák is elméleti igazolásukhoz jutottak, legfőképpen Tomitanónak épen abban a munkájában, amely a többször említett magyar ének emlékét is megőrizte. Ha Balassi csakugyan ismert valamely a vulgáris nyelvű irodalmat igazoló programírást, az is leginkább ez lehetett volna. De hogy Báthory István környezetében, Padovában tanult magyarok és jórészt Padova—Velencevidéki olaszok körében az olasz irodalom oly termékeivel ismerkedhetett meg elsősorban, amelyek az akkor még jellegzetesen padovai ízlésnek (Speroni *Canace* c. tragédiájának egykorú bírálója ezt az ízlést bélyegezte is meg a patavinità névvel) legkedvesebbek voltak, az bizonyosra vehető; különben kimutatott olasz mintái és a párhuzamokat legbővebben szolgáltató egyéb olasz kiadványok keletkezésének vagy legnagyobb elterjedésének helye is csaknem kivétel nélkül Északitáliának Padovához legközelebb eső vidéke, a nyomtatásban ismeretesekek nyomtatásának helye meg Velence, amellyel Padova politikailag, gazdaságilag, társadalmi és szellemi tekintetben egyaránt a legszorosabban összetartozott. A padovai diákok legkönnyebben velencei kiadványokhoz jutottak hozzá. Minthogy pedig sehol annyi padovai magyar diák nem volt együtt, mint Báthory

¹ A padovai aristotelizmus irodalomelméleti fejleményének másik főmozzanata a költészet feladatáról és kivált a tragédia hatásáról való elmélkedése. (A *Poétika* értelmezésének a francia klasszicizmus előkészítőjeként is fontos, úgyszólván egész első korszaka Padovához fűződik.) Bornemiszáról Bod Péter nyomán él az a hit, hogy Padovában is tanult; ezt egykorú adat nem igazolja, de az kétségtelen, hogy az a bécsi tanár, Tannerus, akit az *Elektra* előszavában e munkára buzdítójául jelöl meg, évekig tanult ott, valamint az is, hogy amit Bornemisz a tragédia erkölcsi hatásáról mond, igen közel áll a katharsis egyik-másik kezdetlegesebb padovai értelmezéséhez. (Robortello, Minturno, s kivált Maggi.) Ez nem gyöngíti annak a véleménynek értékét, amely a Pleiade körében keres analógiát a magyar *Elektrához*, annál kevésbbé, mert hiszen ugyancsak Tannerus és Baif személyes kapcsolatát is igazolták; Tannerushan és rajta át Bornemiszában a padovai és az azoktól ugyancsak nem független francia tanulások együtt munkálhattak. (V. ö. Zolnai Béla: *Nyelvek harca*. M. Nyelv, 1926. — Waldapfel Imre: *Bornemisz a Féler nyelv művésze*. Nyugat, 1931.)

környezetében,¹ s az iránt sem lehet kétség, hogy ott bőven lehetett alkalom olaszul tanulni, legvalószínűbbnek kell tartani, hogy ott ismerkedett meg igazán B. az olasz költészettel. Hogy ennek mennyire volt elindító vagy továbbvivő jelentősége, azt, egyelőre legalább, felmérni nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy semmi más élő irodalomban annyi bátorítást nem kaphatott, hogy ne csak a pillanatnak költsön szerelmes verseket, hanem összeírásukkal irodalmi megörökítésükről gondoskodják, sőt kiadásukra is gondoljon. Az olasz költészettel való foglalkozás végigkíséri egész pályáját, nyomai ott vannak házassága előtt szerzett énekeiben csakúgy, mint a Julia-ciklusban és azután. Bárhol járt, bőven lehetett alkalma friss olasz könyvekhez jutni, akár Bécsben, akár Krakkóban, akár ismételt újabb erdélyi tartózkodásai idején: Erdélyben írja Selvaggio monológjának felhasználásával a Julia-ciklus záróénekét is; lehet, hogy az *Amarilli* is ott került a kezébe. Maga a ciklusalakítás is, mint már többen rámutattak, leginkább olasz mintára történhetett, ha nem is Dante vagy Petrarca, hanem talán inkább egykorú példák nyomán.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ Magának Báthorynak padovai tanulására tudtommal nincs hiteles bizonyíték, a rá vonatkozó kései hagyomány unokaöccsével való összevetéséből is eredhet.

HOMEROS ÉS OSSIAN.

(Egy párhuzam története.)

Egyik érdekes dolgozatában Kardos Albert ezt írja: «Azt hihetnők, hogy a Homér és Ossian közti ellentét Aranyinak legsajátabb találmánya, legegységesebb ötlete. Lehet, de nagyon érdekes, hogy ezt a szembeállítás, még pedig az egyikről a másikhoz, éppen Homértől Ossianhoz pártolást, megtaláljuk Kölcseynél, nem költeményben, hanem egy világfájdalmas leveleiben.¹» Igaz, de megtaláljuk nemcsak Kölcseynél: jóval előbb és sokkal szélesebb körben, mint eddig tudtuk.

Császár Elemér rámutatott arra a fontos jelenségre, hogy Young *Éjtszakáit* és Ossian «lírába olvadt epikumai»-t a német érzelmesség sodorta a magyar irodalomba.² A magyar ossianizmus köztudomásúlag Batsányi Jánossal indul meg. Kultusza a XIX. század első évtizedeiben vesz erős lendületet, de eleven életet él a negyvenes, ötvenes, sőt a hatvanas években is, utórezgéseai jóval később is fel-feltűnnek.³

A nagy Ossian-imádatnak egyik sajátos vonása, hogy a kelta bárdot Homerosszal szerették összehasonlítani, mégpedig szívós kitartással. Az a mélységes bámulat és hódoló tisztelet, mellyel rajongtak érte, elkábította az ítélőkészséget. Az esztétikai mérlegelés igazsága megtorpan: Homeros nevére Nyugaton nem egyszer árnyat terít Kaledónia búsongó énekésének ködlepte világa. Mint amennyire európai divat volt Ossian nagyságának szertelen csodálata, annyira közkeletűvé válik Homerosszal való összevetése.

Ezt a magyar irodalomban élő Homeros—Ossian párhuzamot nem értjük eléggé, ha be nem illesztjük az európai irodalomban dívó hasonló természetű méltatások keretébe.

1. Európai kritikusok és esztétikusok álláspontja.

Ossian költészetének a Homeroséval való összehasonlítása Macpherson kiadványa nyomán veszi kezdetét. BLAIR HUGÓ híres tanulmányában foglalkozik vele. (*A critical dissertation of the poems of Ossian*, 1763.) Úgy találja, hogy Ossiannál a korai idők lelkesedésének, a szabályosságnak és a művészetnek meg-

¹ *Kölcsey és Arany*. Irodalomt. 1933. 95. l.

² A német költészet halála a magyarra a XVIII. században. 52—53. és 134. l.

³ L. Heinrich Gusztávnak Fábian Gábor *Ossian énekei* c. fordítása elé írott Bevezetését, 190. l. 1—96. l. és *Ossian-kultusz Magyarországon* c. tanulmányomat, EPhK. 1933. 66—76. l.

lepő fokával találkozunk. Homerosnál a görög élénkség kapja meg, Ossiannál a kelta hős komolysága és ünnepélyessége. Homeros is nagy a patoszban, de ezt Ossiannál gyakrabban érzi. Az érzelmek méltóságában Homeroszal szemben Ossiannak juttatja a pálmát.¹ Blair lelkesedéssel hirdeti, hogy az ó-kor költői alkotásai nyomába sem jöhetnek *Fingal*nak. Párhuzamot von a két költő mítoszvilága között is. Ítélete szerint nemcsak ebben a mozzanatban, hanem hasonlataiban is túlszárnyalja Ossian Homeroszt. A rajongás annyira átfűti Blairt, hogy a józanság egészen cserbenhagyja.

Blair értekezése népszerűvé válik. DENIS MIHÁLY németre fordítja (*Die Gedichte Ossians, eines alten celtischen Dichters*, fordításának 1769-iki kiadásában: III. kötet: I—CXIX. l.) Íróink nagyrészt így ismerkednek meg vele. De hatott nálunk Herder is Homeros és Ossian szembeállításával.

HERDER Ossian-rajongása az európai Ossian-kultusz egyik legjelentősebb mozzanata. Életének egy fiatalkori epizódja is világot vet reá. 1769-ben, Antwerpenben való útrakelte után, éjtszaka a vihartól tépázott és süllyedni kezdő hajón Ossian *Fingal*-ját olvassa: «A ködök és hegyek hősvilága — írja róla Kühnemann — lebben meg körülötte az éjtszakai veszedelemben»² Mennyire jellemző, hogy a velőket átjáró élmény épügy Ossian világába vonzza, mint nyolevan év múlva az elnyomatás sivár kora Aranyt! Strassburgi magányában úgy érzi Herder, hogy lelkének a népköltészet és a Kaledónia lelkétől lelkezett Ossian nyújthat igazi vigasztalást. Ilyen szellemben ír menyasszonyának is.³ Tanulságos Herdernek 1773-ban kiadott dolgozata: *Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker*. Az a lényege, hogy az élet őseréje épen annyira megnyilvánul Ossian énekeiben, mint a nép költészetében.

Ez a lélek mélyéből támadt szeretet olyan esztétikai álláspontot sugalmaz neki, mely egészen egybevág a Blairével: Homerosztól ő is Ossian felé billentette a mérleget. Herder úgy hiszi (*Briefe zur B. förderung der Humanität*, 1769.), hogy Homeros különösebb részvét nélkül mesél, míg Ossian sebzett lélekből szólal.⁴ Nagy történetbölcséleti művében (*Ideen zur*

¹ «This is indeed a surprising circumstance that in point of humanity, magnanimity, virtuous feeling of every kind, our rude Celtic bard should be distinguished to such a degree, that not only the heroes of Homer, but even those of the polite and refined Vergil are left far behind by those of Ossian.» (L. a Tauchnitz-lé'e *The poems of Ossian* c. kötethez csatolva, 61—62. l. Az egész tanulmány 43—120. l., az 1847-iki kiadásban.) Voinovich Géza arra utal, hogy Arany János figyelemmel olvasta Blair tanulmányát s megjelölte azt a helyet, hol a hasonlatokról beszél. (*Arany János életrajza*, II. k. 22. l.)

² *Herders Leben*, 1905, 80. és 394—5. l.

³ U. ott 97. és 126. l.

⁴ *Herders Werke*, Bibl. Inst. kiadása. IV. kötet, 427. l.

Philosophie der Geschichte der Menschheit, 1784.) csaknem meghatva írja, hogy Ossian mintegy varázstükörben mutatja a letűnt kor világát. Itt is előkerül a Homeros—Ossian párhuzam. Herder a maga lelkesedő rokonérzésével Ossianhoz fordul: «Töne indessen fort, du Nebelharfe Ossians; glücklich in allen Zeiten ist, wer deinen sanften Tönen gehorchet.»¹ Híres tanulmánya, *Homér und Ossian*, 1795-ben jelenik meg a Horenben. Macphersont Solonhoz és Hipparchoszhoz hasonlítja benne, ezek Homeroszt, az Ossiant mentette meg. Összehasonlítja Homeros és Ossian világát: az tárgyilagos, ez alanyi; Homerosnál derű ragyog, s igazi emberek mozognak, Ossiannál árnyak lebbednek tova.² Mindez bizonyíthatná Homeros elsőségét, de az Ossian iránt elfogult Herder nem hajlandó neki juttatni a pálmát. Nem csoda, hogy maga ellen ingerli Wolf Frigyes Ágostot, a XVIII. században a homerosi eposzok legmélyebb járatú kutatóját. Másfelől a kor egy másik nagy szellemét megnyeri szíve dédelgetett irodalmi ügyének, Ossian költészetének.

Valóban, GOETHÉVEL Herder szeretteti meg Ossiant. Werther megvallja, hogy szívéből Ossian kiszorította Homeroszt. Homeros plasztikussága, derűs világa ennyire semmivé foszlik annak a Werthernek lelkében, ki kirándulásaira is «az ő Homerosát» vitte magával.³ A varázsból Goethe később már felocsúdik, mikor nagy életrajzában Ossian «alaktalan hősei»-ről beszél.⁴ A németeknél nagy kelete volt a Homeros—Ossian-párhuzamnak.⁵

Elég ridegen tagadta meg Homeroszt az olasz CESAROTTI. Cesarotti Ossian-fordításához csatolja Blair dolgozatának átültetését. De nem elégszik meg a tolmács szerepével, fordítása *Előszavában* büszkén hangoztatja, hogy az ő nézete megegyezik Blairével. Nem tekinti Homeroszt a költészet csilhatatlan főpapjának. Noha Ossianban is talál egy-két fogyatkozást, úgy vélekedik, hogy egyes mozzanatokat mégis szerencsésében oldott meg, mint Homeros. Elragadtatva hirdeti, hogy Ossian költészete az őskelta ligetekhez hasonlít: borzalmat

¹ Id. mű. III. kötet. 540. l.

² L. a bécsi 1813-iki kiadásban, XII. rész, 387—402. l.

³ *Leiden des jungen Werthers*. Goethe's Werke, Bibl. Anstalt kiadása, VII. k., 8. és 66. l.

⁴ *Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit*. Id. kiadás, XVI. k. 77. l.

⁵ A német irodalomban élő Homeros—Ossian-párhuzamokra vonatkozóan értékes adatokat tartalmaz Rudolf Tombo *Ossian in Germany*je (New-York, 1901., 157. l.). *Mathias Claudius*nak 1771-ben kiadott epigrammája Ossiant magasztalja, s a görög költészettel állítja szembe. (14—15. l.) Herder Ossian-rajongása mellett élénk figyelmet érdemel az Ossian Homerosszal összehasonlító I. Gurlitt is (96. l.). Ez a párhuzam mind szélesebb hullámgyűrűket vet a német kritikai köztudatban, s benne Ossian kerekedik felül. Így a *Göttingische Gelehrte Anzeigen* (1767.) bírálója kiemeli már, hogy Ossian hősei emelkedettebb lelkűek, mint a Homerosói (78. l.). A rajongó Klopstock Homeros mellé állítja Ossiant (91. l.). stb.

kelt, de istenség lakozik benne.¹ Se szeri, se száma azoknak a fordításához fűzött *osservazione*eknek, melyekből Ossian kiválósága magasodik ki Homeros rovására. Tagadhatatlanul Blair hatására, de saját meggyőződését is követve, Cesarotti szintén jelentékenyen hozzájárult annak a balhitnek a megizmosodásához, hogy Ossian kiválóbb költő, mint Homeros.

A francia BAOUR-LORMIAN (*Poésies galliques en vers français*, 1801.) Ossiant skót Homerosnak nevezi. Mitoszvilágát egyszerűbbnek és vigasztalóbbnak tartja, mint a görögökét.²

Arról a meglepő jelenségről, hogy milyen sűrűn támad elő a Homeros—Ossian-párhuzam a francia irodalomban, az időrend fonalán haladva, nagy anyagot dolgozott fel Paul Van Tieghem, a Sorbonne tanára, *Ossian en France*-ában (1917.): Chateaubriand kortársa, Ballanche, Ossiant Homerosszal és Miltonnel hasonlítja össze (II. k. 172. l.). Lebrun költő és Marie-Joseph Chénier *Tableau Historique*-jában már Homerosnak juttatja a pálmát. Lamartine *Confidences*-ában azt írja, hogy Ossian alakjainak emberibb és szívettepőbb «kiáltásaik» vannak, mint Homeros hőseinek. (II. k. 306. l.) Berlioz *Le Retour à la vie*-ben (1832.) Shakespeare-t Ossiannal és Homerosszal hasonlítja össze (II. k., 359. l.). Renan a *Cahiers de jeu nésse*-ben mint mélyen sugalmazott s eszményhevitette költőket: Ossiant és Homeroszt egymás mellett említi (II. k. 443. l.).

2. Magyar kritikusok és esztétikusok álláspontja.

Blair, Herder, Cesarotti és Baour-Lormian módján sok írónk nem is tudna szólni Ossianról a nélkül, hogy Homerosra ne gondolna. Mintha Ossian költészetén csorba esnék, ha nagysága megmérésére Homeroszt nem idéznék. Ez a jelenség csupán egyik nyilvánulása az Ossian-kultusznak s még legjobbjainkat is hatalmába ejti — szerencsére a magyar józanság is megmutatkozik, még pedig elég korán.

Mai ismereteink szerint Homeros és Ossian összevetésének első nyomát HELMECZY MIHÁLYNÁL találjuk. Egyik dolgozatában (*Jelentés Kazinczy Ferenc munkáinak nyomtatások iránt*) Ossianról, «a minden századok Homérjá»-nak «sphaerákba ragadó zengzetei»-ről esik szó.³

KAZINCZY FERENC Ossian-fordításának *Bévezetése*ben (1815), miután szólt a bárdokról és Macpherson kiadásának hitelességéről, Ossiant így veti össze Homerosszal: «Ha, Ossian nem

¹ *Dissertazione critica del signor Dottor Blair*. Sopra i poemi di Ossian. a *Poesie di Ossian*hoz csatolva, Bassano, 1789., III. k., 135—247. — L. még a *Prefazione*t, I. k. II., IV. és LVI. lapokat.

² L. a *Discours préliminaire*-t a IV. kiadásban, XI. l.

³ Csatolva a Hazai s Külföldi Tudósításokhoz, 1814., I. k., 25. szám, a *Toldalak* mellett.

Homér is, éppen úgy nem, mint a' hogy a' góth stílú Münszterek nem Jóniai izlésű Peripteronok: igazságtalan volna, a' ki e' költeményektől álmélkodását s' tiszteletét megtagadná.»¹ Kazinczynak ez a hasonlata pedig mintha Arany Jánosnak görög és északi világ ellentétét elének táró rajzát a képzőművészetek síkjára vetitené.

Élénk figyelmet érdemelnek KÖLCSEY FERENC ítéletei. Kölcsy Kardos Albert említette levelének fejtegetéseink szempontjából fontos helye ez: «... s felő, nehogy Homért elvetve, lelkünk Ossiannak bús képeiben süllyedjen el.»²

Ez a levélrészlet nem igazolja Kardos Albert felfogását. Kölcsy nem emeli Ossiant Homeros fölé; levelében csak arról van szó, hogy a «világfájdalmas» hangulattal eltelt 25 éves ifjú csupán a *logique des sentiments* mozzanatát követve pártolhat Ossianhoz: azon töpreng, hogy ebben az érzelgős lelkiállapotban odajutunk (felő), hogy lelkünk Ossian bús világához pártol. Röviden: az esztétikus és kritikus aggodalma merül itt fel, s szegződik szembe a költő érzelmi világával. Hogy menyire Homeros pártján volt, bizonyítja ugyancsak 1815 tavaszán (május 3-án) Döbrentei Gáborhoz írott levele: «Osszián nagy és teremő lélek, de nem Homér; ezen utolsóban újabb és újabb szépségeket lelek, amaz elsőtédik lassanként szemeim előtt, mint a' felhőkbe vonuló köd 's unalommal teszem le.» Majd arra utal, hogy a két költő úgy áll előttte, mint Schiller és Goethe; az sőtétbe süllyesztí, ez felvidámitja.³ Kölcsy fiatalon ott tart, hova Goethe később jut: Homeros felette áll Ossiannak. A sejtelmes, borongós költeményeket író Kölcsy kritikai érzékét nem zavarja lelke hangulati tartalma, bár a lélekrokonság Ossian borongó költészetét rokonszenvesebbé tehetette volna előttte.

Ízlése azonban mégis változik.

Úgy látszik, hogy az európai kritikai köztudatban mindinkább erősebb gyökeret verő esztétikai ítélet hatására nála is megtörténik a pálfordulás. A *kritikáról* írott dolgozatában azt fejtegeti, hogy a szép és a jó csak a kritika segítségével virágozhatnak. Homerosra és Ossianra szokás hivatkozni. De Kölcsy arra gondol, ha a Homeros és Ossian előtt élt költőtől művek maradtak volna ránk, meggyőződhetnénk, hogy gyakorlás és kritikai tanulmány útján «mint hágott felebb a művészség.» Az epikai fejlődés legmagasabb fokát találja mindkettőben.⁴

Míg Kölcsy a kritika szempontjából hivatkozik a két költőre, KISFALUDY SÁNDOR épen ellenkező nézetet hirdet: «Homer

¹ Kazinczy Ferenc *Munkái*, VI. k. 1815. X—XI. l.

² 1825 májusa. Közölve: *Irodalomtörténet*, 1933. 96. l.

³ *Élet és Literatura*, 1827. VII. r. 118. l.

⁴ *Kritikai Lapok*, 1833. II. füzet, 9. l.

és Osszián sem az Aesthetikának Cathedrája előtt, sem Recenziók által nem tanítottak, még is örökre Csudák, Példák maradnak.»¹ Kölcsény szerint a bíráló elmélkedés világítja meg előttünk Homeros és Ossian tökéletességét, Kisfaludy az elmélet hiányával, a lángész ösztönös erejével magyarázza.

Más szempontból vizsgálja őket Guzmics Izidor egyik sajátos dolgozatában. (*A' nyelvnek hármias befolyása az ember embe-resítésébe, nemzetiesítésébe és hazafiasításába.*) Azt fejtegeti, hogy a nevelésben a nyelv nagy szerepet játszik. Maga előtt látja Homeros hőseit, érzi «Osszián panaszeit». Úgy tudja, hogy «a szájnak megmozdult szelleme» tette őket halhatatlanokká. Ez eléje hozza alakjaikat, a megholtak hangját fülébe csendíti, hallatja régen elnémult gondolataikat. Mikor a költői nyelv bővülő erejét említi, kívált Homerosra és Ossianra gondol. Csaknem áhitattal emlékezik róluk, mint akiknek mélyebb lelki élményt köszönhet.²

Guzmics Herder után írta *Kalliasz álmát*. Ezt a munkát átszövi magyar vonatkozásokkal. Először Dayka Gábor lép eléje. Később feltűnik a kelta bárd: «Egy távolabb halmon ült Osszian a' nagy kor' lantosival, magyarokat is láték közöttük, de neveiket, fájdalom! a hosszú álom feledteté velem.»³

Nyelvi szempont vezeti a Tudományos Gyűjtemény K. P. jegyző íróját is.⁴ A nyelv pallérozása jelentőségének fonalán írja: «Igaz ugyan, hogy Homeros és Ossian érdemeit tsak a' későbbi maradék betsüli.» Arra serkenti olvasóit, hogy gerjesszék a magyar nemzetben is a kívánságot a pallérozódás után, így majd lesznek «Homerosink, Ossziánink.» Hite szerint a tökéletességig eljutni annyit jelent, mint elérni Homeros és Ossian művészetének fokát.

Jelentősebb nála FÁBIÁN GÁBOR. Lefordítja Herder és Schubert egy-egy hosszabb párhuzamát Homeros és Ossian között és 1832-ben beleszövi «hű és szép»⁵ Ossian-fordítása *Előszavába*. Mindkét német jellemzés gazdag és okos mély esztétikai megfigyelésekben. Nem csodáljuk, hogy ítéleteiket Fábíán Gábor is magáévá teszi.

Forrásai nyomán arra utal, hogy leírásaiban Ossian felül-múlhatatlan, «a tárgyakat nem festi ki egészen, mint Homér», villám röppenésével világítja meg őket; történetei összefüggése nem oly erőskötésű, mint Homerosé; Ossian hasonlataiban fenség és erő van, «millyent csak Achilles éneklőjénél találhatni fel.» Egy más mozzanatban Ossiant már kiválóbbnak

¹ Levele Kazinczy Ferenchez, 1821 szeptemberében. *Minden munkái*, VIII. k. 420. l.

² Tudományos Gyűjtemény, 1822. VII. k. 15. l.

³ Felső Magyar Országai Minerva, 1826. IV. 895. l.

⁴ *A' magyar nyelv műveltetése módjáról* 1824. III. k. 91. l.

⁵ Toldy Ferenc írja róla visszatekintésében. *Figyelmező*, 1837, I. k., 44. l.

tartja: «Homérnál istenek és történet (véletlen) viszik az egész munkát, bajnokai csak machinák. Ossian hősei maguk dolgoznak, még pedig a' harc közepette is emberségesen, nemesen és nagylelkűleg s ezért szívünket jobban is érdeklik.» Így a lélektani valóságosságban Ossiannak juttatja a pálmát. De legott mintha ellentmondana önmagának, mikor ezt írja: «Az emberi characterek' erőteljes festésében Homér első minden e világi epicusok között.» Előbb csak «machinák»-nak tüntette fel őket! Másfelől Ossian javára írja a nemes és mély érzelmek megkapó ecsetelését. Úgy látja, hogy Homeros «a' vadul nagyot», a «férjfiast» szereti festeni, míg Ossian elviszi mindenüvé az ő kékszemű leányait is. Kiemeli: «Homér a képzeletre hat, Ossian a szívre.»¹

Módszerében CSATÓ PÁL szintén idegen író nézeteit közvetíti (a Tudománytárban, 1834); eljárásával ő is hozzájárul Ossian értékelésének meggyökereztetéséhez a magyarországi köztudatban. Grégoire dolgozatát tolmácsolja (*Francia költészet a' XIX. században*). Grégoire lelkesedve ír arról, hogy Baour-Lormian átdolgozásával mennyire népszerűvé lett Franciaországban Ossian, «Észak Homérja.»²

Ünnepi, vagy kritikai emlegetéseinkben a két epikus költő neve hovatovább elválaszthatatlannak bizonyul. Így TOLDY FERENC-nél is. Szontagh Gusztáv ellen irányuló cikkében (*Allítások, vélemények, felvilágosítások*) arra utal, hogy az epikai rapszodiák akkor voltak korszerűek, mikor király és szolga egyaránt ezekből tanulta az elődök tetteit. E kor dalnokaiul Mózes, Homerost, Ossiant és a Nibelungok költőjét nevezi meg.³

A rapszódia csapongó hangját érezzük a Hölgyfutár egyik névtelen cikkéből. Az ismeretlen író Homerost, Ossiant és Miltont, a világirodalomnak ezt a három «tűzszlop»-át, nemcsak azért emlegeti együtt, mert világtalanok voltak, hanem mert az élet meg a lélek titkait csak a lélek szemével látták.⁴

A Divatcsarnok, különös és merész logikával, egy lépéssel tovább megy. *Budapesti társasélet* című cikkének ismeretlen írója úgy okoskodik, hogy ha Homeros és Ossian nem vakok, nem váltak volna nagy írókká, talán a világ gyönyörei ragadták volna őket magukkal, «s regényt és hőskölteményt játszottak volna el a világ színpadán.» (1857. 179. l.)

Ez a két nyilatkozat már Petőfi és Arany Ossian-versei után hangzott el. Utánuk sem szűnnek meg esztétikusaink és kritikusaink egymáshoz fűzni a két epikus nevét, még a 60-as,

¹ *Ossian énekei*, 3 kötetben, 1833. Az I. kötet *Előbeszédében* 1932. május 15-én, XXX—XXXVII. l.

² Tudománytár, 1834. 83—84. l.

³ Figyelmező, 1839. 345. l.

⁴ 1853. II. kötet, 1049. l.

70-es években is¹ jórészt a régi szellemben, vagy Arany versének hatását éreztetve, míg azután, a közizlés tisztultával, Ossian neve előbb elmarad Homerosé mellől, majd idővel egészen el is hallgat.

3. Homeros—Ossian párhuzam a magyar költészetben.

A két epikus egyenrangúságának mozzanata megmarad költőink felfogásában is, de ellentétbe is kerül egymással Homeros és a kelta bárd, mind PETŐFI SÁNDOR *Homér és Osszián*-jában, mind Arany János remekében.

Homér és Osszián (1847) egyike Petőfi legmesteribb alkotásainak. Művészi feladata a két költő szembeállítását, s kivált a színezés és árnyalás ragadja meg benne figyelmünket. Homerosnál a mennybolt örök mosolya, a tengerre aranyló napsütés, zöld szigetein az olimposzi gyönyörök pazar világa, Ossziánál vad sziklák ködlepte vidéke, rengetegekben a hold méla fénye mellett tovabolygó «bús szellemei» a harc tusái között elvérzett hősiaknak. Ez az ellentét nem az értékelésé, hanem a *couleur locale*-é: mind a két költő a maga körének jellemző színeiben, friss elevenéssel támad élénk, mintegy megvillantva a jóval később fellépett Taine gazdag színskálájú rajzát Észak és Dél szembeállított világáról.

Nemcsak festői mozzanatokban tűnik fel nála az ellentét, megmutatkozik lírai lelkének sajátos hangulati tartalmában is: Homerosnak, a «koldusok őse»-nek sorai fényben ragyognak előtte, míg Ossziának, a «királyi utód»-nak énekeiből a bú éjszakája sötétlik feléje. A demokrata Petőfit rokonérzése a «koldus» Homeroshoz vonja.

Költeményének szerkezete is a művészi ellentét mozzanatával hat: kezdő és befejező soraiban, ott a multa, itt a jövőre utalással, mintegy *sub specie aeternitatis* szemléli a két költőt. Amott úgy látja, hogy a feledés tengerébe merült hellének és celták eltűnté után csak tornyaik orma emelkedik ki: Homeros és Ossian, emitt jós szeme, az évezredek enyésző tiprásai után is háborítatlannak látja ősz fejük koszorúját. Soraiból a dithyrambos áradó ereje zendül:

Nagy szellemek ők! varázskézeik
Érintik a lant idegét,
Mint isten igéje, világot
Alkotnak az ember elé,
Mely bámulatos szép
És bámulatos nagy.

¹ Kun Pál a Gombostüben (1862. 2540. l.), Cz—v jegyű író az Új Kor-szakban (1866. 4571.), Sch. A. a Fővárosi Lapokban (1867. I. k. 410. l.), Szőke Lajos (u. ott. 1870. I. k. 90. l.), Wutz Albert a Petőfi Társaság Lapjában (1878. 46. l.).

Petőfi szárnyaló képzelete az «isten» teremtés értékében Homeros és Ossian helyét egymás mellett látja, de költészetük színében, költőjük származásában s a mult meg a jövő szembeállításának szerkezeti mozzanatában, így három úton is, olyan rajzot nyújt, mely elgondolásában méltó az ellentétek nagy művészenek, Petőfi egyik mesterének, Victor Hugónak, a tollára is — megalkotásában meg épen páratlanul szép.

Ossian költészete «lirába olvadt epikum»: érthető, hogy amint Petőfinél, ARANY JÁNOS költeményében is lírai vetülete van Ossian epikájának. Aranyt már 1847 áprilisában figyelemzett Szilágyi István Fábian Gábor *Ossianjára*, mert «ezek ám a népeposzok!» Emlékszik Szilágyi Herder egy összehasonlítására is: szívesen vállalkoznék Arannyal való vázlatos közlésére. Ha Arany János Árpád korának epikai feldolgozására gondol, úgy hiszi, hogy Ossian százada, patriarchális szelleme miatt is, rokonságot mutat vele.¹ Arany figyelme valóban a kelta bárd felé fordul, de nem eposzban, hanem az *Ősszel* remeklő soraiban (1850) tesz róla lírai bizonyosságot.

Voinovich Géza méltán utal arra, hogy a «költeményben egészen ossiani hangokat üt meg». Rámutat *Az inisthonai háború* és a *Selmai dalok* hatására s az ossiani képek mögött a magyar mozzanatokra is. (Id. mű: II. k. 23. l.)

Homeros derűs és Ossian ködös világának ellentétét a költői megelevenítés páratlan művészetével rajzolja. Pukánszky Béla tárgyban és felfogásban az *Ősszel* és Herder *Homer und Ossianja* közt kapcsolatot talál.² Ezt a megállapítást valószínűvé teszi az a mozzanat, hogy Szilágyi, mint láttuk, évekkal ezelőtt felhívta Arany figyelmét Herder párhuzamára. Hamarosan kiderül majd, hogy Arany lelke átteremti ezt a hatást.

Nem kevésbbé jelentős írásának lélektani pillanata: az abszolutizmus első éve. Honfibújának mélységes borúja idézi eléje Ossian költészetét. Gyászos hangulatának olyan döbbenetes keserve árad belőle, mint a *Ráchel siralmából* és a *Dalnok bújából*. Sebzett lelke szívesen fordul az északiak sötét, borongó költészetéhez. «Moore és Ossian borúja — írja Voinovich — hazafibánatához illett. Byronban a gúny és keserűség szólt szívéhez.»³

A hives őszi napon unatkozó költőnek nincs inyére Homeros «fénydús» ege, a Zeus-lakta domb, hullámmosott gazdag virány, hősök családja, lantszóra lejtő ifjú, leány. Őszi zordonság fanyar fuvalma szökken be hozzá. Most a «húnyó

¹ Arany János levelezése író barátaival. I. k. 42. l.

² Herder hazánkban, 84—85. l.

³ Arany János életrajza, II. k. 23. l.

dicsőség» lantosa kedves előtte: borongó ég, kihalt tusa, emlékhalom a harc fián, kósza felhők, zúgó szelek, emléken mé-lázó nép, múlton merengő Ossian:

Kinek sötétes éjjelen
A hős apákhoz költözött
Daliák lelke megjelen,
Alánéz bús felhők között
És int feléd: «Jer Ossian,
A holtakat miért vered fel,
Nincs többé Caledonián
Nép, kit te felgyújts énekeddel.»

Nem önmagukért állítja szembe Homeroszt és Ossiant, hanem belső sugalomra. Kedve Ossian felé vonzza, mert szívé-hez a hazafias keserűség idején jobban talál. A homerosi és ossiani világ ellentétének festői rajzában érezzük Petőfi hatását is, mint a tárgyi mozzanatokban a Herderét, de más-felől lehetetlen nem látnunk, milyen plasztikai tökéletességű képecskékben ötvözi ki a környezetetrajz sajátos elemeit: a görög ég derűjét és az északi köd boruját. De megkapóbb az a jelenség, mely felülmúlhatatlanná teszi a Homeros-Ossian párhuzam egész irodalmában: hazafisága.

Nemcsak Ossian egén gomolygott az «örök unalmú, lanyha cseppel» megszakadó felhő, az abszolutizmus magyarjának lelkét is befelhőzte a kesergés búsongó bánata. Aranynak, az elnyomott magyarság költőjének, lehetett volna-e kedvesebb Homeros, noha izig-vérig lelki rokona volt, s mohó buzgalommal mélyedt el eposzai szépségeibe? Annyira fájt neki *akkor*, mint Gyulai Pálnak az «örömről daloló» Horatius.

Ossian világa a magyar viszonyok örök allegóriája. Arany előtt már KUTHY LAJOS is szerepelteti Ossiant egy dagályos versben (*Barátomhoz*) magyar hazafias vonatkozással; Arany János után 1857-ben MEDGYES LAJOS (*Ossziáni árnyak*) a köd-ben borongó magyar hősökben ossziáni árnyakat lát; SZEMERE MIKLÓS elégiájában (*Késő fájdalom*) Ossian «vérző búa» magyar keserűség; hazafias érzés kapja meg az olvasót DÖMÖTÖR PÁL *Ossianjában* is, de hangulati mélységben, a nemzeti érzés mű-vészi megmunkálásában s az ellentét-rajz festői és plasztikai erejében mennyire kimagaslik közülök Arany allegóriája.¹

Lelkében mély gyökeret vert a Homeros—Ossian párhuzam. Megmutatkozik ez évtizedek múlva is a hetvenes évek egyik költői irányának feddésére szánt *Kosmopolita költészetében*

¹ Kuthy Lajos költeményét Kazinczy Artur útján a Magyar Szalon adta ki (1884. II. k. 140. l.) Medgyes Lajos 1857-ben írott versét a Vasárnapi Ujság. (1866-ban, 231. l.) L. Szemere Miklós *Osszeggyűjtött munkái*, II. k., 186—7. l. és Dömötör Pál *Ossianját* a Fővárosi Lapokban, 1871. II. k. 739. l.

(1877). Mélyen érzi, hogy halál vár a költőre, ha népe köréből kivágyik, ha szűk neki a kontinens, s ha Albion felé áhitozik is. Ő áldja azt a bölcst, mely magyarrá ringatta; ezer szál köti a magyarsághoz, a nemzetek egységének *elvont ideálja* nem lelkesíti. Nemzetének való magasztos felelőssége tudatában kérdezi: van-e lelke a néptől elfordult költőnek épen akkor hagyni el a zászlót, mikor a hazát veszély fenyegeti:

Oh, ha méltóbb s új kobozzal
A megifjodott hazát
Zönghetném még Homérosszal,
Ne csak mindig panaszát!
De legyen, ha veszni sorsa
Hűnyő nép közt Osszián
Inkább, hogysem *dalok korcsa*
Közönyös harmóniám!

Ezekből a sorokból döbbenetes jósló erő komorodik felénk... a kiegyezést követő békés korban. Megkapó az összhang is: a jövőbe sajnó fájás épen úgy összesimul Ossian népe hanyatlását gyászoló költészetének borongó világával, mint az *Ősszel* hangulatában a közelmúlt költői siratása. Mult és jövő, Homeros déli verőjével szemközt, az ellentét borújának rembrandti igézetével sötétedik felénk Arany János alkotásaiból.

Petőfi és Arany nyomán az epigonok is kedvelik Homeros és Ossian költészetének verses alakba öntött párhuzamát, de költeményeikben az erő alábbhagy, a hang elbágyad, s a szín megfakul. Alig lehet másnak tekinteni, mint Petőfi és Arany költeményei gyenge visszhangjának EGRESSY GÁBOR költeményének azt a helyét (*Múltak beszélnek a jövővel*), melyben Homeros és Ossian «égi bájú zengeményé»-ről beszél.¹

LISZNYAI KÁLMÁN egyik költeményében (*Néhány szó a fülemülehez*) fellengző módon említi a két költőt. A fülemülét dicsőíti benne, elbűvölő hangját a meghalt költők szelleme is figyeli; egy öreg cser tövén hallgatja «a vén csalogány», Homeros is:

S ott fent a sziklák homlokán
Borongva hallgat Osszián:
Félig felhő, félig isten,
S örömkönny ég szemében.²

A petőfieskedés szertelensége így fest Petőfi párhuzama után a sallangos és korlátdöntő Lisznyaiében. Az izléstelenség és fékvesztés komikumot súroló határához sodródtunk, messze a sugalmazótól, Petőfítől.

¹ Délibáb, 1853, I. f. 5. f.

² Hölgyfutár, 1855, I. kötet, 435. l.

• Annál büszkébbek lehetünk arra, hogy a Homeros - Ossian párhuzam lényegét és művészi alakításra kínáló mozzanatait Petőfi és Arany érzi át a legmélyebben, nemcsak hangulati és festői, hanem szerkezeti elemeit is. Mindezt olyan lenyűgöző erővel hívják költői életre, amilyenre csak lángelme teremtő hatalma képes.¹

ELEK OSZKÁR.

¹ Más világot tárt fel a francia Ponce-Denis Écouchard Lebrun, vagy amint magát nevezte: Lebrun-Pindare (1729—1807). Lebrun ódáiban dolgozza fel ezt a párhuzamot: *Sur Homère et sur Ossian* (*Oeuvres*-jében: *Odes*, VI. 1., az 1827-ik k.-ban 182—184 l.). Pindaros szellemében írta, klasszikus ízlése és felfogása diadalmaskodott benne. Úgy látja, amihez csak hozzányúlt Homeros, arannyá vált: hajnalának rózsaujjja van, Olymposa ragyogó; változatos is: másképp gyönyörködteti a lelket Polyphemos barlangja, mint a Kalypsóé. De Ossiannak nincs mánora, tájain egyhangúság ömlik el, költészetéből örökös fegyverzörgés zajlik felénk, a szelek szárnyát szellemekkel terheli, ködös költészete a sziklák és a tengerek leánya. El is hessegeti s Homerost ünnepli:

Vive Homère! Que Dieu nous garde
Et des Fingals et des Oscars
Et du sublime ennui d'un barde
Qui chante au milieu des brouillards.

Ez az óda nem érzés átmelegítette feldolgozása a híres párhuzamnak, hanem hidegfényű verses állásfoglalás és összehasonlító esztétikai méltatás Homeros javára, a görög költőt hovatovább lejártni igyekvő Ossian-imádók ellen.

ADATTÁR.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ISMERETLEN DRÁMAI.

(Harmadik, befejező közlemény.)

II. Jelenés.

Török szobája.

BOROS *magányosan ül, MÁLITS belép.*

MÁLITS. Mért illy magányosan, szomorúkodón,
Uram? talán nem használt a' mesés
beszéd? Talán hitelt sem adtak, és hazug
szövevényeink már nap világra jöttek.

BOROS.¹ Nem semmi még a' nap világra nem jött.

MÁLITS. *(félre)* Ne hidd.

BOROS. Mesés beszédem nyert hitelt, de épen
ez rontja meg, nagy kárhozat borúlt
ezzel fejemre. Szinte megfakaszt
mérget, 's boszúra gerjedek magamban.
Kértem, reménykedem szívem szerint,
térdemre hajlék, mint az ájtatos
bálványa mellett meghajolva térdel,
's érzéktelen rezének áldozik.

Igy kértem őt, mindenre a' mi csak
szent a' könyörgő ajkain, 's mi haszna?
Meg sincs igérve tőle, a' mit Atyja már
tiz évvel ő előtte esküvéssel
fogadott. Boszút olthatatlanul boszút
forral dühében, megvető leány
a' megvetettnek nyugtalan szive.

MÁLITS. Helyesen, uram, boszú segítsen, hol
a' kérelemnek nyelve nem segít.
Én készen állok eszközül 's ha kell
a' mély pokolnak ördögöt kihívom
és fölriasztom sánta mesterét.
Elidézem azt is, a' ki rászedé
Evát urával, most segítsen itt,
ha valaha tett reméket, tegyen velem,
én jobban értem földi utjainkat
engem kövessen: én előmegyek.

¹ Kihúzza négy sor:

Hallgass, merész nyelvű Deák, 's vigyázz
környületinkre; mit fecsegsz? nem otthon
vagy most. Tanúld meg: idegen házban a'
falaknak is titkold beszédedet.

BOROS. Készségedet köszönöm Deák, de még jutalmat értte nem szabok, mivel előbb kívánok véle élni; nincs is most ilyenekre alkalom 's idő. Mejjemben a' hoszúnak égető heve párosúl szerelmemével s' gerjeszti a' már csüggedő reményt ezer felé koholva útjait: Hallottad, úgy vélem, a' közhírből erdők tömött részében a' bagolyvárának meséjét. Retteg a' paraszt 's minden keresztény lélek arra járni megátkozottnak híve romladékait. Ide szántam a' gögfúta vad leányt. 's nem nyugszom addig, míg Török reá nem áll: Akarja ő, hogy én szerencés legyek, s ezért mindent remélhetek. Ámbár leányát szereti, rá veszem hogy a' bagoly várába zárjam őt. Ott tudniillik látva a' kemény bánást lemondjon engedetlenül ellenkező szerelme tárgyiról 's hozzám hajoljon. Rónayt ne lássa ki, mint te mondad; még ma itt leszen és kedvesének üres helyét találván hazug koporsóját siralmasan tisztelve viszzatérjen.

MÁLITS. A' koporsó szükséges is lesz, hogy ne véljen engem hazugnak, a' ki a' leány halálát hírül vivém neki.

BOROS. Meglesz, hogy midőn ez itt koporsót látva elhiszi amaz' halálát, az bezárva ott mesénk szerint hidjen, 's puhúljon. Ezen okaimmal az öreget vonom hálomba, 's azt ígérem, hogy kevés idő után, ha tán haszontalan leendne próbánk, visszazanyerje ismét leányát; Azonban más következik, ha lesz, ki bátor, hű segéd karokkal. (míg én Törökkel itt leszek) bajos intézetimben máshol álljon érttem.

MÁLITS. Mondottam immár, hogy ha kell, elég elszánt tehetség izgat engemet; csak halljam, oh csak ints, Uram, repülők azt végbe vinni, a' miért epedsz.

BOROS. Előbb egyeznem kell az ősz Atyával, ha meglesz ez, te menj sietve 's szedj néhány legényeket őszsze, 's térj azokkal azon mesés falak felé, 's ha lesz — legfőbb — Török cselédiből egy, avvagy egy pár, kötdz meg őket, hogy ne lássák merre viszed a' rájok bizottat, a' kit néked el kell ragadnod, értesz?

MÁLITS. 'S várunkba vinnem rejtene keményem?

BOROS. Igen, de hogy megtudjam, ott valál-e, vagy nem, jegyezd a' falra egy kereszt

vonást, 's azonkép a' közel virító
 törzszökre vágd ki, hogy tanú legyen
 ott létedet jelentse, 's martalékom
 elfoglalását. Készen álljon addig
 míg a sűrűben jártok, egy szekér,
 melly gyorsan elrepítse a' Menyaszszonyt.
 Te 's társaid ne szóljatok, 's ruhátokat
 fölváltva ismeretlenül tegyétek
 a' lányt lakásomban egy szobába
 kimélve mindazáltal, és szelid
 bánással. Én is ott leszek kevés
 időt mulatva, mint lehet; tegyen
 osztán akármit Atyja, ott hagyom.

MÁLITS. Nehéz lesz a' bezáratást kinyerni.
 Kemény, 's Atyához illhetetlen ez,
 nem is, reméllem, hogy Török reááll.

BOROS. Tudsz más tanácsot?

MÁLITS. Én nem. Ám igen
 jó volna ez, csak teljesíteni tudnánk.

BOROS. Attól ne félj: majd teljesítem én
 a' mit koholtam; mind szelid okok
 és szinte tréfák lesznek eszközim
 melyek szerint az ősz hajolni
 fog majd szavamra; mert csupán
 csak három órára kérem a' kikémlő
 próbának hitt ijesztgetést. Azonban
 te járj el híven a' szabott
 uton, 's leginkább a' jelet ne hagyd ki:
 Első legyen 's ha nem lehetne is
 tetted szerencsés, a' jel adja hírül
 ott voltodat.

MÁLITS. Első lesz az, de esküszöm magamra,
 és arra, a' mi lelkesít, ki nem
 maradhat a' második sem e' kezekből.
 Váihatallanul együtt lesz a' jel,
 és a' jelentett. Azt csak ez teszi
 nagygyá, 's bölcsössé, ezt meg az deríti,
 világosítja; nyerve mindegyik
 azon figyelmet, mellyre érdemes:
 Én értem ezt és tenni kész vagyok.

BOROS. Elkezdem én is dolgomat, te várj,
 míg én ügyemben izzadok, 's ha majd
 vidám enyeltést láttatok, siess,
 amint siethetsz; a' napot ne nézd
 ne kérj tanácsot semmiféle szenttől;
 mert így időt mulasztasz és pedig
 sietni kell, különben elszalad
 vadunk vadász kezünk alól.

(*mennek, Boros vissza fordul*)

Ha jól siettél, majd uralkodunk. (*el*)

III. Jelenés.

Török és Csóka. *Török szobája.*

Török. Ha valamit hűségedre bízhaték
 máskor, legény, és bízva nem csalódtam;
 most főbb reménynyel már nagyobbat is

bizok kezedre; (nem kedves annyira
 ön életem, mint ez) leányomat —
 vigyázz szavamra — lányomat bízom
 rád, kit — de átkozott legyen szavam
 melly egykor így ígért — ígéretem
 szerint ezekre kell ki tennem, és
 atya létemet gyaláznom ennyire;
 Parancsimat kövesd híven, Pali
 's azok szerint tégy mindenütt: személyed
 isméretlen legyen, szavad ne mondja ki,
 a' mit titokban tart az álruha. —
 A' mit pedig főképp ajánlok, az,
 hogy szépen és vigyázva bánj vele,
 kiméletlen tett által elvaditod
 s' kétségbe ejtéd rettegő szívét.
 Ha pedig fölöttebb félne a' rideg
 lakás körétől, borzadózva kérne
 és tépelődve önmagát epeoznén,
 szánd meg, nyilatkoztasd ki titkodat;
 tedd őt szekérre, mellyet elbocsátván
 társaidat a' fák közt közelre kell
 elrejtned e' szükség megeshetése
 miatt; különben, ha vélheted talán
 hogy három órát tetemes ártalom
 nélkül kiállhat, várj be minket ott
 vele, 's ez idő múlva magam is Borossal
 ott termek; ez rád fog rohanni, és
 kevés csapással megszalaszt, hogy a' lány
 látván magát megmentve általa
 engesztelődjön, 's néki kedvezőbb
 legyen. De újra kérlek tégedet
 intsd társaidat, kiket e' dologra rendelék,
 hogy elragadástokat vigyázva, jó
 szerrel tegyék; 's már közelget a'
 sétálni járás ideje, menj, siess.

CsóKA. Megyek Uram, a' végezet mutassa meg
 nemcsak ígért, mennyit érhetek. (el)

IV. Jelenés.

LÓRI *magányosan (egy szép tájon megállapodva).*

Kedves vidék, míg a' szerencse kedvezett,
 míg őszszezengető lelkeink közé
 illy nagy különbség nem szorult;
 's még akkor is, midőn ledőlve harcziiban
 a' legdelibb Hős árva kedvesét
 elhagyta, hű vigasztalóm nekem!
 Fájdó rügyével látta fejleni
 a' jó reménynek titkait szemem:
 gyönyörömrre fénylett halmodon futó
 napunk, 's az éjnek nyájas aszszonya,
 vidáman ébredék feléd tekintve
 midőn pirúlni kezdte hajnalunk.
 Most életelen vagy, kellemid kifogytak,
 úgy, mint azéi, kit levertnek hírdet
 vesztetre a' gonosz. — Ki fogja majd

karöltve vinni Lórikát? 's nemes
 göggel beszélni néki harczeit,
 melyekre ifjú tűzerővel
 rohanva győze Rónaym? — Maga
 legnyájasabban tette ezt, midőn
 szemérme tartva nyelve lánczait
 kevés szavakkal mondta visszatérvén
 hogy a' Hazáért küzködék. — De most
 nem mondja ezt nekem, sem a Hazát
 nem szánja férfias keserveit
 keblembé öntve: mély setét földi
 őt a' koporsó szűk közén 's hogy itt
 szint olly setétség nyomja lelkemet
 érette, hírt hozott sebes futással
 a' más veszélyén fölvidúlt gonosz.
 'S mert a' hozott hírért utálatos
 a' hírhozó is, színes álnokul
 ezt mondta: én is e' szerént itélek:
 gyűlölni hírhozómat. és utálni
 nem szűnve 's mindenütt fogom.¹
 Üldözzön ámbár, és pokol nevelte
 mérgét nyugalmmam ellen öntse ki:
 a' bal szerencse tűrni bátorít.
 Mi is lehetne még sulyosb nekem?
 Ifjúi gerjedelmimet magával
 sirjába vitte kedvesem: kihalt
 vidám korom tüze, tompa lett erőm
 és csak panaszra kész fakadni még.
 Ismértt vidék, boríts el alkonyoddal.²
 tüntesd előmbe halmodon
 a' bús csatáknak sirba dőlt fiát,
 kit egykor itt hozott felém
 első szerelme vallani.
 De ki tudja viszsza bájlani
 az elhaladt idők regéiből
 egy holdog óra kényeit?
 Mellyekben elmerülve lelkeink
 ábrándozólag érezék — csak azt
 hogy kedvezőket érzenek?
 Hah! én botor, miért újítom a'
 múlt jókkal ébredő keservimet?
 Nincs már kívánni semmi tárgy:
 Elöttem a' halál csoportosan
 káprázza durva vázait,
 minden bokorbol bús dalok riasztnak
 és mindenütt a' gyászhalom virít.
 Hah! borzadok: nincs semmi nyugtom itt. (el)

¹ Innen kihúзва: Halmozza jégtetőkre a' Dunát a' tél
 hevével a' nyár izzadást szerezzen.

² Innen kihúзва: melly egykor andalítva vett körül
 's lángra gyújtva keblemet
 tüntesd előmbe halmodon
 (olvashatatlanúl kitörölt sor)
 kit egykor itt hozott felém
 első gyönyörrel gazdag

V. Jelenés.

*Az udvar.*TÖRÖK¹ *(nézelődik nyugtalanul, 's járkál)* MÁLITS *(előző valahonnan).*

TÖRÖK! Ej, Ugyan hol ördögben csavarogsz?

MÁLITS. Beszélgeték

itt egy kevésbé.

TÖRÖK. Ej! beszélgetél:

máskor beszélgess, most siess haza;

már régen el kell vala sietned.

MÁLITS. *(szólni akar)* Hát . . .

BOROS. Menj kérlek és ne szólj.

MÁLITS. Megyek, repülök.

(Boros bemegy, Málits pedig elsiet a' háztól.)

VI. Jelenés.

Ugyanott.

CSÓKA és JULI.

(Csóka kijő a' házból, 's az udvar vége felé Juli meglátván őt utánna szalad.)

JULI. Pali, hé! Pali, állj meg.

CSÓKA. Mi kell? hamar beszéld el. Sietős járatban vagyok.

JULI. Hová mégy?

CSÓKA. Hová megyek! — mi gondod rá? Uram dolgában járok, ha épen tudni akarod.

JULI. Könnyű gyanítanom, ha meg nem mondd is: bizonyosan rád van bízva Kis Aszszonyunk elragadása. Szép tiszttség!

CSÓKA *(bámulva)*. 'S ki mondta neked ezt?

JULI. Ha tudni kívánod, megmondom, 's nem titkolódom úgy mint te. A Boros Iró deákja mondta, hogy néhányaknak urunk eselédi közül álarczasan el kell ragadni a' Kis Aszszonyt és a' bagoly várba rejteni, hogy ez által tán majd Borosnak jobban fog kedvezni ha ez színes segítséggel megmenti őt a' babonás helyből. De más lappang itt. Ma eljő Rónay, 's ez elől akarják eltakarítani.

CSÓKA. Mit beszélsz?

JULI. A legtisztább valóságot. — Halljad tovább. Ezeket mind az Iró diáktól tudtam meg. De került is ám valamibe.

CSÓKA. Talán bizony szerelmedbe?

JULI. Ezen kérdésére, fogom-e szeretni, azt fogadtam, hogy fogok szeretni, 's ő kábultságában ezzel megelégedett, 's így még szabad vagyok szerelmemmel, és ha te nem engedsz kérésemnek, neki ajándékozom.

CSÓKA. Ne oly büszkén, leány.

JULI. Rövid az idő: kereken kell kimondani. A Kis Aszszonyt meg kell szabadítnom vagy általad vagy általa; mert kész vagyok Aszszonyom boldogságáért föláldozni szerencsémét. De általad százsorta jobb szeretném irányomat érni. Anyád háza nincs igen messze a' Bagoly vártól, igen könnyű volna ide rejtened a' leányt, és Atyja, bár most parancsolja is, még köszönni fogja utóbb, hogy engedetlenkedtél. — Rónay pedig nem halt meg: épen ma érkezik ide, ha meg most útban van, talán előtalálhatod, és kedveséhez, Anyád háza felé vezetheted.

¹ Tévesen Boros neve helyett. L. alább.

CSÓKA. Bizony mondasz valamit. És én ezt megcselekszem. Ugyis szabadságot adott az Atyja, hogy ha nagyon háborgana, megmondhatom néki titkomat és megszabadíthatom. — Már sokkal jobb kedvvel megyek dolgomra; mert magam is irtóztam valamennyire tőle. — Isten veled Juli!

JULI. Hát még már?

CSÓKA. Sietnem kell; társaim sincsenek még össze szedve.

JULI. Menj hát, segítsen Istened. Legnagyobb jutalmad lesz azt érezhetni, hogy az elhagyottnal segítettél. — Rónayt legjobban meglesheted a' róka-völgyi csárada körül, arra kell neki átmenni.

CSÓKA. Tudom. De te se felejtse el, hogy te leszesz egyik része jutalmamnak.

JULI. Isten veled (az elsiet, ez bemegy).

VII. Jelenés.

Egy más hely az erdő mellett.

Alkonyodik, a' hold feltűnik a' hegytetőn.

RÓNAY és SZOLGÁJA erre lovaglanak és egy kisset megállnak.

RÓNAY. Szép alkonyoddal, o nap, a' setétedő
ormok fölött milly ékesen derül
szelíden útra kelve a' betelt
holdnak világa! halk futása int
a' lator homálynak 's ez kitér előle
berkekbe rejtve titkait: vidám
arczát nem undokítja felleget és
nem dűlja csendét fergeteg. Csak én
o még csak én zajgok szivemben
rám vet csak a' bajszülte bú homályt,
mellyet sem a' nap fényre nem deríthetett
sem csillagok, sem hold tiszta tüze.
Oh mert nem ilyen volt az én napom!
's nincs néki holdja, csillaga,
melly kölsönös sugárral felém
sietve hozna tőle enyhülést. (nyugtatást.)
De nem anya természet, nem háborítlak
pályád futásán, melly örökre tart
és változatlan; Csillagok ragyognak
a' Nap koronkint megjelenve sütt
nem késve minden járja szent körét.
Mi emberek bizonytalan remény
's komor valóság közt remegve járunk.
'S milly boldog az, kit akkor is remény
ölel, midőn valója már körül fogá. —
(Szolgához) O kell-e még, szólj Bandi, meszsze mennünk?
ANDOR. Még meszsze fekszik innen a' kívánt hely;
De Róka-völgyi csárda nincs tova,
betérhetünk oda, fátadott lovunk
ott megpihenve, majd tovább mehet.
RÓNAY. Menj hát előre, és vezess:
itt nem tudom már jól az utakat. (el)

VIII. Jelenés.

(Egy dűledék látszik a' fák közül, mellynek közepén egy még eléggé erős rejték hely van vas rostélylyal rekesztve, kívül egy mécs pislog, hol Csóka álarczasan jár kel; belől van LÓRIKA.)

LÓRIKA. Ki vagy te itt setéség gyermeke,
te undokabb még, mint az éj köde, (maga)
melly vétkeidre átkozott homályt von?

A' hold gonosz tettednek elborúl:
szelid világa remegve jár ama'
lator körül, kit nem riaszta meg
sugárival, midőn dühös fejében az
ártalmait koholta ellenünk.
O szólj, ki vagy? kit földnek e' kietlen
ruhák? 's azért-e hogy ne féljenek
szemeim belől még undokabb valódtól?
Irtóztatos vagy, így is, hah! lator!
Borzadva látlak; 's alélva érezem
vesztemre hatni tettedet; de ha
egy szikra van még benned emberi
természetedből, — oh! — ha van szived,
's nem nőtt helyébe kődarab,
mond aggodalmim nyugtatásira
mit várhatok, miért hozál ide,
hol e' rideg falak között ezer
pokol csikorg, 's otromba vázait
csak rettenetnek küldi ellenem,
és meg nem öl (oh vajha ezt mivelné)
hogy szüntelen 's minél tovább
kínozza létemet; hol az állhatlan
üdő megállni láttatik setét
leplelvel a' szörnyeket takarva, és
csak homálynak réme változik;
hol fűrtemen fagyos szelek suhognak el,
's az omladékok bétemetni készek,
's halált morognak a' fa lombjai;
hol az anya természet temetve van
a' korcs fiaknak rothadásiban.
O szólj ijesztő titkaidra kérlek
és már hanyatló életemre, — szólj,
mért hurezolál ide? mért vigyázasz im így
rámm! hol 's mikor nyom el a' halál fagya?
Vagy, oh ha tudsz könyörölni emberen,
szánj, és vasaddal nyisd meg e' kebelt,
melly enynyi bajjal csüggedezve ví,
's gyötrődve újra szüli kínjait. —
Hah! nincs szavamnak sikere: nem felel,
késik vasával, változatlan és
csak késedelme üldököl, riaszt.
Nem ember ő! — Oh sorsom Istene!
Ne hagyj, reményem elhagyott, nagy Isten!

*(Ájulni kezd; Csóka, ki látván őt nagyon háborogni, közelített, de tőle már
észre nem vétegett, most megnyitja az ajtót.)*

CSÓKA. Én aszszonyom, sem a' pokol fia,
sem köszívű vad nem vagyok, sem olyan,
ki másnak irgalmazni ölte tud.
Köteles valék tenni, a' mit eddig
tettem; de mostan azt teszem, mire
van engedelmem, 's más elég okom,
ezt mindazáltal majd előbeszélni
az úton alkalom leszen. Aszszonyom
ha meg akar attól mentve lenni, kit
legfőbb utál, 's gyűlöl, kövessen; én
anyám lakához, melly közel van ide
elvezetem, ott nyugodhat addig
míg sorsa változást vehet.

LÓRIKA. Hah! mit gyanítok? — Mennyi változás!
 Kábúl fejem 's még most iszonykodom
 vélttől nagyobb veszélyemen. De csak
 vígy, Csóka, o csak vígy akárhova,
 ennél gonoszbra nem vihetsz soha.
 Csak ments meg innen, elfelejtkezem
 minden gonosztól: mert ez a' vidék
 irtózatosh, mint a' halál rideg
 országa.

CSÓKA. Menjünk sietve Aszszonyom!

III. Fölvonás I. Jelenés.

*(Egy szoba a' csárdában padokkal, és asztalokkal parasztosan kirakva.
 RÓNAY az asztalnál szomorún ül. Két időgáló paraszt beszélget.)*

ELSŐ PARASZT. Biz' úgy, pajtás; nem jó az ördöggel bolondozni.

MÁSODIK PÓR. Hát csak megijedtél, Jancsi pajtás, meg?

ELSŐ. Meg biz' én, Pista. A lelkem háza is megrázkódott bele. Osztán, ki fene ne ijedne meg a' pokol tornáczától. Tudod pajtás, hogy nem egy hamar szalasztana meg akár miféle Isten embere is; mert már a' kit én megfogok, meg van ám az fogva, pajtás, úgy hogy —

MÁSODIK *(beleevág.)* Meg biz' a': már az ugyan meg van fogva, *(félre)* mint fonállal a' medvé.

ELSŐ. No hisz' épen azt akarám mondani, hogy akárki fijától nem egy hamar ijedek meg. Osztán nem is félttem én az Ördögtől se pajtás; mindég kiszoktam azokat nevetni, kik a' bőjti boszorkányról 's más efféle piszkafán járó öreg aszszonyságokról beszéltek 's utóbb arra biztattak, hogy a Bagolyvárt is nézzem meg, ha éppen olyan vakmerő volnék. Most erre lévén utam egészen megakartam vizsgálni, olly szándékkal hogy ha valami ijesztők volnának ott, még azokat is elijeszténém.

MÁSODIK. 'S kétség kívül el is ijesztetted?

ELSŐ. Ne csúfolodj!

MÁSODIK. Hisz' a' sarkaddal eléggé megfenyegetted őket. — De csak tovább.

ELSŐ. No hát, ne háborgass. El is feledtem hol hagytam el.

MÁSODIK. Az ijesztőket elijesztetted.

ELSŐ. Igen, igen, (Ugy, úgy) el akartam ijeszteni. Megyek, 's Uramfija, ember szót hallok, de mivel messze volt, nagyon érthetetlenül, és már is izzadt a' hátom közepe. Tovább megyek, 's még jobban hallok a' siralmas szót, és valami tüzet látok pislogni. Örömet kitértem volna már ekkor az útból, félre nézegettem, hogy valamikép eltévedhessek, de meg nem akartam elállni szándékomtól.

MÁSODIK. Nem ijesztettél ijesztőt?

ELSŐ. Eszembe se jutott. — Mindazáltal tovább mentem, a' lélekzet mindég jobban megszorult bennem, lábaim tántorogtak, de mégis csak mentem. Egyszer, hogy' közelebb jutok, hát elhült bennem a' vér, borzadok, 's már majd összeestem, hogy megláttam a' falak mellett egy iszonyú dárdájú embert, a' képe ijesztő volt, többet, ha agyon ütnének se tudnék róla mondani; de szót már ekkor nem hallottam. Hogy osztán lélekzetet vehettem, utszú, ved el magad' neki az erdőnek, mintha az Isten nyila hozott volna, jöttem körön, bokron köröszül futottam mint az'esze veszett, ugrottam még ott is,

ahol árok nem volt, 's nagyobb vesztetre, mindenütt csupa vázakat láttam.
No, pajtás mondhatom, hogy illy fojtós ijedség még körül nem fogott soha.

MÁSODIK. Ígyál rá, pajtás, ne szomorkodj.

ELSŐ. Nem is. — Olly nagyot iszom rá, hogy a' lelkem is megázzék bele.

MÁSODIK. Csizmád szárában van az eddig már. *(isznak)*

RÓNAY. *(Bandihoz, ki kevéssel ezelőtt bejött)*

Bandi, tudod, hol van e mesés hely?

BANDI. Én

Uram, tudom, de soha kívánni sem
merém, hogy azt látogatni menjek.

RÓNAY. Csak tudj vezetni, láthatod velem
az ördögöknek lakhelyét, siess,
készítsd lovainkat; még ez éjjel azt is
meg kell kerülnünk.

BANDI. Hej! Uram, bizony
nincs kedvem ilyen útra, mindazáltal
parancsa ellen nem török; de kérem,
ne tegyen vezérré, hagyj' kövessem, úgy
mint szoktam eddig, hogy, ha tán futásra
fordulna dolgunk, én elől legyek
lustább lovammal.

RÓNAY. *(boszúsan)* Hah! futás vezére,
a' támadásban rettegő — te gyáva faj!
Mikor került futásra dolgom illy helyen?
Mikor futottam én veled? vagy is midőn
pajzsát hadakra verte a' vezér
vagy tárogatta sipjait,
hallál-é rút¹ futásra biztatót?
Lángokra lobbant bennem a' csatázni gyült
erőnek égre vágó szelleme
valahányszor a' csatára volt jelünk;
's most e' banyák meséje rettenést
öntsön szívembe, 's fussak-é?
O most kivált! most futni sem tudok,
ha bár az erdő, mellynek ellene
megyünk, ijedve szétszaladna is;
fusson remegve a' kiterjedett
lombbal virító, büszke tölgy,
bár fusson a' jegenye 's magas fenyő
mellyek fejével zugva küzködött
's nem döntheté meg a' csalóka szél,
sőt a' bokor, mellyet nem ére semmi baj,
irtozzon és lapulva fusson el;
Én véle nem futok
mig megbír a' föld 's benne megfeszíthetem
lépésimet vagy állni, vagy pedig
haladni kész erőm.

CSÓKA. Megállok én is ott,
hol uram megáll, ha bár pokol maga
legyen is vagy ördögök gyűlése, mert
nem gyáva biztatást, hanem merész
nagy tetteket szokott művelni mindenütt. *(el)*

ELSŐ PÓR. Uram, tanácslom, vesztegeljen itt.

RÓNAY. Köszönöm tanácsodat. *(el)*

¹ A rút szó olvasása bizonytalan.

ELSŐ. No már nézze el az ember! én jót akarok neki, 's ő olly dőlyfösen felel. Csak menj hát jámbor, majd elhíttetik veled, a' mit én mondtam.

MÁSODIK. De pajtás, hijába' is beszélés, külömb gyerek a' mint te. Nézted volna csak jól meg a' szeme sem úgy áll, mint azé a' ki meg akar ijedni, 's mint a' tied.

ELSŐ. Ő hát külömb gyerek mint én? Jere pajtás, akar mindjárt, meg-birkozom vele.

MÁSODIK. Eleget birkozhatsz a' borral mert ledönt lábaidról nem sokára.

ELSŐ. Ne hidd te azt! *(iszik, 's osztán énekel)*

Mig legelve jár mezőn
nyájam a' patak mellett
ölelget Örzsikém
's víg szava kedveltet:
vagy midőn sipolgatok
mászva a' liget bérczét,
vagy ülve hallgatom
a' patak ömlését
meglep hű ajakkal egy
csókot adva képemre
vagy egy virágfürtöt
vet le ijedtemre.

O, midőn vélem szelid
kedveként imígy játszik
kecsegtetőn nevet
szép szeme csillámlik:
nem cserélek ekkor én
a' világ szeretével
kit vakít csak a' fény
száz adóval terhel,
's boldogítani nem tud, a'
mint szerelme Örzsémnek
boldogíthat engem
's völgye vidékünknek.¹

(A' másodikhoz, ki éppen ki akart menni.)

Hová? hová pajtás?

MÁSODIK. Kimegyek a' lovamhoz.

ELSŐ. De bejössz megint?

MÁSODIK. Nem én. Künn hállok.

ELSŐ. Én is veled megyek, nem akarok magam maradni.

MÁSODIK. Félsz bizonyosan a' boszorkányoktól, kik ma úgy megijesztettek.

ELSŐ. Szedtevetettét, pajtás de csufoló ember vagy. *(egyet tántorog)*

MÁSODIK. Jobban csufolod te magadat mint én. Feküdj le, mert el-esel. *(el)*

ELSŐ. Jó éjtszakát, Csapláros! *(el)*

CSAPLÁR. Adjon Isten kennek is! *(el)*

II. Jelenés.

Boros háza körül. MÁLITS, 's még három álorczás lámpásokkal, botokkal

MÁLITS. Hát együtt vagyunk már mind?

ELSŐ. Együtt már, a' mennyit rendelt.

MÁLITS. Nem ártott volna tán még egyet venni magammal.

MÁSODIK. Minek? tán nem bízik erőnkben?

HARMADIK. Uram, megfogjuk mi az eleven ördögöt is ha kell.

ELSŐ. Meg, akár fiastól.

MÁSODIK. Ha apró mennykövek esnek, sem ijedünk meg egyhamar.

¹ Utána két soros változat:

vagy:

Hej pajtás be nevetem
a' világ bolondságát

MÁLITS. No már így mind jól van; csak azt bánom, hogy korábban ősze nem jöhettünk. Hej! Jankó! bizony lassan járt kend.

ELSŐ. Eleget siettem én, de messze laknak ezek az emberséges emberek

KETTEN. Az már igaz, hogy messze lakunk.

MÁLITS. Menjünk hát tán még jókor oda érkezőnk. *(el)*

III. Jelenés.

Egy része az erdőnek, kocsit látzik hosszában.

CSÓKA. Ugyan soká jő, vagy talán nem is fog erre jöni, s én haszontalan várakozom. *(Sétál, meg megáll)* Eddig utra szánta már fejét Borossal a' szegény Török. Oh! én talán kedvére tettem így. De hát ha mást gondol felőlem és leánya vesztét sejt meg. Boldogtalan! fájdalma sirba dönti őt. De mit fog a' dühös Boros mivelni? mit szól majd ha látja veszteségeit? Ő tudja legjobban: vezér dülhet követve dűlni fog, de hasztalan. — S Rónay? mit érez ő, ha szólhatok vele? De csendesen? dobogni hallok itt tán ő siet lovával erre. Félre most. *(félre húzza magát.)*

Rónay 's utánna szolgálja lovaglanak az úton.

CSÓKA *(előbbre jő.)* Uraim megálljatok!

RÓNAY. Ki vagy te, hogy
illy vakmerőn haladni tiltasz.

CSÓKA. Én
nem tiltalak, de kérlek hasznodért.
Nem számba illik a' parancsolás:
Hallgasd azonban a' miket neked
mondok nem adnád éltedért talán.
Rónay, ha nem csalódom, a' neved.

RÓNAY. Igen. 'S te ismersz engemet? De Rónay
mit tudna tőled hallani:

akárki légy te, nem vagy Istenem:
pedig csak ő tud olyat adni nekem
miért nem adnám éltemet. Ne szólj
tehát, hanem sajnáld magadban azt
ha jó szívű vagy, hogy kivesztenek
a' számomra minden jók az ég alatt.

CSÓKA. Ne hidd, Uram, káromra szólt irigy
nyelvével a' gonosz: javadra szól
most a' ki jót akar veled.
Irígy, 's nem isten vette tőled el
a' jó reményt, mely kedvesedhez inte.
Kövess, 's mutassa néked a' való
minek talán mostan nem adsz hitelt.

RÓNAY. Ember, te ismerősnek látszol én nekem.
De bár ki légy, követlek; ám ha csalsz
halál fejedre, mert ki vakmerőn
hazug szavával éltet holtakat
's élőt halat, nem érdemes tovább
életre. Jól eszedbe vedd, mivel
boszúm előtt nem rejt el angyalod.

sem szirtok öble, sem berek 's ha tán
harcolni tudnál, kardod éle sem.

CSÓKA. Uram, boszúd ne sújtson engemet
mindig javadra voltam én: de nem
szokásom elbeszélni tettetemet;
majd kedvesednek karja közt elég
hitel szűrődik agg szivedbe. Jer
mert még veszélybe dönthet éjjelünk.

RÓNAY. Megyek, vezesse Isten léptidet. (el)

IV. Jelenés.

Török szobája.

TÖRÖK és BOROS.

TÖRÖK. Azt tartom, itt az üdö, Boros, mi is
indulhatunk már. Nem akarom tovább
kínozni lányomat, ki tudja még
mi baj éri őt? és így te hölgyedet
én lányomat veszttem el.

BOROS. Hiszen korán
van még. Ki sem nyugodta jól magát.

TÖRÖK. Ej! nyughat addig, míg mi utazunk.

BOROS. No csak maradjunk egy kevés üdöig,
tán jobban használ majd ha így teszünk.
Én többet ennél nem leszek neked
terhedre, tisztos ősz, mert ha most
nem lesz szerencsém — vége mindenemnek.

TÖRÖK. Mi késedelmezünk 's talán lator
kezek között forog lányom.

Boros, te nem tudod aggodalmimat
érzeni, különben hajlanál szavamra.

BOROS. Csak csalfa sejtés, a' mi szíveden
olly nagy tűnődést áradoz beléd.
Várj vége lesz majd aggodalmaidnak;
's hogy várni jó volt, akkor elhiszed.

TÖRÖK. Bár a' jövő' szele semmiségbe ne
meritené e' jósolásodat;
de én hitelt nem adhatok neki.
Vén napjaimban nem maradt egyéb
sajátom a' keservnél: bánatim,
és sok bajos veszély öregbedik
velem; a' szerencse pillantatit csak
elmúlt korom mutatja tükrein,
mellyeket öregségem sanyargató
órái már homályba döntenek.
El hágy ez is már! — Ó nagy Istenem
te el ne hagyj; kívüled a' remény
mindig csalárd, 's csak színe kedvező!
(Boroshoz) Menjünk azonban, három óra múlt
azóta, hogy lányom elvivék
a' szolga nem vár majd tovább.

BOROS (meghökkenve) Talán
van engedelmé visszatérni, vagy
más helyre vinni a' leányt?

TÖRÖK. Te csak
kérdeszgelödsz 's az útra nem sietsz?
Elég legyen tudnod, hogy ha most velem
indúlsz, bizonynyal ottan éred őt;
ha késni tetszik (?) rám ne vess.

BOROS. Megyek
tehát; nem ellenzem tovább, de hogy
ott leljem a' lányt, hasztalan ne menjek
méltán kívánhatom.
TÖRÖK. Hé! Jancsi! jersze (inas jó) Kész-e a székér?
INAS. Immár befogva állnak a' lovak.
TÖRÖK. Járass elő.
INAS. Értem. (el)
TÖRÖK. Jertünk Boros
nincs semmi hátra már.
BOROS. Csak a' szerencse! (el)

V. Jelenés.

Egy alacsony, kis szoba, szegény, de csinos házszerekkel elkészítve.

LÓRIKA. (magányosan ül szomorún) Ez volt tehát még hátra:
boldog szerelmem lelke Rónay: [elhagyott
eldúlta őt előlem a' halál;
Atyám pedig még élve megvetett.
Erőtelen szememre sem tekintve
illy vészre szánta létemet; Rideg
irtózatot vár! mostan is remeg
gonosz körödtől testem, a' halált
környékeden találja képzetem,
sőt nem is halált, még undokabbakat.
De ki adta átkozott tanácsait
szelíd Atyámnak? és ki vette rá
hogy elfelejtve jámbor életét,
melly ilyenekkel még nem áldozott,
sőt elfelejtve egykor olly igen
szeretett leánya életét, kemény
bajokra vesse gyenge voltomat?
Hah! gonosz! Atyámnak átkos ördöge,
te elfajult Boros, neked köszönhetem:
szíved poklából származott bajom;
de hála Istenemnek, a' csalárd
törökre nem juték, (Csókához) Mi jót hozál?
CSÓKA. (sietve jó) O, Aszszonyom, már vége a' bajoknak;
örömmre nyílnak ajkaim: komor
aggásnak itten nincs tovább helye.
LÓRIKA. Mért szólsz örömről énnekem legény?
Szívemben annak nem találsz helyet:
örök lakúl keservem bírja azt.
CSÓKA. Oh Aszszonyom! sok a hazug szavú
's a' rossz szívű, gaz, álnok, hírharang!
LÓRIKA. Igaz, vigyázz tehát magadra, hogy
azzá ne légy te is, midőn örömmre
készted sohajtó mejjemet.
CSÓKA. Mesét,
sőt, nem mesét; rút költeményeket
beszélt hazug Deákjával Boros;
Mert a' valóság mást mutat: kaján
nyelvvel kitúrja a' gonosz közülünk
kit a' halál még itt hagyott.
LÓRIKA. (kíváncsin) Legény!
te láttad őt? Oh! — mert ne háboríts
kétséges hírrel: újra éledett
kívánatimra uj keserveket
tetézel hogyha nem vigyázzsz szavadra.

- CSÓKA. Én láttam őt; tanú nagy Istenem,
tanú ha nyom valamit, magam szerint
bűcsületem melly nem szokott hazudni.
Talán ezer lépésnyire láttam innen őt.
- LÓRIKA. O mennyi újság gerjede szivemben!
Ez egy szavadra' mennyi hit kíváncsít.
Ha ezt hiszem, majd boldogultomat
kell hinnem újra! Ember hozd ide,
hadd lássam őt, és karjaim között
hitessen el, hogy igaz hírt hozál nekem.
Vagy, o, ha jót akarsz velem, miért
nem bittad erre, mért nem
mondtad, hogy bánkódva itt leli
kit olly igen szeretne, Lórikát?
- CSÓKA. Te csalfa vagy 's csak játszol a' szavakkal.
Nem, Aszszonyom, sem csalfa nem vagyok,
sem nem kötődöm: erre jó maga,
és már talán nincs messze Rónay. *(dobogás hallatik)*
Im! már dobognak a' lovak.
- LÓRIKA. *(hevesen)* Mi ez? O drága sejtés! Rónaym!
- CSÓKA. Magam is örülök neki, hogy illy derék
szolgálatot tehettem itt megént.
Lilimnek is fog ez bizonynyal tetszeni.
O! majd ha én is így siethetek
ölelgetésre, és ki tudja más mire. *(el)*

*(Egy kis váratra jönnek RÓNAY és LÓRIKA, indulatosan, láttatos örömmel
nyájaskodva.)*

- RÓNAY. Tehát hazudtak ellenünk.
- LÓRIKA. O! a' hitetlen álmokok!
- RÓNAY. Megdúlta kedves éltedet.
- LÓRIKA. És a' tiédet a gonosz.
- RÓNAY. Kedves! sokat kesergtem én.
- LÓRIKA. O! sirtam én is édesem.
- RÓNAY. Merész szavakkal ostromoltam érted
Az Urnak el nem zárt egét.
- LÓRIKA. Láttam szerelmünk halmain
De hasztalan kerestelek.
- RÓNAY. Roszsz hír marasztott engemet,
hogy a' csatákról viszsza térheték.
- LÓRIKA. Meghoztak ismét Istenünk' kegyes
Végzési.
- RÓNAY. Bírlak újra édesem.
E' csók jelencse szívemig,
hogy bírlak újra tégedet. *(nyájásan csokolkodnak és
ölelkeznek.)*
- LÓRIKA. Sok baj veszély környéke harczonod,
o mint remegtem éltedért!
- RÓNAY. Sok bajt veszélyt felejték itt,
's mit nem felejtének el édesem?
- LÓRIKA. O hány halál fenyíte, Rónaym!
- RÓNAY! Hát hány haláltól ment vagyok:
örzött szerelmid anyala!
'S oh! mennyi baj riaszta téged is!
- LÓRIKA. Öledben, hah! melly édes azt felejtetni!
'S oh! mit nem édes itt felejtetni!
- RÓNAY. Tehát ama' zordon vidék körén
fojtó ijedség nyomta lelkedet!
szép lelkedet! melly nékem annyira
félős javam! — Ki záratott oda?

Atyád? nem, illy szelidet egy pogány
 atya képtelen nemezni; hát ki volt?
 Ha! ki lehetett egyéb kívüléd o Boros! (*rettentő hangra emel-*
 Boros, Boros, boszú emelkedik *[kedik szava.]*
 dühöm zajából megszorúlt szívemre.
 Boros, ellened nevelkedik boszúm:
 te holtnak hírdetél, hazug,
 én majd halottá teszlek átkozott!
 Ha bírja még ősim vasát karom,
 és a' böcsület mejjemet, remegj
 vesztémre álnokan törő gonosz!

LÓRIKA. O csillapítsd haragodat, édesem,
 ne ejtsed uj zavarba éltedet:
 mert bár Boros kikelni nem mer is,
 ('s vallyon ki merne ellened kikelni?)
 titkon morog, 's dühét szívébe fúrja le,
 's csak rejtekéből önti majd beléd.
 Kerüld az illyeket; szaladnak ők,
 ha üldözöd, 's midőn kikergetéd
 őket körödből, vissza üldöző
 gyilokkal ellened rohannak. Ám
 nem dörgenek mint a' hatalmas mennykövek
 csak lopva rut kigyóként sértenek.
 Így szedte ő rá jó Atyámat is,
 's o mit mivel most véle, engemet
 nem lelve ott, a' hol kívána? — O Atyám!
 én féltelek, mert ismerem Borost.

RÓNAY. Ne féltsd őt, kedves, segíték én
 ha nem leend késő segítenem.

LÓRIKA. Jókor vagyon még most megy. utra tán
 Atyám Borossal.

RÓNAY. Kedves! én megyek.

De hol maradsz te addig is?
 Nem fogsz-e uj bajokba esni nélkülüm?

LÓRIKA. Nem fenyeget itt már semmi baj, ne félts!
 De majd te süllyedsz uj bajokba Rónaym,
 o melly nehéz elválnom illy hamar.
 Én féltelek; talán miattam a'
 legkétesebb veszélyre még; — Atyám!
 nem vétek ellened, talán ha itt
 tartóztatom le Rónayt: — maradj
 te, kedves, uj kétség zavarja lelkemet.

RÓNAY. O csendesedj, te lelke életemnek!
 Űzd el magadtól kétidet. — Megyek
 én nem csak a' végre hogy Atyádnak életét
 kifejtsem a' bajok közül, hanem
 ha mentve lesz, még végzek is vele,
 hogy a' jövő nap örömeit setét
 gondok ne döntsék gyászba, és maró
 kétség ne fúrja keblemet; pedig
 ha elmulatva ezt, Atyád kiveszne,
 tudnék-e megnyugodni, édesem?
 Boldog körömből szüntelen feléje
 vonulna gyászos érzetem, 's Te? hah!
 gyötrelmeidnek áldozatja lennél.
 Már drága Lóráám! én megyek.

LÓRIKA. Menj hát, szerelmünk angyala
 védjen veszélyes útdon.

O, mint kívánom, hogy veled mehetnék,
 és gyengeségem itt ne tartana;
 de menj te csak, békével addig is
 ha tán lehetne várok itt reád;
 gyengén lebegjenek körülöd a'
 szelek; ne dulja semmi kedvedet,
 a' hold szelíden öntse fenn világát
 utadra, 's jól vezesse léptidet.
 'S főképp az Isten, atyja mindezeknek
 kedvezve nézze tettidet.

RÓNAY. Isten veled!

LÓRIKA. Kedveltem! Isten véled is!

(RÓNAY *bucsuzó kedvese karjai közül kifejtődik, 's megy.*)¹

LÓRIKA (*magányosan.*) O melly hamar magányosan maradtam
 e' csendes éjnek komor homálya között!
 Kétes nyomokkal járja kedvesem
 miattam, bah! ez marja szívemet!
 jótéteménye vészes utjait!
 Atyám Boros dühének áldozatja tán
 vagy meg bajából menthető. — Szegény
 szívem, mi sok kétek riasztanak!
 O hány csaló rém borzogat.²
 A' sok megeshetők zajos tavában
 borongnak árva képzetim.
 Jőj kedves álom! csendesíts te le.
 lágy szőnyeged csak egy kevés üdöre
 lehelje rám nyugosztó szenderét
³ remegés, öröm futó
 csillag szerint vezettek engemet;
 most, ha lehet, a' nyugalom borítson el.
 (Az asztalra borulva szunnyadozni kezd.)

VI. Jelenés.

Török lakhelye.

JUL. (*az udvarról vizsgálva néz a' szekér után.*)
 Nem láthatom már a' homály miatt
 őket, sem a' szekér zaját tovább
 nem hallhatom; már majd elérik a'
 temérdek erdő ritka széleit. —
 Én itt magányosan kerülgetem
 az elhagyott házat: Uram, aszszonyom
 távol bolyongnak kétes úton;
 Boros, amaz ördögös dühödt fiú

¹ Kihúzza:

(LÓRIKA *utánna.*)

RÓNAY. Maradj te, kedves itt, setét van ott künn.

LÓRIKA. Engedd kevésbé, hadd kövesselek.

RÓNAY. Beküldöm hozzád a' szelid ősz
 aszszonyt, mulasson addig is beszéddel
 míg el leszek.

LÓRIKA. Kimegyek veled magam is.

² Kihúzza: Nyugtót nem ád nekem sem a kelő,
 sem a futó nap fénye; sőt
 elmúlt koromnak...

³ Olvashatatlan szó.

's a' rongy deák, ki véle czimborál,
 kényük szerint huznák le őket a'
 kész törre,¹ hogy ha átkozott szívük
 nem volna gyarló még azon kívül
 hogy sok gonoszszaal rakva, tömve van.
 De nem bolyongok már tovább: riaszt
 mindenfelől a' csendes éjtszaka:
 O, mert magányosan maradni illy soká
 e' bús setétben már elég ijesztő
 félénk nememnek. Ám megyek tehát,
 engedje Isten, boldogabb világra
 virradjon a' jövő nap, és csekély
 gondoskodásom Aszszonyom baját
 legalább kisebbítse ha el üzni nem
 képes: csak a' tehetség volna meg
 ám látja Isten lelkemet, bizony
 többet segítenék.

VII. Jelenés.

A' romlott vár.

BOROS *(kivántott karddal jő lassan, kémlelődvé.)*

Hah! mi ez? üres, — kitártan ajtaja: *(vizsgálja a' fákat,
 l's utobb a falat)*

nincs semmi jel sem a' fa törzsökén
 sem mint kivántam lenni a' falon *(ismét vizsgálódik.)*
 Nincs törve a' zár — kulcsa rajta van
 ellenkezők itt mindenek velem. *(ismét vizsgálódik, dühösen,
 l'de elfojtva.)*

Az öreg bolonddá tart csak engemet,
 's ezzel mutatja, mit kíván; 's miként
 ügyekszik a' fogadást betölteni.
 Hah! én botor! — de mit tünődöm itt?
 Kész voltam eddig mindenekre; 's most
 csüggedjek, hogy nevéssen a' pokol?
 O nem! segíts boszúnak ördöge,
 végy el szívemből minden érzeményt
 vakulj szemem, — setét borítsd lelkemet
 a' jajgatót ne hallja meg fülem
 rejtse el világotat hold, ne lásd, midőn
 karom — de nem karom, nem — kardom öldököl,
 te légy csak ébren, o pokol. — *(Szünet.)*
 A' hold világít, csillagok ragyognak
 nem bujnak el tettemre fényeik.
 Hah! más tehát, másféle kínra szántalak.
 Öreg, — remegj! — közelget ördögöd. *(bedugja kardját, megy.)*
(Egy kevés váratra jő Török Borossal.)

TÖRÖK. Irtóztató hely!

BOROS. *(félre)* Az lesz ám neked.

TÖRÖK. Itt-szenvedett leányom *(közelebb járulva)* hah! Boros!

Nézd késedelmed átka így nyom el. *(nézi a zárat)*

(félre) Ezt én nem így parancsolám.

O átkozott ígérete! de még
 százszorta átkosabb tanács! Tehát

¹ Kihúzza: hála Istenemnek! hogy
 én segíthetek aszszonyom bajában.

nem volt egyéb út? nem lehet szelídebb az atya leányához! — Borulj öreg fejemre büntető ég mennyköve nyilj meg keservemnek csalóka föld, melly rejtetted édes lányomat. Oh! hol keressem őt! Mi féle részeken? Keletre ment-e vagy nyugatra? nem tudom. Mit is lehet tudnom? Vigyázatlan!

BOROS. *(a' ki mindeddig nyugtalan volt, most magában szól.)*

Mit késem én? tán bűja engem is szánásra kész? *(kezdeni akar, de ismét megállapodik.)*

TÖRÖK. *(folytatva)* Melly vészre tettem életét.

Kábult öreg fej, csak magadra száll a' terhes átok minden ostroma.

Mert oh! ki érzi lánya veszteségét kivüled? és ki szánja józanúl ilyl fájdalomra? juttodat?

BOROS. *(félbe szakasztván tinődését nagy dühvel megragadja Törököt, 's a' szobába tolván bezárja)*

No most,

ittén panaszkodj, és lakolj ha vétkezél!

TÖRÖK. *(a rekeszt erőlködve megrázza, 's kitolni ügyekszik.)*

Ördög szülötte! — *(ismét rázza)* — hah! bocsás ki szem-
[telen!]

Vagy így fizetsz-e kedvezésemért?

BOROS. Így kell fizetnem sok csalásidért.

TÖRÖK. Förtelmes, én nem csaltalak; bocsáss!

BOROS. Csaltál; adózz meg; itt üdöd, 's helyed!

TÖRÖK. *(feszegeti, 's rázza az ajtót.)* Ördög, pokol! — hah! nincs
[erőm kitolni!]

BOROS. Dühödj! dühödj csak! nem mégy semmire.

TÖRÖK. 'S még gúnyolódsz sátánfi? — O! mire

kell kérnem ötet? — a' pokolra kérlek.

's annak tüzére tégedet, gonosz!

A' kárhozottak jajgatásira

's kinjaira kérlek tégedet, mivel

ezekben úgy is részesülsz utóbb;

vagy ha tán nagyobb közöd van e' világhoz

még arra kérlek, hogy te is Magyar

vagy, szállj ki vélem kardra, és boszúlj meg

ha ellened vétkeztem; itt az ég

nem csálható tanúnk leszen. *(kardot ránt)*

Im nézd; kezemben reszket ősom fegyvere

könyük remegnek arczomon;

ajkam rebegve fejti szókra szaggatott

szívemnek érzetét; de bátoran

szálllok ki véled? még is őseink

diéséretes szokásaként. Bocsáss!

BOROS. Nem, nem bocsátlak! — ott maradsz.

TÖRÖK. Bocsáss vagy öszszetörlek átkozott

(kardjával vagdalja, feszegeti a zárt.)

BOROS. Ne vesztegesd erődet, úgy is itt

kifogysz belőle nem sokára várj!

TÖRÖK. Nincs semmi mentség — elhagyott erőm. —

¹ Fölébe írva: tájakon.

² Alatta: bús esetre.

³ Kihúzza: nyisd meg a rekeszt.

(Boroszhoz) Ember! vagy ördög! vagy miként nevezzelek
 hogy meg ne vesd utolsó kérémet?

Tán még is ember, tán van érzemény
 keblében, és iránytam irgalom!
 Ember tehát! hallgasd meg embertársadat.

Hallgasd, 's midőn figyelmezel szavára,
 juttasd eszedbe hogy Barátja volt
 elhunyt Atyádnak, hogy te általa
 boldog lehetnél most, ha véletlen
 és néki főképen keserves eset
 meg nem zavarta volna rendelkezéseit.

Térden könyörgének előtted itt;
 de nem tud ember előtt hajolni térdem,¹
 hát állva kérek:² halljad esküvésemet,
 halljad 's fogadd el: Hogy ne hidj hamisnak
 's embertelennek, azt ígérem újra, hogy
 ha meg kerül leányom, azt neked
 azonnal áltadom: parancsolok
 íjesztek, és ha sikertelen lesz ez,
 kérek, könyörgök, 's addig untatom
 őt, míg szelíd szíve meg esik koros
 Atyjának ennyi kinjain, 's te így
 boldog leendesz általam, 's hogy ez
 ígéretemnek adj hitelt, akármire
 kívánod, esküszöm. Gondolj bármí szörnyeket
 én mindazokra esküszöm.

A' hév pokolnál meg ne állj, tovább
 terjeszszed a' kínzás határait,
 azokra kárhoztasson engem a'
 Mindenhatónak büntető haragja
 ha nem cselekszem úgy miként fogadtam.

Boros. Mondám, utolsó téteményem ez;
 már semmi dolgom veled itt tovább.
 Csaltál, ígéretednek ellene
 itt csak bolonddá tartva engemet.
 Új ígéreted, 's bár mennyi és nagy eskeid
 hitelemre már méltatlanok. Tehát
 adózz ime' magányban. A' bagoly
 huhogjon enyhülést neked, rekedt
 torokkal a' jövőt³ süvöltve szüntelen
 denevérek, 's mind a' setétnek állati
 üzzék unalmas nyúgtodat, 's ha majd
 lelked kireppen, varjakat bocsátok
 testedre, 's éhes férgeket
 hogy mindenestől, és minél előbb
 e' földet elhagyd, melly nagy átkokat
 szült, és nevelt nekem csalárd
 természetedben. — Vesszsz, magadra hagylak

és a' pokolra, melly megőröz itt. (hirtelen elmegy.)
 Török. (magányosan) Förtelmes ember! álnok és kegyetlen,
 mint téteményi, olyan ő maga.
 Mindent veszélybe dönt, ha kényeit

¹ Alatta: de térdem ember előtt hajolni nem tanúlt

² Utána kihúzva: hallja Istenünk
 's ez irtózatoss táj tanúnk lehet
 Bocsáss ki,

³ Főlébeírva: 'a halált.

akármiként földulva érezi.
 Hah! ilyen ördög lenne vöm tehát?
 Jó hogy szavamra ügyelni nem tudott.
 Ismerte lányom őt, utálatos
 embertelen természetében, és
 kért a' szegény, hogy szinte megrepedt
 szive 's én vak örült, boldogtalan! szavát
 nem hallgatám meg. Am de hol van ő? —
 Igéretemnek áldozatja lett szegény!
 E' gondolatra, haj! mi foglal el:
 reszketve borzad tetemem, érzetím
 tompulva nyomják lelkemet;
 miként azét, ki fölszakasztva rejtekét
 gyanús de már reményre gerjedett
 szívvel bolyong szűk útja síkjain,
 mellynek ha talán végét elérheti
 arany szabadság várja őt,
 's egyszerre vizsga réme a' vidéknek —
 — egy szörny — túlbe dörgi vad dühét
 's tiltólag utját állva zár közé
 riasztja ismét; veszni kell tehát
 minden vigasztalás reménye nélkül. —
 Fölséges Isten! küld halálotomat
 hamar; eleget szenvedtem életemben,
 méltó, hogy immár nyúgtomat találjam.
 Gyarló, de megrögzött gonosz soha
 nem voltam: ámde illy csapást
 nem bír tovább elcsüggedő korom.
 Ó jőj kiveszni tért szívemre 's a' jövő
 napnak világától, te ments meg, o! halál!
 (Ledől a' bennlevő székre.)

VIII. jelenés.

Bagolyvártól nem messze egy része az erdőnek, út van közepette. RÓNAY lovon, BOROS gyalog, jönnek ellenkező menetelűl. A hold néha világít az útra.

BOROS. *(magában)* Ember közelget, — és tán Rónay
 más útra térítem őt akármikép.

RÓNAY. *(magában)* Miféle lélek járja a' vidéket
 ilyen setétben? Tán leszen vele
 dolgom, meg is riasztom egy kicsint.

(Leszáll, és megköti lovát 's megy.)

BOROS. *(eleibe megy)* Megállj! ki vagy?

RÓNAY. *(félre)* 'S még ő az első. — Ez Boros bizonynyal —

BOROS. Ki vagy barátom — —

RÓNAY. Senki.

BOROS. *(félre, mérgesen)* Szedtevedtét!

Még ő bolondot űz belőlem itt.

(Rónayhoz) A'kárki légy jó földi, hasznodért

kérdeztelek; mert nem tanácsos e'

tájon setételt járni: Sok lator

van itt 's rabolva tölti életét.

RÓNAY. Egy vagy közülök nem de, Jámbor, és te is
 rabolva töltöd életedet?

BOROS. *(félre bosszúsan)* Az átkozott, hogy viszszzanyomja vádomat
 de csak tovább. *(Rónayhoz)* Nem intenélek, ha
 én is közülök egy gonosz, rabolva

élnék. Azonban hagyjuk ezt; pörünk most nem segíthet. — Jobb utat kívánok mutatni, minthogy itt veszélybe dőlhetsz

RÓNAY. 'S miféle szándék, vagy szerencse birt ide, 's mi ösztönöz mutatni, hol 's miként utazzam? én nélküled is tudom utam mivoltát, 's oltalomra kész karom —

BOROS. Csupán baráti szívből intelek —

RÓNAY. Köszönöm tehát jó voltodat, de azt most nem követhetem, csupán csak erre lévén utam.

BOROS. Kérlek, ne menj tovább —

RÓNAY. Szót vesztegetni nincs időm, eredj dolgodra, én tovább megyek *(indul)*.

BOROS. *(föltartja)* Megállj

Nem mégy tovább egy tapodtat is — maradj.

RÓNAY. *(mindig dühösebben, türelhetlenebb hangon)* Mi tartja vissza [Rónay? talán

te féreg utját állhatod?

Lódúlj vagy ízre porrá törlek itt.

BOROS. És ezt Borosnak? büszke! tudd meg azt —

RÓNAY. Épen Borosra illik ez — Te czinkos Csatát kerülő elpuhult Nemes! Itthon ravaszkodsz, czimborálsz míg ütközetben izzadunk Hazánkért. Mindent tudok, sőt azt is, hogy nagyobb lator vagy itt mind annyinál, ha tán több is van e' vidéken —

BOROS. Ennyi vád, 's rágalmazás méregre gyújt, vigyázz.

RÓNAY *(dühösen kardot ránt)*. Kardom fenyítse mérgeidet, gonosz, takarodj előlem, és tanuld meg azt, hogy pusztá szóval Rónayt ki nem térítheted, bár mint hazudj, az útból. Vassal parancsolj ilyen útakon vassal, 's temérdek szívvél állj előmbe csattogjon az, 's hirdesse hogy merész ez 's csüggedni nem tudó, ha bár tüzet szikrázik is dühében ellened, és visszavívó karddal űz, nyomoz. De illy kofás mesét ne költö, ki nem térhet az elől bátor szívű soha. Ha kedved ellen van talán hogy erre 's csupán csak erre vettem útamát emeld ki rozsdás kardodat hüvelyből.

(Boros, ki mindeddig mérgeledött magában, kardjához kap, de ki nem meri rántani.)

Ah! gyáva! ennyi biztatás után is, csak tétovázol? — nincs helyén szived. Nem vagy tovább már számra érdemes. Késtem miattad, renyhe rongy szemét, engedj, ha nem vagy képes ellent állani.

(BOROS hirtelen kardot ránt 's megtámadja Rónayt.)

RÓNAY *(visszaveri)*. Hah! Csalfa, várrá! (!) meglakolsz ezért.

(Küzdenek egy ideig, BOROS szaladni kezd, RÓNAY utána.)

IX. Jelenés.

Bagolyvár.

(Hevesen futva jő BOROS, 's egyenesen TÖRÖK ellen megy, őt a' rostélyon keresztül szurdalja, de el nem érheti, utóbb RÓNAY.)

BOROS. Pokol követje! veszz te itt előbb. (szurdalja)

TÖRÖK. Hah! telhetetlen! még tovább is üldözzöl?

De rajta csak! kívánom úgy is a' halált.

BOROS (erre nem figyelmeztet, hogy Rónayt látta jöni.)

Torlatlan, és csak magam halok tehát?

Gyűlöltem ember, halj meg itt velem.

(Dühösen Rónaynak megy, keményen küzdenek, Boros elesik.)

Gonosz faj, oh mért kelle általad

kivesznem?

(Erőlködik fölkelni, 's kardjával Rónayhoz vág.)

Pokol! ne hagyjad élni ellenségedet.

RÓNAY. Mi kell? te féreg még tovább dühödsz?

(magát mérsékelve) De a' levertet nem nehéz csufolni.

Boldogtalan! mért álltad útamat.

BOROS (gyengülő szóval, ábrándozva.) Ki vagy te? él-e még Török?

gyilkolni o pokol! — jaj! átkozottak

[segítség]

ti... jaj! ne bántsatok. — Mi lesz?

Oh jaj! mi lesz belőlem? Veszzetek...

de én veszem csak! (elhaló szöveggel) Lóra jő — ne távozz —

Fél tőlem ő is... jaj! (irtózva) ne bántsatok. (meghal.)

RÓNAY. Az úton álló így vesz-n jutalmat! —

O, melly csunyán haldoklik a' gonosz! —

Boldogtalan! nincs néki Istene,

nincs kit segédül kérne végekor!

Fogyó leheltét illy reménytelen

kiadni, melly kész, melly bajos lehet;

képzelve is már borzadok! Pokol

hangzik szünetlen, 's átok ajkain!

Gyanús vonaglás, rettegés, sulyos

kétek sanyarják gyöttrik őt. (a' düledékhez közelít)

S ki vagy te üldözött ime' setét

helyen, miféle rossz hozott ide?

Az elesett mérges szurásával

kívánta véredet ontani.

Ki vagy? miként hevült haragra ellened? (a' zár kulcsát

TÖRÖK (csendes hangon) Ki létemet kérdtedre Rónay [vizsgálja.]

rád nézve is bús válaszom. —

RÓNAY (csodálkozva) Hah! Török, 's te szenvedél itt büntelen,

Istentelen Boros! — de több gonoszt tett

O, hogy sem érte méltó büntetést

vehessen e' földön. (az ajtót nyitni akarja.)

TÖRÖK. Nyugodjon ő,

méltó jutalmát vette már.

RÓNAY. (Boros felé fordulva.) Illy tisztos öszt e' helyre zárnod

Ördögös élted' czímere!

[nemtelen,

(Törökhez) Hol kulcsa záraidnak? A gonosz

azt is magánál hordozá talán (mennni akar).

TÖRÖK. Ne bánts, ne fáradj Rónay

nincs kulcsra szükség: E' bomlott tetem

melly már kivágyó lelkemet takarja

nem áll soká vágyomnak ellene;

mert öszszevázva, mint az árvizek

dagályi közt sziklákhöz ütközött
's villámok által szagatott hajó,
rongyolva, mint kőreite oszlopok
a' föld anyához hajol, nehezkedik
e' föld födel; már ugy is utja kész,
Boros, — keserves emlék — megnyitá
lelkemnek útját.

RÓNAY.

Hah! Boros! Boros!

Illy sok gonosz tett mennyi vád!

(Törökhez) Láttomra itt nem fogsz tovább maradni.Vagy törjön a' zár, vagy nyitót lelek. *(Boros holtteste felé
[megy.]*

TÖRÖK.

Mi haszna fáradsz? érzem a' jövő
halált. Szabad lelkem kireppen e'
zárok közül csak testem senyved itt.
O melly nehéz vég ennyi kár között:
Bizonytalanság gyötri lelkemet,
gyanúkkal öl, mar minden óra!

RÓNAY.

(jó) Jobbával engem támadott meg; bal keze
halálba zára tégedet.

(Nyitja az ajtót, Török kijő, RÓNAY egy dombra vezet, leülteti.)

TÖRÖK.

Köszönöm nemes szívednek Rónay,
hogy érttem, ámbár halni térek, fáradsz.
O milly szerencsés lenne majd veled
lányom 's te azzal, 's én öreg közöttetek.
Ha — ám de mit beszélem annyiszor? —
más útra tértem volna. — Itt hever
vőm általad leverve, 's bár előbb
hogy sem fogadtam néki adni lányomat
lett volna semmivé. Miatta volt
e' helyre küldve, 's elrabolva magzatom. *(Elkeseredve.)*
Számomra nincs már hátra semmi jó!
Sírom nyeléssel retteget, 's midőn
már kéne halnom, nem tudom, miért
éltem, mi vonszott a' bajokhoz annyira
hogy még kívánjak élni. Hah!

RÓNAY.

Nem nézhetem már, hogy keserved így
szaggassa, dúlja érzeményidet.
Tudod, szerettem lányodat, csupán
őt, és magáért — harczra hitt Hazám,
mentem, mi nyertünk. Gerjelmeim
meggyültek újra szívemen, 's miként
a' szigeteket körülölelgeti
zajos vizével a' világnak tengere,
készültem őt élelni mint hitest.
S' im a' halálnak hangja hat fülembé
és sirba űzi csendemet — reményimet.
Jöttem, borongva ősi fellegekként
's szolgád — bocsánat néki tisztos —
a' lányt kezembe juttatá. —
Ha itt maradna, tán te nem viselnéd.
Boros kezétől e' sebet, 's talán
hosszú öregség várna még reád.
De így — keservek, és merő gyanúk
szálnak szívemre vesztédért.

TÖRÖK.

(gyenge szózatall) Oh hála néked mindeneknek fő Ura!
hogy érnem adtat, a' mit annyira
titkon kívántam eddig is, de most

főkép ohajték. — Légy te boldog Rónay —
légy Lóra lányom boldog és bocsáss meg
Atyádnak, ő már most lakol.
Áldásom — oh ha özszedült valómból
még szállhat áldás rátok, édesim, —
kísérje minden léptitek nyomát.
De már huzódik testem a' komor
üreg felé, melly mindent bétemet.
Sok aggodalmaim, kéteim, 's utóbb
az általad hozott öröm sebemmel
egyesülve végemet siettetik. —
Szólítsd csak erre Rónay
amott, ha nem csalódom, szédeleg
kocsisom, 's remegve nézeget felénk.

RÓNAY. (a' kocsishoz) Hé! szolgál jöszte, itt urad. — Ne félj,
nincs e' helyen vesztetre semmi rossz.

(Törökhöz.) O tisztos ősz, még mennyi volna hátra
a' mit veled kívánnék közleni.

De még 's talán többé nem is lelünk
már élve köztünk. Hála fogja el
jóvoltodért kesergő szívemet; de mit
használ hanyatló életednek a'
tehetlen hála! vajha véremen
lehetne még hosszabbra nyujtanom
életedet! — O! de mind haszontalan.

Török. Érzem 's örülök rajta Rónay
hogy illy szíves vagy, 's háládó irántam,
ki még javadra nem sokat műveltem.
Látod, ki kell már veszнем a' kielt
gyökű faszálként, nincs erő, tehetség
há volna is már kedvem e' világhoz —
Legyetek ti boldogok, — ti még lehettek — én
én már eléltém életem javát.

(Kocsishoz, ki már ide érkezett.) Segits utólszor, régi hű
[segédem.]

Nem többször, haj! nem — csak ma még, segíthetsz. (Föl-
[segítik 's vezetni kezdik])

A' KOCSIS. (elkeseredve) Megvénhedett koromra oh Uram,
milyen nehéz megválni tőled, a' kívül
minden veszély baját együt viseltem.

A' szép öregség napjait tovább
gondoltam hogy még véled élhetem.

Török.¹ Gondoltad ugye? Jámbor hű öreg.
Jövendölésünk csalfa itt alatt
ott fenn nyugosznak a' jövők, 's szegény
ember kívántát bírja boldog Istenünk.

(Tovább is beszélnek, de már nem igen hallható szóval.)

(MÁLITS, a három parasztok sompolyogva, utóbb RÓNAY.)

MÁLITS. Csak erre, én utánnam emberek.

ELSŐ PARASZT. A' sok csavargást már meguntuk ám.

MÁLITS. Itt vége lesz már fáradásainknak
bátran nyomomba.

¹ Kihúzza: Hűségért fizessen Istenem.
Én mélyen érzem, de nem tudok,
nem adhatok méltó jutalmat.

- MÁSODIK PÓR. *(lassan)* Viszsza társaim
ember közelget kardosan 's amott
egy halva fekszik jaj nekünk.
- HARMADIK PÓR. Eh! hagyjuk itt e' fűszfa rossz deákot. *(Szalad a' többiek*
MÁLITS. *(ezt észreveszi, visszafordul)* *[utána.]*
Hová szaladtok? vissza! hej gazemberek.
- RÓNAY. *(ide siet, 's ezt a' lóról lerántja.)*
Le' a lovamról szemtelen zsvány.
- MÁLITS. *(leestében)* Oh jaj nekem! jaj! azonnal elhalok.
RÓNAY. *(egyik kezében lovát, másikban kardot tart.)*
Előbb, de nem most kelle halnod, o gonosz.
(MÁLITS föl akar vánczorogni)
Nem kelsz föl onnan. Ott maradj, vagy e'
kard éle által szörnnyet halsz.
Fetregj porodban, melyre.....¹
rút tetteiddel magadat, gyalázatos.
O jaj nekem!
- MÁLITS.
RÓNAY. *(lovát megköti és a' deákot megragadván Boros testéhez viszi.)*
Nézd czinkos, itt Urad
kivel szövetkezel, ki csak kevés
űdö előtt is olly reménnyel élt
hogy csalfasága, és segéded által
a' nagy világot könnyen űzheti,
's döllének önként hódoland kiki.
Érdemlenéd, hogy véle itt heverj,
mert tán, ha ilyen czimborása nem
lett volna, ő is élne még; te gaz
fattyú, hazug nyelveddel engem is
mély bűba döntél, 's most ki ment meg itt
ha tetteidért díjúl halált adok?
Az ördögök, kik hazug beszédidet
segítve pártodat fogák, gonosz,
szólítsd csak őket, 's bár tűzőkre kérd
nem nyersz segédet tőlök ellenem.
Félsz úgy-e gyáva? érzed vesztedet?
De illy gyalázott vérbe kardot mártanom
nem lesz dicsőség; élj te hát —
élj, és imádkozz, Urad halála int —
térdelj, 's imádkozz!
- MÁLITS. *(tétováz)* Oh Uram bocsánatot! —
RÓNAY. Nem; nincs bocsánat, tedd, vagy halj czudar.
MÁLITS. Oh jaj nekem! nem tettem azt soha —
én nem tudok. —
- RÓNAY. Nem? tanulj tehát.
Ismérd meg azt, ki büntet általam,
ismérd 's imádkozz. — *(félre)* Holnapig remeghetsz.
- (Megragadja 's a' hajlékba vetvén bezárja, azután hamar otthagyja, 's*
lóra ülven elnyargal.)
- MÁLITS. *(könyörögve)* Uram kegyelmezz! Istenedre kérek
nézd térden állva kérek — O bocsáss —
már lóra ül — már nyargal, haj! mi lesz
belőlem itt? A' férgek dúlnak el,
éhség fogyaszt meg — jaj! jaj! elhalok.
Irtóztató hely! hah! mi ez? — ki az?
Oda vagyok — *(lezuhan)* oh jaj!

¹ Olvashatatlan szó.

(Berohan azon három paraszt, ki előbb elszaladt, 's Málitsot kihurczolván páholni kezdi.)

ELSŐ. (üti) Üsd pajtás, ezt a' rosszsz füzfadeákat.
 MÁSODIK. (üti) Tépd meg magyarán, minek tartott bolonddá.
 MÁLITS. (jajgat) Oh átkozottak, árulók 's ti is üldöztök engem?
 ELSŐ. (üti) Üsd az elbugattát, ne hallgass rá.
 MÁSODIK. (üti) Ténta vesztegő fajtalan rongy garabonczás, most (üti)
 [még jobban]
 most menj sárkányra nyargalni. (földre vágják 's elsiet-
 [nek.]

MÁLITS. (nyögve) Oda vagyok! Oh jaj! az átkozottak
 mind özsztörték testemet — szegény
 fejem (emelkedni kezd, dőledéz) hja! — így jutalmaz a
 [gonosz]
 tett — alig emelnek lábaim.
 (Kivánczorog nagy nehezen.)

X. Jelenés.

LÓRA. (mágányosan) Ritkúl-e már egyszer homályod, unalmas éj,
 vagy még talán sűrűdik és nagyúl.
 Oh ha te szerettem gyászolója vagy
 légy még borongobb, 's halál setétségű nekem:
 többé ne lásson virradót szemem,
 ne lásson emberképeket,
 záródjanak fülemnek útjai
 és siri béke bírja létemet;
 kívül semmim sincsen e' világon,
 's nélküle porban mászva szenvedek, mint
 az árva repkény puszta téreken.
 Ó az, kiért még kedves életem
 's csak úgy kívánom a' derületet,
 a' szép tavasznak zsenge szülteit
 ha vélem érzi mind ezek' böcsét
 ő is — 's mik a' pokol setéti, — vázai,
 a' nyelni tágult mélyek énnékem
 ha ő velem van, 's büszke nyájasan
 majd rémek ellen védve bátorít,
 majd szép örömré andalítva bír. —
 Hah! melly pirulat látszik ott az ormokon
 fölül? Tehát hajnallik immár Rónay
 mégsem siet bús karjaim közé!

RÓRAY. (kevéssel ezeltől becsuszott, most félbeszegvén hallgatását,
 [hozzájárul, 's megöleli.]

Siet, — siet; sőt már jelen vagyok,
 megtelve mint a' földagadt vizű
 tengernek árka. — Nézzed édesem
 a' kormos éjnek gyásza ott kereng
 visszás zavarban a' pokol felé
 ilyen borongó, illy setét, komor
 történteinknek képe. — A jövőt —
 nézd, — itt tűnik ki a' tetőn fölül —
 az ékes hajnal festi, hirdeti.
 Jer Lóra lelkem, virradóra otthon
 kell még ma lennünk.

LÓRA. O vezess, veled
 akárhová mégy, menni kész vagyok.
 Sejtem szavadból titkodat 's gyanús
 szívem borúlni kezd, de csak

- vigy kedves, o csak vigy akárhova:
melletted el nem fáradok, körüléd
nem fog remegni Lórikád, derült
lesz véled útja a' setétben is.
- CsÓKA. (jön) Szekeret kerestem itten, Aszszonyom,
ha parancsolod, szolgálatodra fölveszem.
- RÓNAY. Gondos legény, te nagy jutalmat érdemelsz.
Bízz Lennem, én el nem feledhetem
hűségedet.
- LÓRA. Gondos, serény, igaz
voltál te mindig. CsÓka, érdemes most
hogy boldogulj — én értem titkodat —
gondom leszen rád. — Jó anyád, ha nem
ellenzi Rónay, ez után velünk
's nálunk nyugodtan élhet
- RÓNAY. Épen ezt
szándékoztam én tenni Lórikám.
Az a' ki nekem megnyitá az eltakart
Paradicsomot, ki nem csukom belőle,
éljen körülém ő is, mint lehet,
(A többi hiányzik.)

Szilágyi a világosi várban.

Hálátlan! a' ki tőlem egy dicső
Ország' birását vette, mint fogoly,
az általam föl oldott¹ lánczokat
gonosz kezekkel fűzi vissza rám;
hogy átkozódní megtanúljak itt,
's a' múltak édes álma mind keservvé
váljék szívemben, — vagy talán, hogy ő
tegyen szabaddá majd utóbb maga,
és hálaképen törje fel csűf záramat,
de mellyet ő tett büntelen reám.

Hah, csúfolódó gondolat! Tehát
ilyen szegénynyé lett-e már Szilágyi
hogy ajaki e' nyomorult panaszra nyiljanak?
(boszúsan) Igen; mivel keblében hordozá
az álkigyót, melly őt halálra üldözi.
Nyilat lövelt ki, melly először is
mérges csapással őtet éri meg.

Hah, egy koros Magyar gyótródik itt,
ki a' Hazáért, hogy szabad legyen,
minden veszélybe kész volt omlani.
Am légy tanúm harczoknak Istene.
Mondd el, mikor kerültem a csatát,
vagy volt-e rémed, mellý ijesztene?²
Kard, dárda, pajzs, nyíl, mindegyütt dühödtek
ősz fűrtjeim körül, 's még mindezek között
bátran vezette fegyverét karom.
Vagy szóli te, minden bajnak ördöge;
átkozz, miként tudsz, hah, vagy a' miként
magad átkozott vagy, átkozz engem úgy,
ha valaha csüggedett merész szívem

¹ Kihúzza: le tevelt.

² Innen három sor csillag alatt betoldva.

veled az enyészet' harczát küzdeni,
 ha valaha bennem annyi gyengeség volt,
 hogy e' rabságra érdemes legyek.
 Teremjen ámbár minden elvetett mag
 sárkányt, oroszlánt, párduczot, kigyót,
 szörnyekre fejtse a' fa bimbáját,
 magok az anyák csodát nemezzenek,
 még is kimernék Istenért, Hazámért,¹
 bár mely időben szálni ellenök.
 De ki mondhat a' békében is felőlem
 rosszat? Kegyetlen, durva voltam-e?
 A' jámbor gyámolatlan ment-e tőlem el,
 vagy agg fukarságom kért-e árva könnyeket?
 Nem. Özvegy, árva nem szidalmazott,
 nem átkozott meg pórom, engemet.
 Nem! — így nem is lehettem volna olly közel
 hozzád korunknak elhúnyt disze Hunyadi:
 és még is, óh! és még is itt sanyargok,
 itt, e' gyalázat' 's bűnhődés' helyén!

(Szünet)

Hah! vagy azt akarta volna tán
 a' dölfős önkény' gyermeke,
 hogy én (— Igazgatója —) majd utóbb
 hizelkedővé elfajúljak, és
 a' cifra rabság' lágy bilincsein
 andalgva szedjek pénzjutalmakat?
 Nem, csalfa gyermek, Istenemre mondom,
 's a' napvilágra, melyet megtagadsz,
 nem kelt ki még olly ember a' teremtés'
 tág birtokából, a' kinek nem úgy
 mernék beszélni, mint szivem dobog:
 Tedd össze hős atyádnak tetteit.
 Ruházd magadra, hogy ne tudjalak,
 jósága' kincsét, győzödelmeit.
 Töröld le Várnát és Rigómezőt:
 Add ehhez, a' mit a' kaján gonoszság
 elvont temérdek tettiből, 's azont is
 mivel magosban tündökölné ő,
 ha fiatalabb korában a' szegénység
 nem nyomta volna gyenge vállait,
 és a' tudatlanság bajával annyit
 nem kellett volna vinnie.
 Tedd össze mindezt, és ruházd magadra.
 S' hah! mely dicsőn fogsz majd előttem állani:
 valóban úgy, hogyan nem álla senki még:
 és² hidd, avagy légy átkozott, ha nem hiszed,
 ősz fürtjeimnek hidd el: én alázatos,
 hizelkedő szót szólni nem fogok.

Szálljon ki nálad a' nap, hold Budán
 és csillagokkal rakja meg Gelérd'
 hegyét, 's lakásod környét kedvedért.
 Minden csodáit öntse udvarodba
 a' földnek égre habzó tengere,
 vagy bár terüljön a' világ alád,

¹ Utána kihúzott sor: és haj! ha másképp volna — a' Királyért

² Kihúzva: még is

mutassa tündér járatú sorát,
sőt kezdjen újat büszkényedért:
halljad fiú, — és hallatára borzadj —
Igazgatód vagyok még akkor is;
mert a' mi engem azzá rende-
lés — az ország' szent szava.

(Szünet)

De ha csakugyan birsz hős atyádnak annyi
nagyságiból valamit. Ha — adja Istenünk —
még valaha jobb utakra térsz,
's örülni fog nevednek a' Magyar,
Mátyás, elérkezik majd egykoron
a' komoly enyészet' rontó anygala
kivel te vég csatát fogsz küzdeni
és sírba dőlsz. Haj! hol maradnak hived,
's a' kész poroszlók, kik megmentsenek?
Rabbá tesz a' halál: nyugodni fogsz
olgy szűk helyen, millyent kidőltkor
a' disztelen test váza' foglal el.
Nem lesz körüléd semmi éltető;
öröm, dicsőség töled elmarad.
Ó! mert siket léssz, néma, vak, meredt.
'S mi majd tovább? Nézz a' jövőbe gondosan:
fölköttem és fölöttem elforognak
dúló kerékekkel a' nagy századok:
por lesz belőlünk, hitvány por, 's hamu!
A' gögös emlékkő ledől 's pora
között hever majd a' dagályos Ur.
Akkor csodálni fognak tán, 's örülni,
hogy e' Hazában valaha fő valál.
«Csodálni és örülni!» Hah! de még tovább megy
az andalogva bujdosó Magyar,
meglátja e' vár omladékát is,
holott Szilágyit bünteté dühöd:
a' haládatlanság jut itt eszébe,
előtte, mint hus felleg, elborong
és, büszke gyermek, eltakarja² fényedet!

Közlő: HALÁSZ GÁBOR.

TIEDGE KOZAK-DALÁNAK ISMERETLEN FORDÍTÁSAI.

Jókai írja *Ne nyúlj hozzám* c. novellájában: «Lehetett itt hallani aztán
gyöngénél gyöngébb sonetteket és madrigálokat. Az újabkori népdalfélét
még akkor nem vették be a jó társaságba, hanem azok helyett a félíg olasz,
félíg német modorú dalok uralkodtak: Isten hozzád, te csendes ház! —
Gyöngyöm-Minkám, meg kell válnom. — Fakadj piros ro-o-o-óza, fakadj
csendesesen.» A közbülső, Tiedge Kristóf Ágostnak (1732—1841), az *Urania*
szerzőjének népszerű dala, *Der Kosak und sein Mädchen*. A költemény
szövegét Tiedge 1808-ban egy orosz dallamra írta, (*Nach einer russischen*

¹ Eredetileg: romja. Zárójelbe téve, de kihúzza nincs.

² Kihúzza: borítja

National-Melodie) amelyet egy Baden-Badenben nyaraló orosz uraság szolgálai énekelgettek. Szöveg és dal csákhamar nagyon elterjedtek: a *Schöne Minka, ich muss scheiden...* sorait már a Napoleon ellen vívott német szabadságharcokban sokat énekelgették a katonák. (Hoffmann v. Fallersleben—Prah, *Unsere volkstümlichen Lieder*, 1900. 213. l.) Innen hozhatták a mi katonáink s ennek egyik magyarját hallotta és jegyezte meg gyermekkorában Jókai. Győrött Tiedge népszerű költeményeinek két magyar fordítására akadtam. Az egyiket a Rómer Flóris-múzeum kéziratára őrizi; a huszas évekből való lehet, kezdetlegesebb átültetés.

A' Kozák és Jegyese.

A' Kozák.

Ah, szép Minka! kell távoznom,
Hah! nem érzed te nagy kínom!
Messze bús földre utaznom
Messze te tőled!
Homályban fog napom kelni
Könnyim éj 's nappal ömleni,
Szám hegyekkel versent zengni
Minka felőled.

Soha téged nem feledlek
Karom ajkim feléd esdnek,
Téged tőlem idvezülnek,
'S fáj bele a' szív!
Több hold fog változni, érzem,
Még láthatlak, egy kérésem —
Végre, tedd-meg ezt Édesem
Légy ah hozzám hív.

Jegyese.

Ha Oliszom eltávozik,
Arczom színében változik,
Szívemtől öröm búcsúzik
'S bennem helyt nem lel.
Napnak, éjnek panaszlani
Fogom győtreimem nyújtani,
Minden szellőt szállítani:
Olisz hol lehel?

Némulni fognak énekim,
Mélyen csüggeni szemeim;
De ha ölelnék kezeim
Minden másképp lesz.
Huljon-le orczád' rózsája,
Vesszen korodnak virágja;
A' vitézül nyert seb' árja
Téged szebbé tesz.

A másik a győri papnevelő-intézet könyvtárában őrzött s Jenei Ferenc megtalálta *Énekek gyűjteményében* maradt ránk. (11—12. l.) Az előbbinél sokkal jobb fordítás s nyilván ennek szövegére emlékezett Jókai is:

Odis és Minka.

[Odis]

Gyengyem Minkám! El kell válnom.
Oh! Melly nagy kint kell ki-álnom!
Most, midőn kedves Bálványom
Tőled távozzom.
El-lesz a' Nap éjeledve
Egyedül el estvéledve
Völgyön, halmon keseregve
Minkát hangozom.

Soha nem felejtelek el
Hív ajakkal hív kezekkel
Tsókjaim küldöm szelekkel
A' hartz dühéből.
Sokszor kél a' Nap 's lel nyugvást
Míg viszont meglátjuk egymást
Oh! fogadd a' vég sohajtást
E szorult szívből.

Egyik változatnak sem ösmerjük a fordítóját.

Minka

Napokkal mind éjelekkel
Panaszom könyves szemekkel
Majd megnyugszom jó hírekkel
Gyöngy személyedtől.
Odis! ha tőled el válok
Minden vígságnak meg-halok
Megölő bűmra találok
Érted egyedül.

Semmi víg dalt nem esmérek,
Meg emészt az édes méreg,
Oh hamar térj vissza! kérlek
Boldoggá te tész.
Bár borítva seb helyekkel;
Orczád el-virult kecekkel;
Hervadó színt öltenek fel
Örökre enyém lész!

GÁLOS REZSŐ.

INDALI PÉTER LEVELE GYULAI PÁLHOZ.

A tragikus sorsú fiatal poéta: Indali Gyula (1851—1880) édesatyja írta ezt a levelet fia keresztapjához, Gyulai Pálhoz, amikor az Pestre jött tanulmányait folytatni és írói babérokat keresni. A levél rendkívül jellemző Gyulaira, akiben az aggódó apa annyira megbízott. A levelet a M. Nemzeti Múzeum kéziratára őrzi.

Kolozsvár, aug. 9. 1874.

Szeretett kedves Komám! édes Barátom!

Gyula fiam Pestre menetelével vágyainak, ábrándjainak ne-továbbját érte el. Hogy minden szép reményei, kilátásai füstbe ne menjenek, a tapasztalatlan ifjúnak mindenekfelett jó irányadóra, bölcs tanácsadóra lenne szüksége. Kérve kérlek: légy azzá ránézve! Édesítsd magadhoz s vezérelj lépteit!! Senkisémet tehetné ezt oly könnyen s biztosan, mint te, kit véghetetlenül respectal. Tekintélyeddel jövőjét, boldogságát alapíthatnád meg s a házira s talán az emberiségre nézve kitűnő celebritássá tehetnéd. Csak egy-két meleg érzelemből fakadt szót, intelmet kellene hozzáintézned: mindent a legnagyobb készséggel megtenne kíváncsod, óhajtasod szerint. Csoda varázserővel bírhat szíve, lelke, egész lénye felett, oly kimondhatatlanul tisztel. Tedd meg szeretett kedves komám, édes Palim, az Isten megáld s áldjon is még legjobb áldásaival érette!! Tehetséges, de viharos lelkét igazgasd, kormányozd szép, jó s nemes célok felé, melyeknek szeretete, cultusa megvan kebelében.

Feleségemmel együtt téled és csak téled várunk legtöbbet, sőt *mindent*, e minden jónak és gyarlóságnak magvait magában rejtő s más által talán fékezhetetlen szellemű poétára vonatkozólag. Te talán leginkább ismerheted az e fajta teremtményeknek érzületeit, jellemét: találd el és adja az ég, a Mindenható Isten, hogy meg is találd nyitját lelkületének. Csinálj derék embert és hazafit belőle, hogy minden örömkönnél edesebb örömet, minden jutalmaknál nagyobb jutalmat találj öntudatodban.

Kereszt-leányod, kinél kedvesebb gyermeke nem lehet a földnek, lelke lelkéből tisztel s velünk együtt Mindnyájatokat üdvözl.

Megkülönböztetett tisztelettel s szeretettel üöl s kéréseit újból meg újból ismételtén ismétli

komád' és barátod:
Indali Péter.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

MIKSZÁTH JEGYZETEI GYULAI KÖLTEMÉNYEIEHÉZ.

Amikor 1893-ban Gyulai Pál költeményeinek 3., bővített kiadása jelent — a címlapon 1894 szerepel — a Pesti Hirlapban egy tárca jelent meg névtelenül *Mikor a hőhért akasztják* címmel. (1893. 345. sz.) A tárcaíró — már akkor mindenki tudta, hogy Mikszáth — cikkének végén azt írta: «de minthogy már egy kicsit hosszúra nyultam az általánosságokban, engedje

meg a szíves olvasó, hogy az akasztást a mai napra felfüggeszsem (mert a hóhért apródonként kell akasztani), egy másik tárcacikkre halasztván, a mit még el akarok Gyulairól, mint költőről mondani».¹ Azt, hogy ez a folytatás miért nem jelent meg, senkisémet tudta — a Mikszáth tulajdonában lévő, általa használt s azóta a Nemzeti Múzeumba került Gyulai-kötet példányának oldallapjára jegyezte föl Endrődi Sándor az okát: «A ceruzás jegyzetek Mikszáth Kálmán megjegyzései, abból az alkalomból, mikor a „Mikor a hóhért akasztják” című Gyulairól szóló kritikáját írta a Pesti Hirlap-ban. Ebből a kritikából csak az első rész jelent meg, a folytatását Tisza Kálmán tanácsára abba hagyta. Endrődi.» A könyvben Mikszáth ceruzajegyzetei érdekes világot vetnek a cikk írásának körülményeire. E jegyzetek alapján készült a kuriózumszámba menő cikk. A lap szélére írt megjegyzések jellemzőek Mikszáthra, egyben igazolják, hogy Mikszáth tárcája válasz volt Gyulainak *Galamb a kalitkában* c. munkájáról írt kritikájára² — hogy igazságtalan volt, azt nem kell kiemelnünk.

Közöljük Mikszáth jegyzeteit, a költemények címét kurzív, Mikszáth szavait antiqua betűvel szedetjük.

Az éjről. Petőfi.

Amott egy agg cserfa zöldül . . . Heine.

Egy tavaszi nap. III. (Első két soránál megjelölve:) Petőfi.

A székely fogoly. Az izlés ellen, discrecio ellen.

Pál gazda. Sületlen.

Beteg-ágyon. Petőfire emlékeztet — mint a macska a tigrisre.

Három éj. (Első strófa megjelölve:) Magyartalan bőbeszédűség.

Marihoz elutazásakor. Mari ne távozz többet! (Nyilván, hogy a költő ne írasson több ilyen verset hozzá.)

A táblabíró. Petőfi «Magyar nemes»-ének átfordítása. Hang, formaplágium és mégsem ér semmit.

Közli: KOZOCSA SÁNDOR.

DÖMÖTÖR JÁNOS ÉS TOLNAI LAJOS BARÁTSÁGA.

Dunaszentgyörgy, Rákóczi-út 60. Hatalmas udvar, árnyatadó fák tömege, drótkapú, drótkerítés, komoly, cseréptető, hatalmas kőépület. Valamikor, nem is olyan régen, csak Öreg utcának hívták ezt a széles, girbe-gurba utat, melynek két oldalán kisebb-nagyobb falusi házak vigyáznak a térszerűen ki-szélesedő út közepén méltóságteljesen emelkedő templomra. A 60-as ház is valamikor nádtető, léckapús, léckerítéses ház volt, ott a templom mögött. Tipikus szentgyörgyi, magyar «hosszi» ház, a család vagyoni helyzetéhez mért hatalmas és nagy folyosókkal, szobákkal, tűzhelyekkel ellátva, hatalmas

¹ A tárca megjelent még Mikszáth Kálmán *Munkáinak* Rubinyi Mózes által kiadott *Az én ismerőseim* c. 36. kötetében is 227—235. l. (Az idézett mondat a könyvben azonban nincs benne.)

² Budapesti Szemle. 71. köt. (1893.) 478—480. l.

gémeskúttal, nagy pincével, terjedelmes gazdasági épülettel. Dömötör István aki a szentgyörgyi nemesek hadnagya volt 150 esztendővel ezelőtt, szilárdan építette meg házáat: vannak részei, ajtajai, melyek híven és épségben szolgálnak másfél százada.¹

1843. december 20-án ebben a házban nagy volt az öröm. Nemes Dömötör Benjamin (Dömötör György és Végh Judit fia, D. István unokája) fehérarcú felesége, leánynevén Szentes Erzsébet, egészséges fiúgyermeknek adott életet, akit Jánosnak keresztelt 23-án Bán János prédikátor. Az újszülött keresztszülői, Nemes Pál és László Zsuzsanna, a rokonságból kerültek ki. Jánoskának már két bátyja volt: József, aki 1839. május 6-án született, és Benjamin, aki 1840. augusztus 27-i születésű pirospozsgás gyermek volt.² Mint a mesebéli királyfiak közül, közülük is a legkisebbik volt az, akinek a lelkébe a Teremtő a falu közösségéből való kiváláshoz elegendő erőt és a felfelé való haladáshoz tehetséget adott, akire több talentumot bízott, mint a többire.

A kis János mintha isteni küldetést érzett volna magában, lázasan tanult, képezte magát, s amíg bátyjai nehéz testi munkával foglalkoztak, verejtékükkel öntözték, «túrták» a szeretett szentgyörgyi földet, hogy a mindennapi felül öccsük tanuláshoz elegendő anyagi alap legyen, addig ő idegeinek teljes megfeszítésével törte lelkét a nehéz iskolai studiumokon felüli tanulmányokkal. Nem nagyraagyás fűtötte csupán: magasztos törekvései voltak, amelyeket logikus koponyája reális alapokon helyezett el a fajtájától örökölt biztos valóságsszemlélet segítségével.³

Irodalmi becsvágya volt. «Nem leszek én íróféle, csak ha tanár lehetek, leszek irodalomtanár, s ha pap leszek, minden jóvedelmemet az irodalomnak szentelem; olvasok mindig, mert engem az éltet» — írja egyik fiatalkori levelében.⁴ Az érettségi vizsgálat sikeres letétele után Pesten felkereste földijét, távoli rokonát és barátját, Tolnai Lajost, aki hat évvel volt idősebb nála. Jóval tapasztaltabb, tekintélyesebb fiatalember volt: ekkor már a református gimnáziumban tanított mint segédtanár (1863). Dömötör előtt Tolnai személye mindenesetre tekintély volt. A sok megbeszélésnek, baráti tanácskozásnak eredményeképpen Dömötör a pesti református teológiára iratkozott be. Tolnai túl volt már a teológiai tanulmányokon, azonban később is, amikor a református gimnázium tanára volt már, mindennapos vendégei voltak Dömötörön kívül⁵ a teológiai ismerősök közül Szász Béla, Komócsy József és Szabados János,⁶ akiknek irodalmi törekvéseire Tolnai hatalmas egyénisége meleg buzdításaival értékes hatást gyakorolt.

¹ Dömötör János mérnök közlése, ki most is az ősi házban lakik.

² A dunaszentgyörgyi ref. egyház anyakönyvei alapján.

³ Komlós Aladár: *Dömötör János*. 1918. 6—7. l.

⁴ Idézi Baráth Ferenc. Dömötör János *Munkái*. 1878. 3. l.

⁵ KCSL. 1894. 539. l. Tolnai (Hagymássy) Lajos az 1860—61. tanévben mint végzett teológus az egyház elemi iskolájában tanított, s az 1861—62. tanévtől a magyar és a német nyelv tanára volt a gimnáziumban 1868 februárjáig, ekkor Marosvásárhelyre távozott. V. ö. Barthos Kálmán: *A budapesti ref. főgimn. első félszázada*. 1909. 62, 69. l.

⁶ U. o. 571. l.

Dömötör Jánosról szokatlan melegséggel emlékezik meg Tolnai:

«Dömötör János, kit szívem melegéből szerettem utolsó napjáig — rokonom volt igen távolról,¹ de barátaim között a legkedvesebb, a legtisztelőre méltóbb. Gyermek volt még hozzám képest, mikor mint pesti tanárt, egy téli napon fölkeresett Üllői-úti lakásomon.

Tiszta kék szemeiből, nyájas gyerekes mosolyából kimondhatatlan jó-ság sugárzott. A papi pályára szánta magát — arra teremtette a jó isten, bár az élet, hiúság később másfelé terelte.

— Lajos bácsi — szólt hozzám — én egy munkát hoztam.

— Mit, Jánoska?²

— A balladáról.

— Oh, az nagy szó.

— Elolvasom.

Eleitől végig az én balladáimnak magasztalása volt.

— Mit akarsz ezzel, öcsém?

— Pályázni akarok vele a Ballada elméletére.

— Így számba se veszik. Megállj. Az én nevemet kihagyjuk belőle mindenütt. Majd átdolgozzuk.

Bűn, nem bűn — bizony én gyökerestől átdolgoztam.

Igy adtam be.

Kevésbé mult, hogy a Kisfaludy-társaság pályabírái, különösen Bérczy Károly nyomós érveire — Greguss nagy munkájával szemben — neki nem ítélték a jutalmat, az ismeretlennek. Dömötört egyszerre tenyerére kapta a kellemesen meglepett irodalom. Bámulta még Gyulai Pál is, és lázasan kereste barátságát.³

Dömötör Jánosnak Szilágyi Sándorhoz, a nagykőrösi gimnázium hírneves igazgatójához frott leveleiből⁴ érdekes adalékokat meríthetünk Tolnaihoz való viszonyáról. Mivel sem a Dömötörrel, sem a Tolnaival foglalkozó irodalom nem fordított elég gondot a két költő kapcsolatainak bemutatására, az erre vonatkozó részleteket időrendben közöljük. Ha ezeket olvassuk, egészen más színben látjuk a két költő barátságát, mint Tolnai harminc esztendővel később frott emlékezései nyomán, amelyek jellegzetesen magukon viselik a Tolnai csalódásai hatása alatt kialakult nyers világszemlélet beteges kinövéseit.

¹A rokonság elég távoli: Dömötör Mária, férj. Pintér Istvánné, 68 éves dunaszentgyörgyi lakos szerint Dömötör János apai nagyanyja Végh Judit volt, akinek testvére, Végh Sára, Kolosváry András anyai nagyanyja volt, Tolnai édesanyja pedig szintén Kolosváry leány volt. A Tibay-család közlése szerint Hagymássyné egyik testvére (a hat lány közül) Végh-családbeli férfihöz ment feleségül. Tehát több felől is rokonok voltak.

²Nagyapám, néhai Dömötör Sándor is mindig «Jánoskát»-nak említette. Ő beszélt, hogy D. J. kis diák volt még, amikor egy vasárnap kellő előkészítés után a tisztelőes ur megengedte neki, hogy a szöszékről ígét hirdethessen. «Jánoska» olyan kis termetű volt még, hogy csak «kisszékre» való felállás segítségével látszott ki a szöszékből. Állítólag a nagy feltűnést keltő sikeres prédikáció után később, felnőtt korában is mindenki ezen a néven emlegette a faluban. Tolnai is így emlékezik meg erről *A tökéletes ember* c. elbeszélésében.

³KCsL. 1894. 572. l. — ⁴A Nemzeti Múzeum levelestárában található.

Dömötör 1862. szept. 19-én a következőket írja: «Beszéltem Hagymási Lajossal Pesten s az példákkal mutatta meg, hogy, ha ügyvéd leszek s meg akarok élni, akkor legyek egészen ügyvéd s mással ne gondoljak, mert különben üres lesz a zsebem.» 1863. ápr. 3-án kelt levelében olvashatjuk: «Tolnai Lajossal csak ketten voltunk (Bölcskén és Szabadszálláson legatióba), de azért mégis volt sok tarka-barka beszéd! mikor hárman összekerültünk (Szász, Tolnai és én!)» Hasonló értelemben írt 1864. márc. 12-én «Legatióba Szabadszállásra megyek, Szász Béla kedvéért specificált Szász Károly, s a vakáció egy részét Szász Bélával s Tolnai (Hagymásy) Lajossal ott fogom tölteni.» Paksról 1863. júl. 28-án kelt levelében leírja pesti élményeit: «Pesten az időt jól töltöttem, Hagymásy Lajosnál voltam szállva, ki először is azzal fogadott, hogy olvasta a cikkemet¹ s köszönte, hogy őt azáltal egy nagy bajból szabadítottam ki, mert neki kellett volna írni s oly gorombán akart írni (fel is olvasta, amit már megírt s az nagyon pompás, de szerfölött szerepel benne a *baculus*), hogy nem csak Szabó Károly szörnyűködött volna rajta, hanem már Ballagi is vakaródzott tőle, hogy nem lesz jó olyan kemény valami az ő lapjába. — Nevettünk igen nagyon, mikor Hagymásy bemutatott Kerekes tanárnak, mert mikor Hagymásy olvasta Ballaginál azt a históriát, Kerekes is ott volt s beszélt valamit rólam neki Hagymásy, s bemutatkozáskor midőn mondta Hagymásy 'Kerekes a tanár', Dömötör János' Kerekes utána vetette: 'a kritikus'.»

Dömötör bírálatában már megtalálható a balladának az a némileg új felfogása, amely későbbi, pályadíjnyertes művét jellemzi.² Dömötör levelének ez a része tehát megcáfolja Tolnai későbbi állítását a balladáról írott nagy tanulmánya keletkezéséről szóló «alapos átdolgozással» kapcsolatban. Valószínűnek tartjuk, hogy Dömötör a pályázatra való benyújtás előtt megmutatta barátjának tanulmányát és kérte véleményét, Tolnai talán javított is rajta egyet-mást, azonban általa végzett «gyökeres átdolgozás»-ról nem lehet szó. Gyulai és Tolnai között is egészen más volt a viszony, mint később: ekkor még Tolnai tisztelte a nála öregebb és tekintélyesebb Gyulait.

Tolnai vitte magával Dömötört az irodalmi körökbe, ő pártfogolta és ajánlotta mindenütt. 1863. dec. 18-án dicsekedik Dömötör: «Az 'Ujabb magyar lantosok' című anthológiáról irtam egyet s mást, s az Ország tükrében akart megjelenni, de mikor Hagymásyval átadtuk Beniczky Emilnek, hogy Balázs Sándornak kézbesítse, magánál tartotta és a maga lapjában a Hölgydivatlapban fog megjelenni, díjazva.» 1864. márc. 12-én szerénykedő örömmel írja meg, hogy Gyulai Pál «Tolnai Lajosnak (Tolnai felelős érte) azt mondta hogy: 'van ám annak esze!' (már mint tek. ur tanítványának.)» «Írtam én Laukáról egy bírálatot, s Tolnai megemléltette Gyulainak, ki aztán azt mondotta, hogy vitesse el velem Tolnai a Koszoruha, ők kiadják.» (1864. jún. 8.)

Tolnai iránti «rajongásáról» is találunk adalékokat. Pestről 1864. júl. 20-án írja: «Tolnai költeményeit most gyűjtögetjük, s most javítgatja, igazgatja. A napokban megy szét az előfizetési felhívás (Kertész nevében); reményelem,

¹ A szóbanforgó cikk Szabó Károly pápai tanárnak 1863-ban megjelent *Költészettanáról* írott alapos bírálata volt.

² Komlós Aladár i. m. 9—10. l.

hogy az önképzőnek és a nagy könyvtárnak aláír tek. ur egy példányt.» Paksról 1864. szept. 19-én újra megemlíti: «Szász Béla, Hagymásy Lajos (reményem, ha a nagy könyvtár nem is, az önképzőkör csak megszerzi verseit) és Komócsy József (Iszkenner) a múlt hónap végén egy jó hetet nálam töltöttek (Dunaszentgyörgyön).» Ugyanitt írja még: «A mult Januáriusban Hagymásy egy, Ilona királyné' című verséért a Családi Kör egy számát lefoglalták s csupán azért, mert a megöletettek Uros Ilona fejére átkot szórnak, s rajta (visio alakban) teljesül.» 1864. okt. 23-án Gyulairól ír: «Tolnaival azt sóhajtom, hogy: Óh az a föld százszor legyen áldott, Melyen ez a (piros rózsza) kicsiny ember virágozott!» Pestről 1864. okt. 31-én Tolnai egy versét másolja le Dömötör és küldi el izeltől Szilágyinak a most megjelent kötetből. Szilágyi az önképzőkör részére 1 frt. 50 kr.-ért vesz is egy példányt. «A jövő pénteken letisztázom Tolnai verseiről írt bírálatomat» — írja 1865. febr. 18-án, azonban nem találtam sehohsem annak nyomára, hogy ez a kritikája megjelent nyomtatásban. Tolnai talán erre céloz idézett emlékezésében: nem akarta, hogy az ő szűkebb baráti köréhez tartozó Dömötör dicsérő kritikát írjon verseiről.

Dömötör edinburghi tartózkodása alatt is levelezésben állott Tolnaival, mint Szilágyihoz 1866. jan. 4-én kelt levele bizonyítja, s hazakerülvén Pestre, ő is a református gimnáziumban kapott állást.¹ Tolnaival fennálló meleg barátságát ez a körülmény még jobban elmélyítette, és 1868-ban, amikor Tolnai Erdélybe költözött, számos barátja közül egyedül Dömötör kísérte ki a vasúthoz.² Dömötör az egész úton elragadtatással festette Tolnai előtt a regényes országot!

Az élet mindenképen messze sodorta egymástól a két jóbarátot. Dömötör elismert költő lett, Tolnai majd Pestmegye tanfelügyelője. Hivatali állása társadalmi téren is számottevő tekintélyt szerzett neki, mindenki elismerte személyi kiválóságát, emberiségéért pedig szerették.³ Tolnai hírhedt regényíró lett, írásaival, életével minden és mindenki ellen hadakozott, e miatt paptársai, tisztelői és nyája egészen elfordultak tőle. A két kiváló férfiú közül azonban az, aki szerencsésebb körülmények közé került, nem bírta az élet sivár tülekedését az anyagi gondtalanságért, lelki függetlenségért: Dömötör eldobta magától a földi lét által neki juttatott sikert s önkezeléssel oltotta ki életét. Tolnai a véres, reális életbe markolt és kétségbeesett erőfeszítéssel próbálta leszakítani a társadalom mérges kinövéseit. Két ember indult el egyszerre, bizó szívvel, tiszta fejjel, acélos karral, friss energiával az élet országútján, s életük szekere egyaránt kátyúba rekedt.

¹ Komlós i. m. 20. l. 1866-ban, 22 éves korában, Molnár Aladár betegsége miatt mint h. tanár az érettségi vizsgálaton cenzor volt, s 1873-ban távozott az intézettől. Barthos: i. m. 66. 69. l. Fürhéc József: *Tolnai Lajos élete és művei*. 1935. 38. l. Érdekes párhuzamot lehetne vonni Dömötör vallási kételyeiről (Komlós i. m. 17—20. l.) és Tolnai vallási «racionalizmusáról» (Fürhéc i. m. 32—33. l.) teológiai tanulmányaikkal kapcsolatban.

² KCsL. 1894. 794. l.

³ Eichmayer J. paksi néptanító írja a Tolnamegyei Közlöny 1874. évf. 3. sz.-ban: (jan. 13-án) «a mult hó vége felé Dömötör János tanfelügyelő ur becses látogatásával szerencsétlété iskolánkat. A gyermekekkel bánásmódja, s nyájás leereszkedése által el valólag ragadtatva.» stb.

Dömötör János tragikus halála mélyen megrendítette rokonait, barátait, ismerőseit. «Roppanása messze hallott És sok szíven átnyilallott» — írja Szabados János Dömötörről szóló *Ismét!* c. versében. Tolnai Lajos a népi sirató versekkel vetekedő költeményben bucsúzik barátjától:

Szemközt, hogyha veled az ellenség állott,
Kegyesebb volt, mint a jó barát énvelem;
Körmömmel kiáslak, feltöröm koporsód:
O fiam, rokonom, óh oly sokam nekem!¹

Tolnai Lajost sokáig foglalkoztatta barátja halála. *A tökéletes ember* c. elbeszélésében Dömötör János halálának okára mutat rá. Az elbeszélés Madaras Jánoskát, Madaras Benjamin uram szemefényét, a tehetséges parasztfiút mutatja be, aki mindenkihez jó, kit mindenki szeret, mert mindenkiért tud áldozatot hozni, mindenkinek tud adni valamit Isten által a lelkébe plántált gazdagságból. Mégis meg kell halnia, mert az emberek nem szeretik látni a tökéletes ember boldogulását. «Aki élni akar, az legyen egy kissé gazember is» — mondja az érettségi vizsgálat utáni mulatozás emelkedett hangulatának elrontója, aki amerikai párbajt javasolt az irigylett ifjúnak.² Ennek következménye volt tíz év után az öngyilkosság. Az elbeszélés a dunaszentgyörgyi és nagykőrösi (az elbeszélésben: Nagy-Körtlvélyes) embereket a maguk jellegzetességeivel, gúnyos hangon jellemzi, pár odavetett igaz szóval, úgyhogy inkább sikerült pamfletnek, mint jó elbeszélésnek mondható. Dömötör János egyik legszeretetremlőbb tanáráról, Szilágyi Sándorról p. o. így nyilatkozik benne Tolnai: «Szürke Sándor, a históriát zsákszámba gyártó historikus»³

DÖMÖTÖR SÁNDOR.

TÓTH KÁLMÁN ISMERETLEN LEVELEI.

Tóth Kálmán alább közölt levelei közül a Toldy Ferenchez írottak a M. T. Akadémia kéziratтарыban maradtak fenn (M. Irod. Levelezés, 4-r. 125 sz. XXII. levélsomó), a többi nyolc levél — egypár kevésbé érdekes levéllel együtt — a Nemzeti Múzeum kéziratтарыban. Eredeti helyesírással közöljük mindet.

1. Kemény Zsigmondhoz.

Édes barátom! Nem tudom, hogy mi az oka, miként lapod számára adott költeményem maig sem jelent meg.

Pompéry azt mondja: hogy az újdonságokban egész hasábot foglalna el — de én e költeményt nem is az újdonságok, hanem a tárca rovatába adom, hol egy oldalkát venne igénybe.

Magad mondád miként az semmit sem tesz, hogy a költemény a Hölgyfutárban is megjelent, miután mutatvány s így annál inkább óhajtánám

¹ Fővárosi Lapok, 1877. 14. és 16. sz. V. ö. Szász Károly: *Emlékek*, (é. n.) 164. l.

² *A mai Magyarország*, II. k. 22. l.

³ U. ott, 12. l.

megjelenését, miután Török¹ sok méltatlanságot követett el annak idején ellenem a Naplóban s így ennek közönsége előtt e ballada² által tisztában állanék.

Én izléseden erőszakot világért sem akarok elkövetni, de ha versem iránt e tekintetben van kifogásod, úgy teljesen megnyugszom. De ezt nem hinném.

Commentárt sem akarok én a vershez, csak ennyit: Mutatvány szerző
«100 új költeményéből.»

Ennyit akarlam e tárgyban írni.

Bocsáss meg alkalmatlankodásimért

tisztelő barátod

Pest. nov. 26, 855.

Tóth Kálmán.

A borítékon:

B. Kemény Zsigmond urnak

A Pesti Napló szerkesztőségénél

E levél a Pompéry-féle levelek között van.

2. Pompéry Jánoshoz.

Pest márc. 26, 856.

Édes barátom! Ép most kaptam meg a decretumot, s így igen kérnélek, ha a holnapi P. Naplóban a szerkesztői változásról néhány ajánló sorban megemlékeznél.

Ugy is programom holnap lesz a «P. N.»-hoz mellékelve.

Egyuttal kérlek: miszerint ha lapomba való apróságokra, sat. akadsz ne vond el tőlem szíves figyelmeztetésedet.

Novellát nem is merek kérni.

Hanem Kemény úgy hiszem figyelemmel lesz programom iránt, s mielőbb írni fog. Kérlek sűrgesd őt nevemben.

Barátságodba ajánlva magam vagyok barátod

Tóth Kálmán.

Az összehajtogatott levélpapír borítékul szolgáló felén a következő címzés:

T. c. Pompéry J. urnak

Helyben.

3. Pesty Frigyeshez.

T. Pályatárs!

Egy kellemetlen megbízást kell teljesítenem, melyet Ön, ki ismeri a lovagiasság szabályait, nem fog tőlem rossz néven venni, tudván, hogy a megbízást vissza nem utasíthattam.

¹ Török János 1854 elején vette át a Napló szerkesztését Pompérytól s 1855 jún. 15-én adta át Keménynek.

² Igazi balladája nem jelent meg az 1854-i kiadás és 1855 nov. 26-a között. Talán a *Szilágyi Erzsébet*-ről (Hölgyfutár 1854, 46. sz.) van szó.

Ön lapjában¹ Vajda Jánosról a többi közt az volt írva: hogy nem tudni arcbőre vastagabb-e, vagy koponyája; a mi más szavakban annyit jelent, hogy szemtelen is, ostoba is.

E sértésért — mint Vajda megbízottja elégtételt kérek, kérvén Önt, hogy nevezzen Ön egy megbízottat, kivel ez ügy elintézésére nézve értekezhetem. Már csak a távolság miatt is kellemetlen, s fárasztó lenne rám nézve, ha a dolognak komolyabb kimenetele lenne, s nagyon célszerű, sőt méltányos is lenne, ha Ön azon sérelmet lapjában helyre igazítaná.

Ezt ugyan nekem nem lenne szabad ajánlanom — de ha ez megtörténik, a dolog sokkal könnyebben s békeségesebben eligazítható lesz.

Megbízottjának nevét, és lakását mindenestre kérem.

Pest, okt 18. 858

tisztelettel

Tóth Kálmán

a Hölgyfutár szerkesztője.

4. Pesty Frigyeshez.

T. Uram! Miután ön lapjában a kívánt visszahuzás megtörtént, én segítségem idejét befejezettnek tekintem.

Miután azonban Stockinger² úr azt írta, hogy Önök dec. 4-kén Pestre jönnek, — nehogy ez hiába, vagy korán történjék, ide melléklek Vajdának ez ügybeni nyilatkozatát, kérvén önt, hogy a további ne talán szükséges ez ügybeni lépéseket Vajda urhoz tessék tétetni.

Fogadja kézszorításomat

Pest, nov. 28. 858.

Tóth Kálmán.

5. Ráth Mórhoz.

T. Ráth ur!

Nőmnek e költeményei pár év előtt jelentek meg, de boltban *nem árultattak*. Van belőle mintegy 600-650 példány. Így készen, bekötve odaadnám Önnek 60 ftért, mind a 600 példányt. — Azt is lehetne tenni, hogy új borítékkal láttatná el s mint 2-dik kiadást adhatná ki; ez esetben előfizetést is lehetne rá nyitni, mely esetben bizonyára bejönne vagy 100 előfizető. — Ha ohajtja Ön: tudassa velem, valamint azt is, ha nem látja célszerűnek megvenni.

Bármely esetben is marad,

tisztelője

Pest okt. 8. 863.

Tóth Kálmán.

Címzés: T. c. *Ráth Mór* urnak

Helyben.

¹ Az akkor nemrég megindult temesvári Delejtű c. hetilapról lehet szó.

² Stockinger (Sulyok) Mór temesvári ügyvéd (1821—1878).

6. Pompéry Jánoshoz.

Keltezés nélkül.

Kedves barátom!

Igen leköteleznél, ha contra Balázs Frigyesek¹ c. kis referátát holnap számodban kiadnád, hogy nem csupán magánérdek ez: mutassa meg az, miszerint jövőre az új drámákról is akarok lapod tárcájába írni (ha ugyan szívesen veszed) — nem különben biztosítalak: hogy a Kisfaludy társaság közlebbi nagy gyűlésén felolvasandó költeményemet («Vörösmarty fölött») lapodnak adom. — Ird meg egy sorban: hogy mindezt szívesen veszed-e s egyáltalában megbizol-e bennem: ha érdekesebb előadásokról lapodnak írni fogok, sine ira et cum studio

Tóth Kálmán.

7. Gyulai Pálhoz.

Pest nov. 187.....²

Édes barátom!

Bírálatodat darabomról olvastam. Meg nem állhatom, hogy meg ne jegyezzem, miszerint több jó akarattal, mint alapossággal van írva.

Nevezetesen: kereken tagadom, hogy a kifejlés már a 2-ik felvonásban megtörténne. Hisz itt csak annyit tud meg a publikum, hogy Szelei a szédelgő el fog tűnni. De hogy miként hat ezen esemény a többi személyre, mi lesz a báróból, Ilkából, Bercesyből, Bánfalvy országgyűlési fellépéséből v. az emlegetett fényes estélyből, ez mind a harmadik felvonás számára van fenntartva. Hisz éppen abban áll a drámai *érdekgerjesztés*, hogy a közönség előtt már tudott v. sejtett események miként fognak hatni a *szereplő személyekre* és minő megoldást idéznek elő. Hisz Jago is elmondja Othello 1-ső felvonásának végén az egész tragédiát s a közönséget aztán nem a mi, hanem a miképen érdekli. Éppen azért van nálunk oly kevés tetsző darab, mert a szerzők a fejlődést előre *bevilágítani* nem tudják s érdeket nem gerjesztenek.

Aztán azon is megakadsz, hogy Bánfalvy miképen lehet jó gazda és rossz részvénytulajdonos. Non omnia omnes. Gyulai P. is kitűnő költő (egy

¹ Mikor T. K. megindítja a Fővárosi Lapokat, a Hölgyfutár 1864. 30. sz.-ban a szerkesztők (Balázs Frigyes stb.) heves támadást intéznek ellene. Valószínűen ekkor kéri meg T. K. Pompéry-t, hogy a P. Naplóban közölje az id. referátát.

E levél kelte tehát 1864 első negyede.

² Az évszám rosszul olvasható, de egészen bizonyosan 1870-nek olvasandó — ez pedig kétségtelenül téves dátum. A Nemzeti Színház ugyanis Tóth Kálmánnak *Nők az alkotmányban* c. darabját, amelynek bírálatáról a levél szól, csak a következő évben, 1871. febr. 24-én mutatta be, ezt követte a bírálat, majd a levél. Gyulainak erről a színi kritikájáról az irodalomtörténet eddig nem tudott, sehol róla említés nincs — kérésemre Papp Ferenc volt szíves fölmutatni. A Vasárnapi Ujságban jelent meg 1871. márc. 5-én, azzal a nyilas embert ábrázoló jeggyel, a melyet Gyulai már 1850-ben is használt. Tóth Kálmán az írói jegy mögött is fölismerre a szerzőt, Gyulaihoz intézte tehát a «maga mentő írás»-át. Hogyan került a bizonyára 1871. márc. 5-e után írt levélre a téves dátum, nem tudjuk, talán a költő és szerkesztő szórakozottságában lesz a magyarázat.

Szerk.

pár kitünő versén kívül Romhányiért tartom annak) s mégis bármit mondjon a világ — gyenge kritikus v. úgy látszik, hogy a drámai érdekgerjesztés titkaival nincs tisztában.

Különbep jó akaratodat köszönve s animam meam salválva v. elismerve Alfred Vigny (sic!) azon versét, hogy «nagy csak a hallgatás, mind gyöngeség a többi» — fecsegő gyengességemben vagyok

tisztelő barátod

Tóth Kálmán.

8. Toldy Ferenchez.

Nagyságos Uram!

Bocsánat, hogy becses levelére csak most válaszolok.

A Vutkovich által közölt életrajz elég jó.

De hiányzik belőle jubileumom fölemlítése s a magyar nők által adakozás útján eszközölt koszoru átadásának leírása — a mely ünnepélyen Ngod egyébiránt jelen volt. (Soha nem feledem e kegyességét).

Nem igaz az az adat, hogy én anyám akarata következtében lettem benediktinus; ezt atyám akarta; a klostroból pedig akkor nem ellenszenv, hanem betegség következtében léptem ki.

Legsikerültebb verseimnek ezeket tartom: «Minek is van a szív s a szívben szerelem»; «Kik voltak a honvédek»; «Itt, itt sirjak-e lábaidnál»; «Halál»; «Előre».¹

Az általam kiadott könyvek lajstroma benne van az Akadémia tavalyi vagy harmadévi almanachjában;² hiányzik azonban ezekből a «Huszonöt év után» mely összes válogatott műveimet tartalmazza t. i. a költeményeket és 1872 végén jelent meg.

Fejlődésemre b. Eötvös József buzdításai hatottak leginkább; ő valóságos irodalmi jótevőm volt.

Tisztelettel vagyok ngodnak

lekötelezettje

Tóth Kálmán.

Pest, jan 20, 875

9. Eletrajzi levele Toldy Ferenchez.

Toldy Ferenc élete utolsó évében adatokat kért Tóth Kálmántól életére és munkásságára vonatkozólag. Egy csomó kérdést írt fel s eljuttatta hozzá — levélben küldte el, vagy személyesen adta át, nem tudjuk, az utóbbi valószínűbb. Tóth Kálmán a papírlap baloldalán tett kérdésekre a jobb oldalon felelt meg. Lenyomtatjuk a kérdéseket és feleleteket, de nem két-hasábosan, hanem előre bocsátva dőlt szedésben a kérdéseket, utána álló szedésben adjuk Tóth Kálmán feleleteit.

A keltezetlen irat időpontját elég pontosan megtudjuk határozni. Tóth Kálmán *Az ördög párnája* c. népszínművéről (*Az ördög vánkusa* címen említi) azt mondja, hogy októberben kerül színre a Népszínházban (1875.

¹ Toldy aztán a T. K. által megjelölt verseket vette fel a *Magyar költészet kézikönyve* c. munkájába. (V. 338—345.)

² Akad. Alm. 1872. 254.

okt. 22-én mutatták be): így valószínűleg egy-két hónappal korábban, 1875 késő nyarára állította össze Tóth Kálmán az adatokat.

1. *1844-ben bencés. Mikortól meddig? Mikor lépett ki és mely osztályból?*

1845-ben lettem bencés és egy évig voltam Pannónhalmán; ott mint novicius súlyosan megbetegedtem s az orvosok tanácsára kiléptem.

2. *Pécseft mikortól fogva járt? Mik azok a fenkölt tanulmányok?*
Pécsett 1846-ban logikus lettem s a phisikát is ott végeztem.

3. *A pécsi versesfüzet precis címét kérem?*

Ezt kérem elhallgatni, fiatalkori ostobaság; különben a címe, ha jól emlékszem: Kossuth emléke.¹

4. *1848. a hadi akadémiát mikortól meddig járta? (tudommal csak 1849. jan. 7-én nyitattott meg).*

1848-ban októberben léptem a hadi akadémiába s ott tanultam részint elméleti részint gyakorlati tudományokat; ez az egész dolog csak három hónapig tartott, mert mikor a németek bejöttek, január elején 49-ben, az egésznek vége lett.

5. *Mikor (mely hónapban) lépett be a seregbe?*

Előbb a bácskai hadseregbe léptem s mint dandárnoki segéd részt vettem a csurogi és titeli ütközetben. Később a Perczel-Dembinszky hadseregnél szolgáltam az irodában hadnagyi ranggal s jelen voltam a szegedi és temesvári ütközetben.

6. *Mikor kerültek színpadra:*

Az utolsó Zách?

A harmadik magyar király?

Dobó Katika?

A király házassodik?

Tóth Kálmán odaírta a négy évszámot: 1857, 1860, 1862, 1863, aztán így folytatta.

«Egy királyné» 100 aranyat nyert az akadémiánál, előadatott 1860.

«Nők az alkotmányban» előadatott 1872-ben.

«Az ördög vánkusa» népszínmű; most fog előadatni októberban a népszínházban.

7. *Ezek közül melyek és hol jöttek ki?*

Ezek közül csak kettő jelent meg nyomtatásban. Az Egy királyné Pest 1859. — Nők az alkotmányban 1872., a Nemzeti Színház kiadása.

8. *Hol, mikor, kiknek a közbenjárására ismerkedett meg a magyar irodalommal?*

Saját ösztönömből kezdtem olvasgatni.

9. *Melyek voltak az első írók, könyvek, melyek tetszettek?*

Petőfi, Heine, Béranger, Shakespeare.

10. *Kik, mik voltak buzdító, irányzó hatással?*

B. Eötvös buzdítása hatott rám leginkább — midőn apró sikereim irigyeket támasztottak vagy tán inkább: heves bírálókat, ő volt az ki engem lelkesített, hogy ne hajtsak² a bírálókra, hanem bíz-

¹ Máig sem került elő. — ² Olvashatatlan.

zam magamban s menjek — előre! — Szigligeti is igen buzditott — első darabomat mosolyogva fogadta el kezemből s azt kérdezte jóakaró kicsinyléssel: «hát maga drámát irt?» de mikor elolvasta meglátogatott s azt mondta: ön teljes öntudattal dolgozik, a drámai szerkezet/kis ujjában van, ön nagyon sok színművet fog írni s nagy színpadi sikereket aratni; ez történt 1857 elején, mikor az «Utolsó Zách»-ot irtam.

11. *Általában műveltsége intenzíve és extenzíve hogy haladt, mire terjedt ki?*

Az utolsó kérdésre nem vagyok képes felelni. Olvastam összevissza mindent, de elméleteket kevésbé, mint inkább klasszikai munkákat.

Szeretem az idősebb és tanultabb írók társaságát s megvallom, hogy ezeknek figyelemmel hallgatott vitáiból gyakran többet tanultam, mint a könyvekből. — Az 50-es évek elején a régi írók az «Arany Ökörbe» jártak feketekávézni: ott disputáltak egyszer a drámáról Sükey, Székely József, Kemény Zsigmond; ekkor pattant meg elmém drámairói bimbaja, ha én akkor véletlenül meg nem hallom ezt a vitát, soha se lettem volna drámairó. — A történeti tudomány iránt mindig sok vonzalmam volt s e nemben sokat olvastam s tanultam is. — Buzdításomra hatott az is, hogy fiatalkoromban egy balladám úgy megtetszett Deák Ferencznek, hogy ő engemet magának Kemény Zsigmond által bemutatott. Ekkor 24 éves voltam. Deák ez időben ezt mondta Egresy Samu főügyésznek: No nézzetek: hát nem gondol-e ránk a magyarok istene? Vörösmarty helyett támadt Arany, Petőfi helyett pedig ez a bajai gyerek. Ezt nekem Egresy Samu mondta — de ezt csak pro privata notitia.

Tán megemlíthető, hogy az országgyűlésen Baja városát most már negyedszer képviselem.

10. Toldy Ferenchez.

A «Fővárosi Lapok» szerkesztősége
Lipót utca 42 sz. földszint.

Nagyságos uram!

Igyekeztem kívánságának hamarjában eleget tenni, bár ennyit is megvalva, nehezen irtam meg; isten bizony pírító dolog így dicsekedni.

A Széchenyi-vers határozottan rossz — forma tekintetében gyalázatos; mentse az: hogy nem akar egyéb lenni afele hirlapi versnél, a minőt ex offo kellett írnom minden héten kettőt, hármat is. Hanem *hangja* csakugyan el van találva. De igazán volt Nagyságodnak, hogy nem vers. S kérem is, hogy mellőze. Méltóztassék inkább fölvenni a «Kik voltak a honvédek» c. verset. Ebben van egy kis művészet; öt strófában az egész forradalom története. Hisz én azért nem vettem föl a «25 év után»-ba a Széchenyi verset, mert nem tartom versnek.

Még egyszer kérem azt mellőzni.

Tisztelettel vagyok Ngodnak

lekötelezett szolgája

Pest sept. 15. 75.

Tóth Kálmán.

A M. T. Akad. kéziratárában, M. Irod. Levelezés. 4-r. 125. sz. XXII levélcsomó b) alatt.

11. Toldy Ferenchez.

Nagyságod kívánságához képest módosítottam a verset s

Tóth Kálmán

orsz. képviselő

azt a «külső-belső féle» galimathiaszt kihagytam

mély tisztelettel

A megholt Széchenyi

Tóth Kálmán.

Névjegyre tintával írva. A névjegy bal alsó sarkába írt költeménycímét Toldy jegyezte fel aztán ceruzával. Toldy fel is vette Tóth Kálmánnak ezt a költeményét a *Magyar költészet kézikönyve* c. munkájának V. kötetébe. (344. l.) A névjegy kelte kb. azonos az előbbi levélével.

12. Gyulai Pálhoz.

A «Fővárosi Lapok» szerkesztősége

Bp. Zöldfa utca 29.

Tisztelt barátom! A főtktár urnak bejelentém, hogy a Deák-ódák bírálatát nem fogadhatom el, mert kettőt — melyeket szerzőik véleményadás végett hozzám hoztak — illetőleg ezek szerzőit ismerem.¹

Aranytól kértem egy kis szívesseget is, de ő hozzád utasított, mint akihez ez a dolog tartozni fog.

Nevezetesen egy pályázó — ki a kinevezendő bírókra nem kombinált — arra kért engem, hogy miután a bírók közül egyik annak a kéziratát, ki azt neki lemásolta — ismeri v. így az ő kilétét könnyen sejtethné — eszközölném ki, hogy engedtessek meg neki pályaműve új leírása v. a másikkal fölcserélése — a jeligés levél — úgy mint van — ott maradhat, csak pályaművét kívánja más írásban adni be vagy kicserélni.

Ha nincs akadály légy kegyes ezt velem *mielőbb* tudatni s akkor az illető — kinek pályaműve magánál is megvan — *azonnal*, pár óra alatt beküldi az új leírást.

Tisztelettel vagyok

őszinte barátod és tisztelőd

Bpest okt. 30. 76.

Tóth Kálmán.

Közli: CSAPLÁROS ISTVÁN.

¹ A bírálói tisztség alól való fölmentését magyarázza az a körülmény is, hogy valószínűen maga T. K. is pályázott, hiszen *Deák Ferencz emlékezete* című ódáját ez időben írta. A költemény a Fővárosi Lapok 1877. évi 23. számában jelent meg, tehát rövid idővel a pályázat után. Kézírata a M. T. Akadémia Irattárában.

VITKOVICS ÉS HORATIUS.

Vitkovics *Janimhoz* c. versét¹ Csipak Lajos a *Tyrrhena regum progenies* kezdetű horatiusi ódával (C. III. 29.) hozza kapcsolatba,² holott ez a költemény nem más, mint a Quintiushoz írott ódának (C. II. 11. magyaros szellembe öltöztetett, nagyon-szabad átdolgozása. A sikerült magyar vers híven követi a latin gondolatmenetet, de annak négy sorát (9—12.) elhagyja. Az első nyolc sor az eredetihez elég hű átdolgozás, a többi már inkább csak a gondolatokat veszi át Horatiustól, de ez a sor:

A szívmaró tűs gondokat elveri
A bor...

teljesen egyezik a latinnal:

...Dissipat Euhius
Curas edaces...

NAGY BÉLA.

¹ Abafi költeményeinek *Nemzeti könyvtári* kiadásában az utolsó versszakot a kiadó, Vitkovics, tartalma miatt elhagyta.

² *Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire*, 1912. 83. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Galamb Sándor: A magyar dráma története 1867-től 1896-ig. I. köt. Budapest, M. T. Akadémia, 1937. 8-r. 384 l.

Egy boldog emberöltő, a kiegyezéstől a millenniumig terjedő három évtized drámairodalmának megírására vállalkozott Galamb Sándor. A kérdés izgatón érdekes. A dráma fejlődése, tudjuk, legszorosabban összefügg a politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi élet jelenségeivel. A kiegyezés korának drámája a ferencjózsefi idők Janus-arcának vajon melyik felére vall: diadaléneke az önálló nemzeti élet kivívásának, mint a görög tragédia, vagy elégikus hattyúdala egy «önmagát túlélte, dekadenciába esett társadalmi rétegnek» (Szekfü), mint Shakespeare némely alkotása? Nálunk a dráma csak későn és nehezen tudott gyökeret verni s meghonosodása után sem illeszkedett be egyenrangú félként irodalmi életünkbe. Hozott-e változást e tekintetben a múlt század utolsó harmada? Volt-e befolyása a nemzeti klasszicizmusnak színi költészetünk alakulására, s ennek viszont a különböző jelszavak alatt kezdeményezett modern mozgalmakra? Milyen szerep jutott drámairodalmunknak a nyugati stílusáramlatok közvetítésében, s milyen mértékben vett részt a nemzeti kultúra, az európai magyarság és a magyar európaiság kialakításában?

Ezekre és a hozzájuk hasonló összefoglaló kérdésekre csak közvetve kapunk választ a könyvből. Újabbkori drámairodalmunk legpályabb részét még feldolgozatlan terület, s G. tiszteletben tartva a módszeres kutatás természetes fokozatait, tudóshoz illő alázattal vállalta az adatgyűjtés kevésbé hálás munkáját. Műve nagyszabású seregszemle. Az egyes műformák életjelenségei alapján két részre bontotta a korszakot s ebben a kötetben az 1867-től 1880-ig tartó időszak termését vonultatja fel; külön-külön a történeti és társadalmi drámákat, az újromantikus mesejátékokat, a népszínműveket, s végül az alsóbb fajú drámai alkotásokat: operettet, látványosságot, stb.

Az alapvetés nagyszerűen sikerült, mert megállapítható, hogy G. figyelmét jelentős dráma egysem, jelentéktelen is alig kerülte el.¹ Ezt a teljesítményt akkor méltányoljuk igazában, ha meggondoljuk, hogy G. adatainak egyetlen lelőhelye igen sok esetben a drámák kézíratos sűgőpéldánya és a korabeli újságközlemények voltak.

¹ Perényi József felsorolja őket (*Irodalomtörténet*, 1937. 125—127. l.), de nincs mindenben igaza — megemlít olyan műveket is, amelyek megtalálhatók G.-nál; Rákosi Jenő *István vezérének* bemutatója pedig csak 1891. jan. 23-án volt, s így ismertetésére nyilván a II. kötetben fog sor kerülni.

G.-nak az a törekvése, hogy nemcsak a nyomtatásban fennmaradt, hanem általában minden, akárcsak egyszer is előadott drámát figyelembe vegyen, nemcsak szorgalom és lelkiismeret kérdése, hanem egyúttal elvi állásfoglalás is volt. Műve e tekintetben irodalomelméletileg is jelentős: nagyobb monográfiában első ízben valósítja meg azt a felfogást, amely a színháztörténeti vonatkozásoknak döntő jelentőséget tulajdonít. Ezen a ponton hajlik el legélesebben műfaj történeti elődjétől, Bayer József drámatörténetétől. Bayer elméleti kutató volt. Ha megemlékezett is mindig a színi viszonyokról, a fejlődés rajzában pusztán az irodalmi szempontokat érvényesítette; értéktételeit esztétikai megfontolások, elsősorban a tragikum-komikum és a jellemzés kategóriája alapján formálta meg. Vele szemben G. nemcsak tudós, hanem verbeli színházi ember is, s ez irodalomszemléletét és értékelését döntően befolyásolja. «Dráma — cselekvény» — ezen jelige alatt nyerte meg műve 1932-ben a M. Tud. Akadémia Bésán-pályadíját s tömörebben már nem is lehetne kifejezni a színháztudománytól átszőtt elméleti állásfoglalást. G. a drámában elsősorban színi alkotást, előadásra szánt műfajt lát, amelynek végső értelmét és hiteles formáját a színház virtuális valósága, a színész, rendező és ennek segédszemélyzete által elővarázsolt illúziók összessége adja meg. Ezért részben megkülönböztetett figyelemben a színházi viszonyok alakulása (a fővárosi és vidéki színészet rajza a könyv egyik legérdekesebb fejezete!) és az egyes művek színpadi pályafutása; ezért vonul fel a szerzők mellett a színészek, rendezők és színigazgatók tarkán nyüzsgő serege, s nyilván ezért foglalja el az egyes drámák elemzésénél a főhelyet azok tartalmi ismertetése.

Bármennyire fontos is azonban a színháztörténeti vonatkozások kiemelése, műfaj történeti munkában nem válhat öncéllá s nem menthet fel a tisztán irodalmi kutatás szempontjainak figyelembevételétől. A drámában fontos a cselekvény — jóval fontosabb, mint pl. a regényben — de ismertetése nem mehet a műalkotás természetéből folyó többi részlet elemzésének rovására. Leíró irodalomtörténeti munkában harmadrangú alkotásokkal szemben teljes mértékben elegend teszünk tisztünknek, ha elmondjuk tartalmukat, színrekerülésük körülményeit, a korabeli kritika állásfoglalását és legfeltűnőbb sajátosságukat — jobb alkotásoknál azonban ennél többre is kíváncsiak vagyunk. Mintha G. e tekintetben a kelleténél egyoldalúbban fogta volna fel feladatát. Az adatgyűjtő mellett megszólal ugyan a történetíró is, a csoportosítás már a fejlődés menetére is utal, de általában csak végeredményeket közöl. Nem kételkedünk a megállapítások helyességében, mégis nélkülözzük a részletes tárgy- és stílustörténeti, valamint az esztétikai elemzést. Ezek hiányában ugyanis nem domborodnak ki kellően az egyéni sajátosságok; G. csak jelzi — elsősorban átforrósodott előadásával — de nem jellemzi az egyes alkotások művészi értékét, a fejlődés különböző fokozatait. Innét van az, hogy a tárgyalt korszak drámája csak síkban, s nem-plasztikusan ábrázolva, jelenik meg előttünk. Mennyivel szerencsésebben oldott meg egészen hasonló feladatot Szinyei Ferenc: a szabadságharc előtti elbeszélő prózairodalom bemutatásában (*Novella- és regényirodalmunk a szabadságharc előtt*) a nagy írói egyéniségeket és alkotásokat kiemelte a kevésbé jelentősek tömegéből, a tartalmi ismertetéseket tipográfiailag is az őket megillető szerényebb mér-

tékre szorította, s ezzel egy határozottan körvonalozott domborképet dolgozott ki, bebizonyítva, hogy az időbeli sorrend indokolt megbontása legkevésbé sem csökkenti az áttekinthetőséget.

Ne siessük el azonban ítéletünket, ez a műnek csak első kötete. Mélyreható szerkezeti változtatásokra már nem számíthatunk, de modern dráma-irodalmunk kiváló, ma szinte versenytárs nélkül álló bűvára bizonyára módját ejti, hogy egyik-másik szempont elmélyítésével, érdeklődésének összefoglalóbb jellegű kérdésekre való kiterjesztésével drámatörténetét a nélkülözhetetlen forrásművek sorából irodalomtudományunk legjelesebb alkotásai közé emelje.

SOLT ANDOR.

Gálos Rezső: Bárány Amade László. Az Erzsébet-egyetem tanácsának támogatásával. Pécs, 1937. N. 8-r. 228 l.

Mikor a mohón élni vágyó, költekező, örökifjú Amade Lászlót hol az édesapja, hol az anyja, hol a felesége figyeltette a távolból, hogy aztán mindegyik külön-külön szemére hányja tivornyáit, kártyacsatáit és hűtlenségeit: a költő bizonyára nem is álmodhatott róla, hogy tetteinek e kellemtelen nyomozása után kétszáz és egynéhány év múlva újabb nyomozó is akad, aki egész életpályáját kiteríti a nyilvánosság elé. Igaz, hogy ezúttal nem kaján besugó, hanem méltányos, megértő filologus tekintete kíséri végig életútját. Tőle megtudjuk, hogy ha Amade László adósságát néha nem tudta is kifizetni: könnyű életfelfogásáért megfizetett gondjaival és zaklatott életével; ha gyenge volt is arra, hogy ellenálljon a társasági örömszomjúnak: mint katonára erős, bátor és hős is tudott lenni; ha sok bánatot, gondot okozott is hozzátartozóinak: hány kellemes órában részesített másokat egyéniségének kellemes és szeretetreméltósága. S ráadásul volt egy nagy erénye, mellyel csaknem egész korát felülmultha: költő volt. Mindenképen indokolt tehát, hogy Gálos Rezső oly terjedelmes életrajzot szánt emlékének, annál inkább, mert az életrajz háttérében a költő korának sok érdekes vonása megelevenül.

Amade László életéről eddig csak hiányos adatok szóltak. A család levéltárának iratai 1899-ben kerültek a Nemzeti Múzeumba és itt Vértessy Jenő, a korán elhunyt irodalomtörténész, kezdte őket rendezni. Folyóiratunkban is bőséges szemelvényeket közölt belőlük 1902-ben, s a költő életéről való hézagos tudásunkat nagy mértékben gyarapította. Több száz ívre terjedő kézirat azonban Vértessy halála miatt rendezetlenül maradt, s csak hosszas kutatás után került elő. Gálos Rezső érdeme, hogy a levéltár ez anyagát feldolgozta, s kutatásait még más irányba is kiterjesztette. Sok kéziratárt, anyakönyvet, levelesládát vizsgált át, hogy világosságot derítsen a költő születésének időpontjára, ifjúságára, s további élete fontosabb mozzanataira. Hosszú, fárasztó, igen alapos munka eredménye tehát ez a nagyon részletes életrajz, melynek egy-egy szakában a költő pályája csaknem lépésről-lépésre nyomon követhető.

Amade László Gálos megállapítása szerint 1704. július 6-án született — de az életrajz nem itt kezd. A szerző visszamegy az Amade-család eredetéig, az Árpád királyok első századába a Gutkeled nemzetséghez, melynek tövéből a Bánffyok, Báthoryak, Ráskayak Maróthyak és több jeles család

hajtott ki. Az Amadék történeti szerepét, emelkedését (a XVII. században pl. előkelőbbek voltak a Forgách, Récsey, Semsey, Zichy, Esterházy magnásoknál, akik velük összeházasodva, az Amade rokonságot lépcsőnek tartották az emelkedésre) meggazdagodását, elszegényedését, majd újabb anyagi felvirágzását a hosszú multon át egészen a jelenig követi: a hősi kastélyig, mely a leányágon ma is élő család birtokában van. Behatóan foglalkozik könyvünk Amade Antal életével, szerencsétlen házasságával, a költő-apának költő-fiára tett hatásával, anyja fiára örökített pompa szeretetével, stb. Azután László diákezeit rajzolja meg: előbb a győri gimnáziumban, majd a nagyszombati és gráci egyetemen töltött időt. Gálos Rezső kimerítően, de igen érdekesen írja le az iskolák külső és belső életét, a pedagógiai szellemet és módszert, s a növendékek tanulmányi rendjét és szórakozásait. A költő kitűnő tanuló volt, tanárai büszkéek voltak rá. Atyja példaadására már diákkorában verselt. A gráci egyetemen együtt van Faludi Ferenczel, ki gyakran hallgathatta Amade hegedűjének szavát, mikor a divatos nótákkal mulattatta pajtásait. Sajnos, kártyaszennyvedélye is itt fejlődik ki az előkelő élet szórakozásai közben. Meg-megújuló és megalázó pénzkéréseket tartalmaznak hazaírt levelei, e zaklatások egész életén át tartanak, s atyját ez mindinkább elidegeníti tőle. Anyja már előbb megszakított vele minden érzelmi közösséget. Amade t. i. értesült szülei perpatvairól és szakításáról, valószínűleg atyja biztatására egy gúnyverset írt anyjáról s asszonyi becsületében támadta meg. A szülők áldatlan viszonya, gyűlölete, egymáson kitöltött bosszúja megmérgezi az ifjú életét is: épakkor nem segítik az elkényeztetett ifjút, mikor leginkább rászorulna, hogy megalapozza jövőjét. Azt lehet mondani, hogy az apai és dúsgazdag anyai örökségből végül is nem jutott rá egyéb, mint szellemi öröksége. A gazdag család ivadéka magárahagyottan küzdi át élete legnagyobb részét, elbujdosik, katonának áll, majd hivatalba lép és ut végül tehetsége és összeköttetései révén jól fizetett udvari állásba lép. Viharos magánéletét két szerencsétlen házassága — első felesége meghal, a másiktól elválik — teszi még változatosabbá. Élete általában igen regényes, eseményekben, a sors kedvezéseiben és csapásaiban annyira gazdag, élményeivel, kalandjaival, szokatlan helyzeteivel oly fordulatossá mondható, hogy sokat ígérő film-téma lehetne, ha a hősen több lett volna az akaratérő. Igaz, hogy jellemének ép e hiánya szabta ki színes életpályáját, mely ezért nagyobb részében inkább részvétet és rokonszenvet keltő, mint felemelő. Egy nagytehetségű, igen könnyelmű, de alapjában véve nagyon jó fiú jelleme rajzolódik elénk az élet-rajz gondos adataiból. Nagy gyermek volt és szülői nevelés és példa híján úgyszólván egyetlen nevelője a maga életsorsa.

Amade László bőséges életrajza keretében a költő fejlődését is meg-rajzolja Gálos Rezső. E szerint verselését a divatos olasz dalzene alakította ki, szólamaait és stílusát apjának a Balassa—Gyöngyösi hagyományokon nőtt példája fejlesztette. Egyénisége a barokk világ emberét tükrözi; költői jelentősége pedig egészen rövidre fogva abban áll, hogy Zrínyi lírájától Kisfaludy Sándor költeményeig ő «a legfontosabb láncszem», sőt önmagában is kiemelkedő magaslat irodalmunkban.

Gálos Rezső mindezt gazdag szemelvényekkel és igen beható elemzéssel fejtegeti. Ha tárgya iránti lelkesedése az életrajzban itt-ott talán túlzott rész-

letességre készleti is, s a költő jellemzésébe néha inkább a magasztaló méltatás, mint a hideg tárgyilagosság felé hajlik: általában találozón értékeli Amade irodalomtörténeti szerepét és rangját. Műve alapos filológiai életrajz, jegyzeteivel igazolja a tárgyának szentelt sok tanulmányt. Ha a főrészt terhelő adatokból a szerző nem sajnált volna még többet áttenni könyve jegyzetes részébe, akkor már tárgya érdekességénél fogva is talán több olvasóra számíthatna. Kérdés azonban, hogy szakembereken kívül egyáltalában akad-e nálunk olvasója egy régi költő életrajzának? A szakemberek kétségkívül tanulsággal fogják olvasni ezt az értékes és igen érdekes könyvet, mely irodalomtörténetünk régi buzgó munkásának legjelentősebb műve.

KEMÉNYFY JÁNOS.

Halasy-Nagy József: Surányi Miklós. Életrajz. Budapest, Singer és Wolfner, 1937. 8-r., 63 l.

Halasy-Nagy Józsefnek ez a tanulmánya a múlt évben elhunyt kiváló regényírónak nemcsak — mint a címe mondja — életrajzát, hanem egész művészi képét adja. Finom érzéssel keresi ki a nyiladozó költőszellem kialakulásának hatóerőit, emberek és események lélekbe vésődő emlékeit, amelyek Surányit korán elhívták a regényköltészetre. Hosszú ideig nem ismert magára. Érett férfiú volt, mikor első regényét, *A trianoni pávát* megírta. Emberek — a nagybácsi, Gundy Miklós sásdi plébános nemesveretű egyénisége, és a szigeti főlevéltáros, Petrovay György, családtörténeti anekdoták jókedvű mesefája — és az újságírás voltak azok a tényezők, amelyeknek közreműködése sikerét megeremtettek. Az igazi műgond azonban csak következő regényében, *A szent hegyben* jelentkezett, a történelmi regénynek, mint Halasy-Nagy találozón mondja, új felfogású alkotásában; a XIII. századi Budának társadalmi életéhez próbált vele Surányi emberi közelségbe jutni. Új világba vezet a *Nápolyi asszony*: ezt tartja szerzőnk Surányi legjobban megszerkesztett regényének. A *Csodavárók* a világháborút követő nehéz esztendők magyar életének szomorú eposza: a magunk életének regénye. A múlt század egész első felét akarta *Széchenyi*jével nagy történelmi összefüggéseiben bemutatni, az alkotó magyar ember tragédiáját, magyar végzetét — ezt a művét Surányi nem fejezhette be. Alkotásainak összképe így is teljes, s a képmás, amelyet Halasy-Nagy művészi ecsetje fest róla, érdekes és jellemző.

Ennek a képnek egyik legmélyebben színező vonalául Halasy-Nagy a pesszimizmust ismeri föl. Surányi pesszimista regényíró lett — Kemény óta talán az első igazi, épen ezért hőseiből hiányzik az erős akarat indította cselekvő erő. Kész helyzeteket, kialakult jellemeket állít elénk már az expozícióban, s a regény bonyodalmában a sors vagy az ellenséges erő feltartóztatlanul taszítja őket bukásukba. Problémája épen az, hogy meghatározott jellemű emberekkel adott helyzetekben mi történik — helyesebben: hogyan rontják egymást, hogyan sodorják magukat kölcsönösen a katasztrófába. Ez a problémakeresés és megoldás a szerző szerint természetesen következik Surányi egyéniségéből, a regények világának fölépítését s a belőlük kisugárzó szellemet azonban a korviszonyok is determinálták, az a nemzetpoli-

तिकai helyzet, amelyet Surányi fölléptekor talált, s az az élet, amelyet a megyén megismert. Innen van, hogy regényeinek miliőjét a magyar történeti középosztály szolgáltatja, s benne egy-egy család történetét szerette írni — ez a család azonban neki a magyarságot jelentette, Kelet vérenek és Nyugat szellemének ezt a kultúrnemzetét; a nemzetfenntartó réteg süllyedése fájta neki s ennek a középosztálynak erősödésétől várta gyógyulásunkat.

Igy látja és rajzolja ki Halasy-Nagy a maga művészetével Surányinak emberi és költői képét. A fény és árnyék elosztásán megérzik az alkalom, amely a kis könyvet szülte, és az az emberi érzés, amely a szerzőt és hőseit egymáshoz fűzte; megérzik rajta a tudatos *retouche* is, de mindezt szívesen megbocsátjuk, annál inkább, mert művészi irányban is éreztetik hatásukat: amaz a hang melegségében, emez a tanulmány formái szépségében, választékos stílusában. S hogy Halasy-Nagy, a filozófus, beleviszi mind finom emberismeretét, mind nagy pszichológiai tudását, azt szinte említeni is fölösleges.

SZABÓ DÁVID.

Doktori értekezések 1936-ban.

5. *Bikácsi László: Egy korszak irodalmi élete (1861—67)*. Budapest, szerző kiadása, 1935. 58 l. — Az 1861—67 közti időszak irodalmi életének áttekintése már azért is érdekes, mert ebben az időközben kezdődött meg a csupa ellenzékieskedésen alapuló irodalmi kettészakadás: Zilahy Károly és Vajda János állnak szemben Arany—Gyulai—Kemény—Salamon képviselte klasszicizmussal. Bikácsi dolgozatának legnehezebb feladatát dicséretet érdemlő sikerrel végezte el: nyugodt, kiegyensúlyozásra törekvő hangon tárgyalja az eseményeket. A maga pártállását egészen háttérbe szorítja még ott is, ahol ennek nyomán a valóság élénkebb színezése hiányzik, mint Vajda állásfoglalásának motiválása közben. Tárgyi szempontból is csak dicsérhetjük a dolgozatot. Lehetőleg mindenre kiterjed és mindennek igyekszik a kor szellemi összetételéből folyó magyarázatát megadni. Csupán a dolgozat — különben az áttekintést megkönnyítő — beosztását nem tartjuk a legszerencsésebbnek. Az előljáróba adott «hosszmetszet» után a «keresztmetszet» számos dolgot ismételni kényszerül, amiből arra következtetünk, hogy előbb volt meg a dolgozat vázlata, mintsem az az anyagból magából fejlődhetet volna. Ezért mondja el Arany írói vezértségét három helyen is, viszont ugyanezért csak nehézséggel tudunk ok és okozat között kapcsolatot találni, mivel a tárgyalás nem logikai rendben, hanem a vázlat-konstrukció menetében halad. Ez az oka az itt—ott található ellentmondásoknak (a polgárosodás kérdésében pl.). Sikerebb lett volna, ha nem iparkodik szétszedni az eseményeket, hanem ha beleolvasztotta volna magyarázatait az időrendben haladó tárgyalási menetbe. Természetesen ez csak módszertani észrevétel, valójában csak azért említettük, mert épen ennek a tárgyalásmódnak következtében maradhattak ki a két fejezet között fontos részletek (a nemzedékek szembenállása, a klasszicizmus és liberalizmus teljesebb képe). Disszertációtól azonban monografikus teljességet lehetetlenség lenne követelni, s Bikácsi komoly, hasznos munkájával szemben fölösleges is.

KENYERES IMRE

6. Jékely Zoltán: *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár*. Budapest, Sylvester irodalmi és nyomdai intézet 1935. 35 lap. — Olvasás közben olyan az érzésünk, mintha egy előadás közepére érkeztünk volna: érdekes, de nagyon hiányzik az, amit nem hallottunk. Az első fejezetek kusza vázaltszerűsége, majd a későbbiek közvetlen, meghitt hangja mindjobban megérleli meggyőződésünket, hogy nem tudományos értekezést írt a szerző, hanem visszaemlékezésekre emlékeztető nekrológot. A dolgozat ilyen jellege föl is ment, hogy mint tudományos munkát tekintjük: a közelmúlt erdélyi irodalmáról van megbízható, teljesebb beszámoló, s mivel Kuncz Aladárnak is csak szervezői-szerkesztői munkásságáról emlékezik meg, részletesebb tanulmányt is várhatunk még valakitől. Mindazonáltal van a dolgozatnak olyan értéke, amelyet mintául állíthatunk nagyon sok disszertáció elé, s ez a megírása. Egyszerű, és a doktori értekezések átlagában egészen szokatlanul választékos nyelven ír, de nem az újságírás felületes csillogásával: amit mond, mély meggyőződésből mondja, nincs egy felületes állítása, vagy meggyőződés nélküli mondata. Kár, hogy nem tudományos célkitűzés jegyében írta dolgozatát.

KENYERES IMRE.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Negyedik közlemény.)

- Rabati Jenő.** Tolvajok, akik boldogságot loptak. (Regény.) — *Ism.* P. Hirl. 41. sz.
- Radnai Miklós.** *G. P.* Radnai Miklós. Irodört. 56. l.
- Radnóti Miklós.** 1. Újhold. (Versek.) Szeged. 48 l. — *Ism.* Tolnai Gábor. Válasz. 117—119. l. — Szabados András. Korunk Szava. 60. l. — Méliusz József. Korunk. 701. l. — 2. Járkálj csak halálraitélt! (Versek.) — *Ism.* Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 274. reggeli sz. — Kelemen János. Gondolat. 572. l. — (b-ár.) Nemzeti Ujs. 262. sz. — Sós Endre. M. Hirl. 295. sz. — Szélpál Árpád. Népszava. 294. sz.
- Radó Ferenc.** A pécsi Éva. (Versek.) Győr. 64 l. — *Ism.* Rónay György. Élet. 23. sz. — Radnóti Miklós. Nyugat. 306—310. l.
- Radó Lili.** B. Versek. — *Ism.* B. L. P. Napló. 21. sz.
- Raffy Ádám.** A máglya. (Regény.) — *Ism.* —n. P. Lloyd. 286. reggeli sz. — M. Hirl. 280. sz. — Benedek Marcell. U. ott. 291. sz. — Ujs. 285. sz. — Szerdahelyi Sándor. Népszava. 290. sz.
- II. Rákóczi Ferenc.** *Berzeviczy Albert.* Elnöki megnyitó beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 274—276. l.
- Markó Árpád.** A versíró Rákóczi. M. Szemle. 26. k. 249—254. l.
- Rákosi Szidi.** *G. P.* Rákosi Szidi. Irodört. 56. l.
- Rákosi Viktor.** Az elnémult harangok olaszul. Napk. 216. l.
- Ráth Mátyás.** *Kemény István.* Rát Mátyás Magyar Hirmondójától Budapest ötszázhusz lapjáig. M. Hirl. 295. sz.
- Szélpál Árpád.** Az első magyar szerkesztő. Népszava. 294. sz.
- Rédey Mária.** Kassainé ifjasszony. 224 l. — *Ism.* Pukánszky Kádár Jolán. Szinpad. 103—104. l.
- Rédey Tivadar.** *Berzeviczy Albert.* Elnöki üdvözlő beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 247—248. l.
- Voinovich Géza.** Rédey Tivadar ajánlása. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 400—401. l.
- Reichardt Piroska.** A változó napokkal. (Versek.) — *Ism.* Elek Artúr. Nyugat. 72—73. l. — Szélpál Árpád. Népszava. 9. sz. — s. i. Ujs. 130. sz.
- Rektor János.** A feltámadás reményében. (Versek.) — *Ism.* Nemzeti Ujs. 187. sz.
- Reményi József.** Szerelmesek voltak. (Regény.) 206 l. — *Ism.* Csuka Zoltán. Láthatár. 179—180. l. — Sz. Z. Kat. Szemle. 532—533. l. — Birkás Endre. Korunk Szava. 478. l. — Marék Antal. M. Irás. 5. sz. — U. az. Napk. 562—563. l. — Féja Géza. M. Irás. 6. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 24. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 225. l. — Szenczei László. Erd. Helikon. 724—725. l. — Nagy Miklós. M. Kultura. I. 313—314. l. — F. B. Újkor. 200. l. — P. Hirl. 91. sz. — P. Lloyd. 84. esti sz. — (ny. i.) Népszava. 140. sz. — M. Hirl. 90. sz. — Bp. Hirl. 85. sz.
- Reményi László.** Emberek. (Versek.) — *Ism.* r. m. Literatura. 16. sz. — U. ott. 185. l. — Függelenség. 28. sz.

- Reményik Sándor.** Romon virág. (Versek.) 250 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 53—56. l. — Vajthó László. Napk. 470—471. l. — Rónay György. Élet. 7. sz. — Walter Gyula. Erd. Szemle. 1. sz. — Sik Sándor. Pásztortűz. 189—190. l. — Reményik Sándor válasza. U. ott. 211. l. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 102—105. l. — Thurzó Gábor. Újkor. 99. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 134. esti sz. — P. Hírl. 120. sz. — (ny. i.) Népszava. 214. sz. — L. J. Magyarság. 141. sz. — Bertalan István. Bp. Hírl. 26. sz. — (—k.) Függetlenség. 108. sz. — Ujs. 114. sz. — s. Nemzeti Ujs. 135. sz. **Bánffy Miklós.** Levél Reményik Sándorhoz. Erd. Helikon. 81—82. l. P. Reményik Sándor. M. Út. 10—11. sz.
- Reményik Zsigmond.** Költő és valóság. (Regény.) 206 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. 317. l.
- Rév József.** Nincs még későn. (Versek.) — Ism. Kossányi József. M. Irás. 9. sz.
- Révai Frzsebet.** Így történt. (Regény.) — Ism. K. S. Öserő. 1. sz. — (l.) P. Hírl. 3. sz. — P. Lloyd. 89. esti sz. — Függetlenség. 28. sz.
- Révész Béla.** *Borgisz.* Révész Béla. Népszava. 39. sz. — *Bresztovszky Ede.* Literatura. 65—67. l. — P. Napló. 39. sz.
- Révész Imre.** Fegyverek közt énekelve. (Versek.) Arad. 86 l. — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 306—310. l.
- Reviczky Gyula.** *Kozocsa Sándor.* Reviczky Gyula irodalmi hagyatéka. Öserő. 3. sz.
- Vajthó László.** Reviczky és a fiatal Ady. Prot. Szemle. 451—456. l.
- Reviczky Jenő.** Két szerelmes asszonykirály. (Regény.) Székesfehérvár. — Ism. Mérő Mihály. M. Kultura. I. 382. l. — K. M. Nemzeti Ujs. 135. sz.
- Réz Bálint.** 1. Abiság. (Regény.) — Ism. Bródy László. Libanon. 37—38. l. — Berényi László. Élet. 28. sz. — 2. Sába királynője. (Regény.) 220 l. — Ism. Literatura. 22. sz.
- Réz Lola, Kosáryné.** 1. Ida néni és Samu bácsi. (Regény.) 240 l. — Ism. Csura Miklós. Kat. Szemle. 784. l. — Erdősi Károly. Élet. 42. sz. — S. Bokor Malvin. Új Idők. II. 738. l. — Nagy Méda. Napk. 841. l. — e. Népszava. 290. sz. — 2. Lelkek és arcok. (Elbeszélések.) 250 l. — Ism. R. Kozma Hona. Napk. 56—57. l. — Erdősi Károly. Élet. 3. sz. — K. Vasárnap. 78. l.
- Riedl Frigyes. (k. i.)** Egy nagy tanár. M. Hírl. 187. sz.
- Rosenfeld Mátyás.** *Medvei Elemér.* Zenés zsidó színjáték magyar színpadon. Libanon. 79—80. l.
- Rudnyánszky Gyula.** Mária-dalok. 3. kiadás. Miskolc. 168 l. — Ism. M. Kultura. I. 286. l. — (V.) Bp. Hírl. 96. sz. — (—k.) Függetlenség. 85. sz.
- Tordai Anyos.** Rudnyánszky Gyula Mária dalairól. Kat. Szemle. 778—779. l.
- Rust József.** *Ráskai Dezső.* Rust József. (1860—1936.)
- Ruszkabányai Elemér.** Só Pál két és fél házassága. Szeged. 352 l. — Ism. Gálos Magda. Diárium. 45—46. l.
- Rusznák György.** Kenyér. (Versek.) Békéscsaba. 46 l. — Ism. Literatura. 319. l.
- Sáfár Katalin.** Mégsem történt semmi. (Regény.) 241 l. — Ism. Kántor József. Láthatár. 107—108. l. — Marék Antal. M. Irás. 9. sz. — Tamás Lajos. M. Minerva. 94—95. l. — Nagy Miklós. M. Kultura. II. 153. l. — Sándor László. Korunk. 695—696. l. — Steiner Lenke. Libanon. 268—269. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 118. esti sz. — (ny. i.) Népszava. 124. sz. — B. A. Magyarság. 119. sz. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 248. sz.
- Sajó Sándor.** *Aprily Lajos.* Sajó Sándor ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 373—374. l.
- Esztergomy Ferenc.** Sajó Sándor emléke. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. köt. 209—211. l.
- Madai Gyula.** Sajó Sándor. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. köt. 211—214. l.
- Sándor Kálmán.** Ártatlanok. (Regény.) — Ism. Majthényi György. Napk. 631—632. l.

Sántha György. Arany homokon, nomád felhők alatt. (Versek.) — Ism. Forgács Antal. Válasz. 461. l. — Dallos Sándor. Új Magyarság. 135. sz. — Lendvai István. Magyarság. 90. sz. — s. i. Ujs. 96. sz.

Sásdi Sándor. 1. Az árnyéklkü ember. (Novellák.) — Ism. Várkonyi Nándor. Nyugat. II. 460–461. l. — K—ly K. P. Napló. 209. sz. — Pogány Béla. Bp. Hírl. 250. sz. — 2. Bettekorb. (Roman.) — Ism. P. Lloyd. 295. reggeli sz.

Sass Iános. Meggyönt nekem a föld. (Versek.) — Ism. Kossányi József. M. Irás. 8. sz.

Schöppflin Aladár. Rédey Tivadar. Schöppflin Aladár ajánlása. A Kisfaludy Társ. Évl. Új folyam. 59. k. 410–411. l.

Sebestyén Géza. G. P. Sebestyén Géza. Irodrtört. 132. l.

Harsányi Zsolt. Sebestyén Géza. P. Hírl. 79. sz.

Sebők Zsigmond. Feleki Sándor. Sebők Zsigmond emlékezete. Koszorú. 207–214. l.

Sellyei József. Elfogyott a föld alóla. (Regény.) Pozsony. 200 l. — Ism. Kovács Endre. M. Irás. 5. sz. — V. S. Új Élet. 196–107. l. — (G. G.) Korunk. 260. l. — Morvay Gyula. U. ott. 269–270. l. — (ákos.) Népszava. 124. sz.

Sértő Kálmán. Páldy Róbert. Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred. 12. sz.

Sibay Gyula. A hallgatás tornya. (Versek.) Győr. 140 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 142. l. — Függetlenség. 27. sz.

Sik Sándor. 1. Zsoltáros könyv. — Ism. Berényi László. Élet. 21. sz. — 2. Magányos virrasztó. (Versek.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 49. sz. — t. P. Lloyd. 291. reggeli sz. — 3. Advent. (Oratorium.) Szeged. 54 l. — Ism. Szabó Zoltán. Élet. 24. l. — I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 218. l. — Nemes Vazul. Pannonh. Szemle. 63–64. l.

Osztli József. Sik Sándor. (Csongrádmegyei Könyvtár. 11. sz.) — *Berényi László.* Élet. 25. sz. — Diárium. 87–88. l. — Nemzeti Ujs. 135. sz.

Simonfay Margit. Pesti lány Párisban. (Regény.) 208 l. — Ism. Sándor István. Diárium. 142–143. l. — Ruzitska Mária. Új Idők. I. 107. l. — P. Hírl. 18. sz.

Sinka István. Pásztorének. (Versek.) Kassa. — Ism. Kiss Tamás. Napk. 700–701. l. — (—b—) Függetlenség 69. sz.

Kárász József. Sinka István. M. Út 22. sz. — *Kolozsi László.* M. Út. 10. sz. — *Páldy Róbert.* Balatonfüred. 12. sz.

Sipos Károly. 1. Hóvirággal csegetek. (Versek.) — Ism. Marék Antal. M. Irás. 8. sz. — Új Magyarság. 21. sz. — 2. Szigetlakó. (Versek.) — Ism. Nagy Méda. Napk. 568. l.

Kozocsa Sándor. Sipos Károly. Diárium. 20. l. — U. o. 156. l.

Skarica Máté. Herepei János. Skarica Máté halála-ideje. Prot. Szemle. 17–20. l.

Somogyváry Gyula, vitéz. 1. A Rajna ködbe vész. (Regény.) 226 l. — Ism. Clauser Mihály. Napk. 53–54. l. — Gynlai Ágost. Diárium. 76. l. — Mezei Gábor. M. Minerva. 31–32. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 62–63. l. — Csuka Zoltán. Prot. Szemle. 35–36. l. — B. A. Magyarság. 1. sz. — 2. És mégis élünk. (Regény.) 243. 217 l. — Ism. Dóczy Jenő. Új Magyarság. 192. sz. — Csura Miklós. Kat. Szemle. 658 l. — Mihály László. Napk. 557. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. II. 152. l. — Terescsényi György. Új Idők. I. 886. l. — M. I. Bp. Hírl. 147. sz. — M. L. Függetlenség. 147. sz. — (—m—) M. Hírl. 158. sz. — B. A. Magyarság. 164. sz.

Soóky István. Csillagatlan vándorúton. (Versek.) — Ism. Ujs. 262. sz.

Soóky Kálmán. Krisztusom, én gyónok Neked. (Versek.) — Ism. (Szmi.) Új Szivárvány. 132–133. l.

Soros János. Simonyi obester. (Drámai költemény.) — Ism. Függetlenség. 90. sz.

Stella Adorján. A völgegy felesége. (Regény.) — Ism. (—nyi.) Bp. Hírl. 147. sz. — (h. k.) Függetlenség. 119. sz.

Strém István. Strém István. Diárium. 56. l.

Sugár Károly. *Ebeczki György.* Sugár Károly. Uj Idők. II. 196. l. — *Babay József.* M. Hirl. 176. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 175. sz. — (*-l-i.*) Népszava. 174. sz. — *Németh Antal.* A szinpad. 221—226. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 704. l. — *Schöpflin Aladár.* Nyugat. II. 228—229. l. — *S. K. P. Lloyd.* 174. esti sz. — *Tersánszky J. Jenő.* Nyugat. II. 229—230 l.

Sumári Sándor. A csodafürdő. (Regény.) — Ism. (ky.) Népszava. 140. sz. — Ujs. 135. sz.

Supka Géza. (*l. b.*) s. g. állandóan háborog. Koszorú. 226—228. l.

Surányi Miklós. Egyedül vagyunk. (Gr. Széchenyi István életregénye.) I.—III. 367, 338, 351 l. — Ism. D. M. Fáklya. 1. sz. — K. S. Öserő. 1. sz. — Gyulai Agost. Diárium. 46—47. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 394—396. l. — Sziitnyai Zoltán. M. Irás. 9. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 9. sz. — Balogh Jenő. Bpesti Szemle. 243. k. 16—32. l. — Berezel Aladár. Századunk. 346—348. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 218—219. l. — Thurzó Gábor. Uj Kor. 119. l. — Túri Béla. Nemzeti Ujs. 68. sz.

Bitter Illés. Imádság Surányi Miklós ravatalánál. Uj Idők. II. 5—6. l.

Gömbös Gyula levele Surányi Miklóshoz. Uj Idők. II. 54. l.

Németh Károly. Surányi a Budapesti Hirlap főszerkesztői székében. Bp. Hirl. 143. sz.

Östör József. Széchenyi István, a regényhős. 29 l. — Ism. Literatura. XXXIII. l.

Brisits Frigyes. Surányi Miklós. Napkelet. 673—677. l. — *Csathó Kálmán.* Bp. Hirl. 234. sz. — *E. Gy.* Uj Idők. I. 315. l. — (*K. i.*) M. Hirl. 143. sz. — *G. P.* Irodört. 185—186. l. — *Győry János.* M. Szemle 27. k. 369—371. l. — *Illés Endre* Bp. Hirl. 143. sz. — *Jánosi Andor.* Pásztortűz. 168—169. l. — *Kállay Miklós.* Kat. Szemle. 519—522. l. — *Kázmér Ernő.* Kalangya. 303—359. l. — (*K. B.*) Pásztortűz. 141. l. — (*K. I.*) Diárium. 152. l. — *Kovács László.* Erd. Helikon. 355—358. l. és 548—549. l. — *Ligeti Ernő.* Pásztortűz. 315—316. l. — *Orbók Attila.* Uj Idők. II. 95. l. — *Schöpflin Aladár.* Tükör. 536—547. l. — *Sebestyén, Karl.* P. Lloyd. 142. esti sz. — *Supka Géza.* Literatura. Júl. 1. sz. — *Sziitnyai Zoltán.* Napk. 553—554. l. — *U. az.* M. Irás. 9. sz. — *Nouvelle Revue de Hongrie.* II. 167. l. — Függelenség. 143. sz. — P. Hirl. 143. sz. — Uj Idők. I. 996a—996d. l. — Sajtó. 5—6. sz. — Öserdő. 6. sz. — Surányi Miklós halála. Koszorú. 59—61. l.

Megalakult a Surányi Miklós Emlékbizottság. Uj Idők. II. 527—528. l.

Sümegei Tóth Tivadar. 1. Tavasz felé. (Versek.) — Ism. Literatura. 318. l. — 2. Erato. (Versek.) — Ism. Literatura 192. l. — 3. Hinta, palinta. (Versek.) — Ism. r. m. Literatura. 29. l.

Sütő Kálmán. Lelket jöttem venni. (Versek.) — Ism. Kossányi József. M. Irás. 9. sz.

Szabados András. Hajnalra köszöntlek. (Versek.) 48 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 658—657. l.

Szabados Sándor. A lélek hullámhosszán. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 306—310. l.

Szabédi László. Délia. (Drámai költemény.) — Ism. Böződi György. Pásztortűz. 427. l. — Szenczei László. Erd. Helikon. 798—799. l.

Szabó Béla. 1. Érett szegénység. (Versek.) 38 l. — Ism. Antal Sándor. M. Figyelő. 1935. 315—316. l. — 2. Ezra elindul. (Regény.) Pozsony. 194. 198 l. — Ism. Keszi Imre. Libanon. 121—122. l. — Egri Viktor. M. Irás. 5. sz. — (ny. i.) Népszava. 197. sz. — Darvas József. Gondolat. 573. l.

Szabó Dezső. *Asztalos Dezső.* Szabó Dezső tragikus magyarsága. Debrecen. 16 l.

Brogyányi Kálmán. Szabó Dezső. M. Figyelő. 1935. 114. ; 332—334. l.

Erdély Ernő. Szabó Dezső regényköltészete. Pécs. 66. l.

Láng István. Szabó Dezső líraisága. Pallas Debrecina. 180—189. l.

Samu János. Szabó Dezső. 80 l.

Szabó Lőrinc. Különbéke. (Versek.) 186 l. — Ism. Juhász Géza. Válasz. 368—370. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. II. 47—51. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 721—722. l. — Literatura. 192. l. — Josef Turóczy-Trostler. P.

Lloyd. 134. esti sz. — Sz—6 R. P. Napló. 114. sz. — Örley István. Bp. Hirl. 141. sz. — Ujs. 114. sz.

Szabó Mária. Irén évei. (Regény.) 224 l. Ism. Nagy Sándor. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 70. k. 135—136. l. — 2. Emberé a munka. (Regény.) 278 l. — Ism. Szabó Ferenc. Orsz. Középisk. Tanáregy. Közl. 69. köt. 287—288. l. — Kardos Tibor. Diárium. 11. l. — Szegedi István. Nyugat. 317—318. l. — Lám Béla. Pásztortűz. 275—276. l. — Fodor Gyula. Új Idők. I. 584. l. — ja. P. Napló. 147. sz. — 3. Istené az áldás. (Regény.) 284, 292 l. — Ism. Szinnyi Ferenc. Napk. 322—324. l. — A. Zs. Kat. Szemle. 531 l. — Berényi László. Élet. 32. sz. — P. Lloyd 73. esti sz. — ja. P. Napló. 158. sz. — [Rm.] Népszava. 140. sz. — (—cent.) Bp. Hirl. 96. sz. — Radnainé Szörédi Hona. Új Magyarság. 108. sz. — (m. l.) Függetlenség 63. sz. — Új Nemzedék 128. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 85. sz. — P. Hirl. 171. sz.

Szabó Pál. 1. Anyaföld. (Regény.) Tornalja. 268 l. — Ism. Antal Sándor. M. Figyelő. 335—336. l. — 2. Csodavárás. (Regény.) 310 l. — Ism. Művészet. 50. l. — Thurzó Gábor. Élet. 44. sz. — Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 249—250. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 383. l. — Sándor István. Diárium. 184—185. l. — Ujs. 239. sz. — s. Nemzeti Ujs. 280. sz. — Szakassits Árpád. Népszava. 255. sz. — P. Hirl. 238. sz.

Páldy Róbert. Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred 12. sz.

Szabolcska Mihály. *Kristóf György.* Szabolcska Mihály Erdélyben. Kolozsvár. — Ism. Szabó Richárd. Prot. Szemle. 29—30. l.

Sebestyén Gyula. Szabolcska Mihály költői pályájának kezdetéről. A százéves Kisfaludy-Társaság. 453—463. l.

(L. E.) Szabolcska Mihály. P. Napló. 108. sz. — *Pánczél Lajos.* Ujs. 223. sz. — *Papp Viktor.* A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 188—191. l.

Szacsavay Imre. *Török Sándor.* Az öreg Szacsavay. Magyarság. 285. sz. **Szacsavay József.** Maradjon mindenki a helyén. (Regény.) 212 l. — Ism. Semetkay József. Diárium. 10—11. l.

Szádeczky-Kardoss Lajos. G. P. Szádeczky-Kardoss Lajos. Irodőtört. 133. l.

Szalay László. *Vámbery Rusztem.* Szalay László. Szép Szó. 2. k. 174—183. l.

Számadó Ernő. Arccal borulok a földre. (Versek.) — Ism. m. l. Napk. 123. l. — Forgács Antal. Nyugat. 156. l. — Bodor Aladár. Prot. Szemle. 188—189. l.

Páldy Róbert. Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred. 12. sz.

Szana Tamás. *Magyar István.* Szana Tamás. 66 l. — Ism. Solt Andor. IK. 241—242. l.

Szántó Armand és Szécsén Mihály. Budapest—Wien. (Színmű 3 felvonásban.) — Ism. Kisbéry János. Kalangya. 344—348. l.

Szántó György. 1. Fekete éveim. (Önéletrajzi regény.) 205, 213 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 79. l. — Szabó Zoltán. Napk. 264—265. l. — babet. Új Magazin. 1. sz. — Fényi András. Élet. 29. sz. — Nagy Lajos. Nyugat. 148—150. l. — Fehér Gábor. Prot. Szemle. 83—84. l. — Szabó Zoltán. M. Kultúra. I. 89—90. l. — (ky.) Népszava. 57. sz. — 2. Sátoros király. Nemzeti Színház. 1936. szept. 18. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 344. l. — Muhoray Elemér. M. Irás. 8. sz. — (B. L.) Élet. 39. sz. — Molnár Lajos. M. Kultúra. II. 187. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 307—308. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 660. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 414—415. l. — Rédey Tivadar. Napk. 705—706. l. — G. V. S. Szinpad. 300. l. — Ebeczky György. Új Idők. II. 435—436. l. — Szomjas György. Korunk Szava. 371. l. — Posszonyi László. Ujkor. 18. sz. — Pethő Sándor. Magyarság. 221. sz.

Szász Károly. Ciprus. (Versek.) — Ism. Rubinyi Mózes. P. Napló. 285. sz. — Ujs. 291. sz.

Szathmáry István. Rákóczi. (Költői elbeszélés 20 énekben.) 367 l. — Ism. Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 335. l. — Rónay György. Élet. 23. sz. — F. T. Új Idők. 543. l. — Rubinyi Mózes. Keresk. Szakokt. 44. k. 31—32. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 253. l. — Urmánczy Nándor. P. Hirl. 82. sz. — U. ott. 70. sz. — (z.) P. Napló. 45. sz. — (—m—) M. Hirl. 51. sz. — Illés

Endre. Bp. Hirl. 51. sz. — Magyarság. 46. sz. — (—k.) Függetlenség. 57. sz. — sz. Ujs. 80. sz.

Szász Károly. Szathmáry István ajánlása. A Kisfaludy-Társ. Évk. 59. k. 392—393. l.

Szávay Gyula. Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. A Kisfaludy-Társ. Évk. 59. k. 360. l.

Széchenyi Ferenc. Marczali Henrik. Gróf Széchenyi Ferenc utazásai. Bp. Szemle. 240. k. 129—151.; 290—323. l.

Széchenyi István. Babits Mihály. Széchenyi István. Szép Szó. 2. k. 146—154. l.

Fleischer Gyula. Gróf Széchenyi István és a budai Várhegy kiépítésének terve. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet V. Évkönyve. 322—331. l.

Hegedűs Loránt. Naplók — naplója. Erd. Szemle. 6—7. sz.

Pető Dezső. Széchenyi képzelete. Szeged. 48 l.

Posszonyi László. Széchenyi két álma. Élet. 5. sz.

Rédey Tivadar. Széchenyi a Nemzeti Színház építői közt. Nyugat. II. 299—302. l.

R. M. A Széchenyi-híd története. P. Napló. 9. sz.

Sándor István. Széchenyi és a könyv. Diárium. 65—68. l.

Schaffer Károly. Az idős Széchenyi idegállapota. M. Szemle. 26. k. 241—248. l.

Surányi Miklós. Aki a sast megittatta. Uj Idők. I. 242—243. l.

Szekfű Gyula. A mai Széchenyi. 488 l. — Ism. Surányi Géza. M. Figyelő. 1935. 320—321. l. — Wellmann Imre. Prot. Szemle. 347—349. l.

Viszota Gyula. A Széchenyi-híd története az 1836: XXVI. tc. megalkotásáig. 144 l. — Ism. Ila Bálint. Prot. Szemle. 242. l. — Farkas László. Századok. 339. l.

Viszota Gyula. Széchenyi és a pesti állandó színház. Irodrtört. 141—150.; 193—205. l.

Szederkényi Anna. Vándortarisznya. (Elbeszélések.) — Ism. P. Lloyd. 285. reggeli sz. — (r.) Magyarság. 295. sz.

Szegedi Lőrinc. Házy Albert. A XVI. század társadalomszemlélete Selneccerus Miklósnál és Szegedi Lőrincnél. Szeged. 30 l. — Ism. Merényi Oszkár. Prot. Szemle. 301—302. l. — Clauser Mihály. Irodrtört. 100—101. l. — P. Z. Korunk Szava. 140. l.

Szegedi Kiss István. Boross István. A reformátor szíve. Mezőtúr. 19 l. — Ism. Literatura. 222. l.

Szegő István. Takard el arcodat. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 151. l. — Forgács Antal. Válasz. 460. l. — (ny. i.) Népszava. 63. sz. — ja. P. Napló. 114. sz.

Székely Mózes. L'Écueil. (Regény.) — Ism. —s. Napk. 567—568. l.

Székely Tibor. Bolgár Miklós ifjúsága. (Regény.) 226 l. — Ism. Szabó Zoltán. Kat. Szemle. 657—656. l. — Marék Antal. M. Irás. 5. sz. — Thurzó Gábor. É. et. 24. sz. — Füzes György. Szocializmus. 301—302. l. — Kosztolányi Dezső. Uj Idők. I. 170. l. — Föthy János. U. ott. 248. l. — Márai Sándor. U. ott. — Supka Géza. U. ott. — Zsigray Juliana. U. ott. — Boldizsár Irén. Ujkor. 119—120. l. — k. m. Nemzeti Ujs. 33. sz. — (B. B.) P. Napló. 63. sz. — Boross Mihály. Esti Kurir. 27. sz. — (k. i.) M. Hirl. 27. sz. — Dékány András. Uj Magyarság. 27. sz. — Csathó Kálmán. Bp. Hirl. 27. sz. — (p. t.) Függetlenség. 33. sz. — Uj Nemzedék. 31. sz. — D. A. Ujs. 27. sz.

s. g. Egy tizenhatéves fiú és a zürzavaros világ. Literatura. 37—39. l.

Székelyhidi Sztankó Andor. Szívből fakadt virágok. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 141. sz.

Szekszárdi Molnár István. Álmodó tavasza. (Versek.) — Ism. zay. Uj Magazin. 6. sz. — szp. á. Népszava. 125. sz. — (— cent.) Bp. Hirl. 135. sz. — Ujs. 291. sz.

Szelestey László. P. Á. Szelestey László. Vasi Szemle. 126—127. l.

Szemere Miklós. Gálos Rezső. Szemere Miklós és Goethe Mignonja. Irodrtört. 88—93. l.

1. Szemlér Ferenc. I. Szemlér Ferenc. Diárium. 56. l.
- Szenozi Molnár Albert. *vitéz Házi Jenő*. Egy ismeretlen adat Szenozi Molnár Albert életéből. M. Nyelv. 318—319. l.
- Szencsei László. Székely Apokalypsis. (Regény.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 39. sz.
- Szendrey Júlia. *Hugó Ignótus*. Julie Szendrey. P. Lloyd. 126. reggeli sz. *Ignótus*. Zur Charakteristik Julie Szendrey. P. Lloyd. 167. reggeli sz.
- Szendrey Miklós. Szántás. (Novellák.) — Ism. Biztosítási- és Közgazd. Lapok. 27. sz. — Nemzeti Ujs. 239. sz.
- Szenes Erzs. Szerelmet és halált énekelek. (Versek.) 62 l. — Ism. Egri Viktor. M. Irás. 5. sz. — K—s. A—r. Toll. 105—106. l. — Görög Ilona. Szép Szó. 190. l. — Tamás Lajos. M. Minerva. 62—63. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. 476. l. — Gálos Magda. Diárium. 144. l. — F. T. Uj Idők. II. 312. l.
- Szenes Piroska. Egyszer élünk. (Regény.) 301 l. — Ism. M. Gy. Napk. 196. l. — Rády Elemér. Kat. Szemle. 528. l. — Haraszthy Gyula. Bp. Szemle. 241. k. 243—244. l. — Komlós Aladár. Toll. 43. l. — Nádasz József. Szép Szó. 1. k. 189. l. — Rády Elemér. Élet. 51. l. — Antal Sándor. M. Figyelő. 1935. 314—315. l. — Tamás Lajos. M. Minerva. 94—95. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 74—75. l. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 377—378. l. — P. Z. Korunk Szava. 139. l. — s. Nemzeti Ujs. 9. sz. — (g. a.) Esti Kurir. 3. sz. — (p. l.) Ujs. 125. sz.
- Szent-Gály Dezső. Az én utam. (Versek.) Keszthely. — Ism. P. Lloyd. 134. esti sz. — Nemzeti Ujs. 152. sz.
- Szentgyörgyi Hromkovits Győző. Innen-onnan. (Elbeszélések.) — Ism. Függetlenség. 25. sz.
- Szentimrei Jenő. Csáki bíró lánya. — (Szinmű.) Ism. Kovács László. Pász-tortűz. 48—49. l.
- Kemény János. Kalotaszeg a színpadon. Erd. Helikon. 143—144. l.
- Szentirmay Elemér. (r. m.) A magyar népdalköltők fejedelme. Literatura. 305—306. l.
- Szentjóni Szabó László. *Baróti Dezső*. Szentjóni Szabó László. Szép Szó. 2. k. 337—344. l.
- Szentkúty Miklós. 1. Az egyetlen metafora felé. (Regény?) 250 l. — Ism. Hamvas Béla. Napk. 630—631. l. — Hevesi András. Nyugat. 75—77. l. — I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 647. l. — P. Lloyd. 256. reggeli sz. — Németh László. Tanu 73—78. l. — 2. Fejezet a szerelemről. (Regény.) — Ism. Szerb Antal. Válasz. 515—517. l.
- Szép Ernő. 1. Szeretném átölelni a világot. (Novellák.) 146 l. — Ism. Ambrus Balázs. Kalangya. 131—132. l. — Kardos László. Nyugat. 378—349. l. — z. P. Lloyd. 26. esti sz. — P. Hirl. 29. sz. — Hunyady Sándor. P. Napló. 20. sz. — szp. á. Népszava. 80. sz. — 2. Szívdobogás. (Vígjáték.) Pesti Színház. 1936. ápr. 3. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 337. l. — Rédey Tivadar. Napk. 340—341. l. — (B. L.) Élet. 15. sz. — Schöpfung Aladár. Nyugat. 394—395. l. — Ebeczki György. Uj Idők. I. 621. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 251. l.
- Prahács Margit. Azra. Napk. 206. l.
- Vajda János. Csöndes szigeti beszélgetés Szép Ernővel. Literatura. 17—19. l.
- Szerb Antal. Hétköznapiak és csodák. 240 l. — Ism. Kállay Miklós. Kat. Szemle. 716—717. l. — C. L. P. Lloyd. 95. esti sz.
- Kurcz Gyula. A «jelentéktelen» költő. Aranykalász. 71—75. l.
- Boldizsár Irán. Ellenvélemény. Ujkor. 188. l.
- Szerdahelyi György. *Waldapfel József*. Croce Szerdahelyiről. Eszt. Szemle. 98—101. l.
- Szigligeti Fde. *Járosi Andor*. A Cigány felelevenítése. Pásztortűz. 150. l.
- Kemény János. Bevezető a Cigány előadásához. Erd. Helikon. 221—223. l.
- Muhoray Elemér. Budapesti bemutatók. M. Irás. 5. sz.
- Rédey Tivadar. Liliomfi. Napk. 336—337. l.
- Vajthó László. Liliomfi. Prot. Szemle. 250—251. l.

Sziklay János. Magyar végzet. (Drámai költemény.) 315 l. — Ism. tg. Élet. 12. sz. — Rubinyi Mózes. Keresk. Szakokt. 44. k. 31—32. l. — P. Lloyd. 62. esti sz. — P. Hírl. 86. sz. — Bp. Hírl. 85. sz.

Szilágyi Endre. *Devecseri Gábor.* Szilágyi Endre. Nyugat. 157. l.

Szilárd János. Egy árva cirkusz története. (Regény.) — Ism. Berényi László. Élet. 28. sz.

Szinnyei Ferenc. *Berzeviczy Albert.* Elnöki üdvözlő beszéd. A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 227—228. l. — Szinnyei Ferenc válasza. U. ott. 228. l.

Pintér Jenő. Szinnyei Ferenc ajánlása. A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 393—395. l.

Szirák Dénes Sándor. Minden új a nap alatt. (Versek.) Szabadka. — Ism. Kunszery Gyula. Korunk Szava. 500. l. — (cs. z.) Láthatár. 389. l. — szp. á. Népszava. 267. sz.

Szirák Judith. Tél Vale-Vinulujban. (Novellák.) — Ism. Molnár Ákos. Szép Szó. 2. k. 407. l. — Pap Károly. Válasz. 454—458. l. — (ky.) Népszava. 186. sz. — Nemzeti Ujs. 170. l.

Szirmai Károly. *Kende Ferenc.* Szirmai Károly. Kalangya. 225—226. l. *Kisbény János.* Szirmai Károly és az örökkévalóság. Kalangya. 329—333. l.

Szinyai Zoltán. Hodinai Hodinák. (Regény.) 300 l. — Ism. Kozocsa Sándor. Budapesti Korzó. 1. sz. — Marék Antal. M. Írás. 7. sz. — Mihály László. Napk. 477—478. l. — Literatura. LI. — László L. Korunk Szava. 452. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 313—314. l. — P. Lloyd. 113. esti sz. — (i.) Bp. Hírl. 125. sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 152. sz.

Szmrecsányi Miklós. *G. P.* Szmrecsányi Miklós. Irodört. 186. l.

Szombathy Viktor. Zöld hegyek balladája. (Regény.) 179 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 108—109. l. — Marék Antal. M. Írás. 1. sz. — Rády Elemér. Kat. Szemle. 528. l. — Haraszthy Gyula. Bp. Szemle. 241. k. 244—246. l. — Rády Elemér. Élet. 2. sz. — Schulek Tibor. Prot. Szemle. 84. l. — Nemzeti Ujs. 9. sz. — Bresztovszky Ede. Népszava. 15. sz.

Szombati Szabó István. *Jancsó Elemér.* Szombati Szabó István. Láthatár. 89—91. l.

Szomorú Dezső. 1. Bodnár Lujza. (Színmű.) Vígsczínház, 1936. jan. 17. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 127—128. l. — Muhoray Elemér. M. Írás. 2. sz. — B. L. Élet. 5. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. 159—160. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 27. k. 255—256. l. — Papp Zoltán. Korunk Szava. 58. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. 90. l. — Dénes Tibor. Ujkor. 72. l. — 2. Emberi kis képeskönyv. (Novellák.) 286 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. 374—377. l. — ny. i. Népszava. 80. sz. — 3. Horeb tanár úr. (Regény.) 185 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. 374—377. l.

Barát Endre. Apák és fiúk. Mult és Jövő. 187. l.

Szőllősy István. Három királyok útján. (Versek.) — Ism. (p. á.) P. Napló. 158. sz.

Szőnyi Zoltán. Telihold. (Regény.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 44. sz.

Sztáray Mihály. *Miklós Ödön.* Valóban két Sztáray Mihály élt-e? Prot. Szemle. 378—384. l.

Sztojka László. Tárogató. (Versek.) — Ism. Hamvas József. Prot. Szemle. 89—90. l.

Szutor Mátyás. Ahogy a szívem ver. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 57. sz.

Tabéry Géza. A fekete ablak. (Regény.) — Ism. K. J. Láthatár. 382—383. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 262. reggeli sz. — (S. B.) P. Napló. 291. sz.

Tábor István. Gyere velem kis tanyámba. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 306—310. l.

Tábori Pál. Szűlike. (Regény.) 207 l. — Ism. P. Hírl. 23. sz. — O. D. P. Lloyd. 113. esti sz. — (B) P. Napló. 130. sz. — D. K. E. Uj Magyarország. 45. sz.

Tábori Róbert. *Ruzitska Mária.* Tábori Róbert. Uj Idők. I. 180—181. l.

Takáts Gyula. Kút. (Versek.) Kaposvár. 60 l. — Ism. Jékely Zoltán. Napk. 636—637. l. — sz. Csorba Tibor. Új Élet. 423. l. — (—ley.) Bp. Hirl. 130. sz.

Takáts Sándor. *Négyes László.* Takáts Sándor ravatalánál. A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 370—371. l.

Rédey Tivadar. Megemlékezés Takáts Sándorról. A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 237—239. l.

Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből. A Kisfaludy-Társ. Évl. 59. k. 347—348. l.

Taksonyi János. *Zsoldos Jenő.* Talmudi gondolat Taksonyi János példatárában. Libanon. 160—161. l.

Tamás Ernőné Kiss Ida. Olyan jó élni. (Regény.) — Ism. cs—s. P. Napló. 45. sz. — 1935-ből: (n. k.) Bp. Hirl. Márc. 17. sz. — (v. l.) Magyarság. Márc. 27. sz. — der—P. Lloyd. Máj. 11. sz. — —nd. Ujs. Dec. 13. sz. — Új Nemz. Dec. 16. sz. — M. Hirl. Aug. 4. sz. — (—ozs.) Esti Kurir. Márc. 2. sz. — A Reggel Júl. 29. sz. — Színházi Élet. Márc. 24. sz. — A Társaság. Nov. 10. sz.

Tamásné Kiss Ida. P. Hirl. 294. sz.

Tamás István. 1. Aranyhal. (Vígjáték.) Művész-Színház, 1936. okt. 16. Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 391—392. l. — Rédey Tivadar. Napk. 773—774. l. — Hámos György. Új Idők. II. 644 l. — 2. 100 %-os szerelem. (Regény.) — Ism. Ujs. 268. sz. — (ky.) Népszava. 280. sz.

Tamás Lajos. Hamuszínű ég alatt. (Versek.) 96 l. — Ism. Ferenczy József. Láthatár. 57—58. l. — W. Wimberger Anna. M. Minerva. 191—192. l. — S. K. Kat. Szemle. 463. l. — Sinkó. Új Élet. 364—365. l. — Ágoston Julián. Vasárnap. 397—398. l.

Kossányi József. Tamás Lajos költészete. M. Írás. 1. sz.

Tamás Mihály. Két part közt fut a víz. (Regény.) 205 l. — Ism. Mihály László. Napk. 195. l. — Kántor József. Láthatár. 104—105. l. — Féja Géza. M. Írás. 2. sz. — Rády Elemér. Kat. Szemle. 527—528 l. — Haraszthy Gyula. Bp. Szemle. 241. k. 246—248. l. — Barra Erzsébet. Új Magazin. 1. sz. — Rády Elemér. Élet. 2. sz. — s. Nemzeti Ujs. 9 sz. — (ny. i.) Népszava. 15. sz.

Tamási Áron. 1. Jégtörő Mátyás. (Regény.) 241 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 101—102. l. — K. S. Öserő. 3. sz. — Majthényi György. Napk. 402—403. l. — Féja Géza. M. Írás. 3. sz. — Komlós Aladár. Toll. 151—152. l. — Bóka László. Szép Szó. 2. k. 403—404. l. — W. Wimberger Anna. M. Minerva. 156. l. — Horváth Jenő. Pásztortűz. 52. l. — Babits Mihály. Erd. Helikon. 153—156. l. — E. G. Korunk Szava. 352. l. — Possonyi László. Ujkor. 79—80. l. — P. Hirl. 86. sz. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 79. esti sz. — Janovics András. P. Napló. 63. sz. — Szakasits Árpád. Népszava. 125. sz. — Illés Endre. Bp. Hirl. 63. sz. — Dékány András. Új Magyarság. 57. sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 63. sz. — 2. Énekes madár. (Népi-játék.) Bemutatta az Új Thália. — Ism. Muhoray Elemér. M. Írás. 5. sz. — Fialat Magyarság. 1. sz. — Kemény János. Pásztortűz. 48. l. — Kós Károly. Erd. Helikon. 209—215. l. — t. t. Korunk Szava. 20. l. — 3. Ábel Amerikában. (Regény.) 238 l. — Ism. Kázmér Ernő. Kalangya. 120—121. l. — Egri Viktor. M. Írás. 1. sz. — U. az. M. Figyelő. 339—340. l. — 4. Rügyek és reménység. (Elbeszélések.) — Ism. Kovács György. Láthatár. 378—379. l. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 291. sz. — (k. i.) M. Hirl. 280. sz. — Ujs. 285. sz. — Magyarság. 280. sz. — 5. Tündöklő Jeromos. (Színpadi játék.) Kolozsvári Magyar Színház. — Ism. Járosi Andor. Pásztortűz. 445—446. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 765—770. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 256. sz. — Nyirő József. P. Hirl. 256. sz. — Széfeddin Sefket Bey. Új Magyarság. 261. sz.

Balogh Elgár. Tamási Áron és a cselekvő erdélyi ifjúság. Korunk. 461—464. l.

Kozcsa Sándor. Tamási Áron iránykeresése. Kat. Szemle. 331. l.

Muhoray Elemér. Láthatár. 30—32. l. és M. Írás. 1. sz. — *I. Szemlér Ferenc.* Magyarság. 256. sz. — *S. Szóvátay Gáborka.* Szabolcsi Szemle. 63—77 l.

- Tardos Viktor.** *Perényi József.* Tardos Viktor drámái. Irodört. 61—71. l.
Tarján Ferenc. Atomrakétán a Marsba. (Regény.) — Ism. (B.) P. Napló.
 291. sz.
Tárkányi Béla. *Gáspár Jenő.* Tárkányi Béla munkássága és hatása.
 Kat. Szemle. 121—126. l.
Juhász Márton. Tárkányi Béla, az ember. Kat. Szemle. 700—706. l.
Tatár Balázs. G. P. Irodört. 187. l.
Teleldi Miklós. *Rónay György.* Pázmány magyar elődei. Theológia 1. sz.
Telekes Béla. Fekete gályán. (Versek.) 148 l. — Ism. Tükör. 309. l. —
 Hamvas József. Prot. Szemle. 302—303. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd.
 118. esti sz. — (Rma.) P. Napló. 158. sz. — (cent.) Bp. Hirl. 85. sz. —
 Függelenség. 85. sz. — s. i. Ujs. 141. sz.
Teleki László. *Kemény István.* Amíg egy pisztoly eldördült. M. Hirl. 51. sz.
Kemény István. Egy nagy magyar emigráns tragédiája. Magyarság. 239. sz.
Spectator. Teleky László. Pásztortűz. 412—413. l.
 A Teleky-tragédia. P. Napló. 206. sz.
Temesváry Kriszta. Versek. 32 l. — Ism. (— kay.) Bp. Hirl. 63. sz.
Terescsényi György. 1. Merre van napkelet. (Regény.) 420 l. — Ism.
 Hámos György. Uj Idők. II. 412. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 313—314. l.
 — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 169. esti sz. — (i.) Bp. Hirl. 114. sz.
 — Kállay Miklós. Nemzeti Ujs. 170. sz. — 2. Aranyhomok. (Elbeszélések.)
 294 l. — Ism. (r. m.) Keresk. Szakokt. 43. k. 483. l.
Tersánszky J. Jenő. 1. Kakuk Marci szerencsése. (Novellák.) 151 l. —
 Ism. Féja Géza. M. Irás. 6. sz. — Keszi Imre. Nyugat. II. 52—53. l. — Szabédi
 László. Pásztortűz. 378. l. — (—i.—s.) P. Napló. 113. sz. — Kádár Erzsébet.
 Bp. Hirl. 125. sz. — Ujs. 114. sz. — K. M. Nemzeti Ujs. 152. sz. — 2. Legenda
 a nyúlpaprikásról. (Regény.) — Ism. Féja Géza. M. Irás. 6. sz. — Komlós
 Aladár. Szép Szó. 2. k. 308—309. l. — Thurzó Gábor. Élet. 36. sz. — Schöpfung
 Aladár. Nyugat. 471—472. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 102. sz. — (i.) Bp.
 Hirl. 108. sz.
Thury Zoltán. *Thury Zoltán.* Thury Zoltánról. Uj Magyarság. 7. sz.
Tisza Domokos Tolnai Vilmos. Madách és Tisza Domokos. Irodört.
 206—210. l.
Tisza István. *Hegedüs Loránt.* Találkozásom Tisza Istvánnal. P. Hirl.
 296. sz.
Horánszky Lajos. Tisza István halála. A százéves Kisfaludy-Társaság.
 345—353. l.
Kóbor Tamás. Az ércember. Ujs. 90. sz.
Szász Károly. Tiszáról. Ujs. 90. sz.
Tiszaváry Ervin. Költő miért vagy idegen? (Versek.) — Ism. Jankovich
 Ferenc. Nyugat. II. 54. l. — P. Hirl. 86. sz.
Tokaji Oláh Béla. Hajdúföldön — puszták szerén. (Elbeszélések.) — Ism.
 Szabédi László. Pásztortűz. 330—331. l.
Toldy Ferenc. *Polgár Géza.* Hol késik Toldy Ferenc szobra? P. Napló.
 187. sz.
Rubinyi Mózes. Toldy Ferenc. Ujs. 285. sz.
Tolnai János. *Turóczi-Trostler József.* Tolnai János és a Novissima
 Tuba. IK. 219—220. l.
Tolnai Lajos. *Főrhöz József.* Tolnai Lajos élete és művei. 116 l. —
 Ism. Szinnyi Ferenc. Irodalomtört. 34. l. — Kenyeres Imre. IK. 482. l.
Tomcsányi János. *Nyilas-Kolb Jenő.* In memoriam. Uj Idők. II. 58—59. l.
Tompa László. Ne félj. (Versek.) 222 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár.
 380—381. l. — P. Lloyd. 250. reggeli sz. — Ujs. 250. sz. — B. A. Magyarság.
 152. sz. — s. Nemzeti Ujs. 280. sz. — szp. á. Népszava. 267. sz. — B. l.
 Bp. Hirl. 250. sz.
Vita Zsigmond. Tompa László. Erd. Helikon. 661—668. l.
Tompa Mihály. *Kék Lajos.* Tompa Mihály keleméri emléktáblája előtt.
 A Kisfaludy Társ. Évl. 59. k. 380—382. l.
 (k. i.) Drága barátom sokat szenvedett. Magyarság. 250. sz.

- Kurcz Gyula.* A «jelentéktelen» költő. Aranykalász. 71—75. l.
- Orbán Gábor.* Tompa Mihály ismeretlen költeményei. M. Figyelő. 1935. 190—191. l.
- Szobrot Tompa Mihálynak. P. Hirl. 78. sz.
- Torday Sándor.* Az üvegcsapda. (Regény.) — Ism. Tiszay Andor. Uj Magazin. 5. sz. — P. Hirl. 23. sz. — (—t.) Bp. Hirl. 85. sz. — (o. a.) Függetlenség. 63. sz. — sz. zs. Ujs. 80. sz.
- Torkos László. Bartmann György.* Torkos László. 97 l. — Ism. Kerekes Emil. IK. 374. l.
- Tóth Árpád. Rónay Görgy.* Tóth Árpád. Ujkor. 74—75. l. és Vasárnap. 370—372. l.
- Tóth Béla. Kemény István.* Az «efendi». Magyarság. 239. sz.
- Tóth Ede. P. Szalóczi Pelbárt.* Tóth Ede halálára. Élet. 10. sz.
- Tóth János.* Apostolok útján: (Versek.) Szombathely. 5. l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 272. l. — Rónay György. Élet. 23. sz. — sz. Csorba Tibor. Uj Élet. 367. l. — Literatura. II. l. — Nagy Miklós M. Kultúra. I. 158. l. — r. Gy. Ujkor. 226. l.
- Tóth János.* Diárium. 156. l.
- Tóth Nándor.* Kereszttel a félhold ellen. (Színjáték.) — Ism. Kunszery Gyula. Korunk Szava. 486. l.
- Tömörkény István. Nagymihály Sándor.* Emlékek Tömörkény Istvánról. M. Hirl. 102. sz.
- Nagymihály Sándor.* Tömörkény és Móra parasztjainak csodálatos világa. M. Hirl. 15. sz.
- Ortutay Gyula.* Tömörkény István. Szeged. 141 l. — Ism. K. S. Öserő. 10. sz. — Sötér István. EPh.K. 213—215. l.
- Török Erzsébet. Kéki Béla.* Török Erzsébet balladaestje. Pásztortűz. 334. l.
- Török Rezső.* A férfi mind örült. (Regény.) — Ism. ja. P. Napló. 9. sz. — Nemzeti Ujs. 21. sz. — M. Hirl. 4. sz. — (—k.) Függetlenség. 69. sz.
- Török Sándor.* 1. Április. (Komédia.) Nemzeti Színház, 1936. máj. 8. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 417—418. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 403—404. l. — Berényi László. Élet. 20. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 479. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 306—307. l. — Ebeczki György. Uj Idők. I. 766—767. l. — Papp Zoltán. Korunk Szava. 199. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 316. l. — 2. És mégsem forog a föld. (Regény.) 184 l. — Ism. K. S. Öserő. 1. sz. — Sándor István. Diárium. 78. l. — Marék Antal. M. Írás. 2. sz. — Berényi László. Élet. 25. sz. — Bodor Aladár. Prot. Szemle. 412—413. l. — r. r. Bpesti Szemle. 242. k. 127—128. l. — P. Z. Korunk Szava. 32. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 59. l. — Szabó Zoltán. Ujkor. 99. l. — Nemzeti Ujs. 21. sz. — G. K. M. Hirl. 21. sz. — Orbók Attila. Függetlenség. 9. sz. — 3. A komédiás. (Színjáték.) Nemzeti Színház, 1936. okt. 9. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 721—722. l. — (B. L.) Élet. 42. sz. — Molnár Lajos. M. Kultúra. II. 220. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 387—388. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 469—470. l. — Rédey Tivadar. Napk. 768—769. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 563. l.
- Török Zoltán.* Dobog a szív, dalol a lant. (Versek.) Zagypapálfalva. — Ism. Függetlenség. 4. sz.
- Törs Kálmán. G. P. Törs Kálmán.* Irodört. 187. l.
- Turi Béla. Erdősi Károly.* Turi Béla. Élet. 15. sz. — G. P. Irodört. 133—134. l. — *Mihelics Vid.* Kat. Szemle. 324—325. l. — *Nyisztor Zoltán.* M. Kultúra. I. 231—232. l. — *Serédi Jusztinián.* Kat. Szemle. 289. l. — *Tóth László.* Sajtó. 9—10. sz.
- Tutsek Anna.* Az én utam. (Regény.) 250 l. — Ism. (o. d.) Függetlenség. 4. sz. — Gyalui Farkas. Pásztortűz. 101—102. l.
- Tutsek József. G. P. Tutsek József.* Irodört. 134. l.
- Ugró Gyula.* A tél végén. (Versek.) — Ism. (p. á.) P. Napló. 158. sz.
- Ujházy György. Vörös Márton.* Missa sollemnis. Tükör. 527—530. l.

Undi Imre és Szilárd János. Szép vagy diákelet!.. (Regény és anekdoták.) 173 l. — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 152. l. — Kozocsa Sándor. Diárium. 185. l. — (V. T.) M. Hirl. 135. sz. — Ujs. 125. sz. — s. Nemz. Ujs. 152. sz.

Urr Ida. Nincs kenyér. (Versek.) Pozsony. 61 l. — Ism. K. S. Fáklya. 7—8. sz. — Kántor József. Láthatár. 236—237. l. — Marék Antal. M. Írás. 4. sz. — Rónay György. Élet. 23. sz. — Kiss Jenő. Pásztortűz. 158. l. — Németh László. Új élet. 108. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. I. 351. l. — P. Hirl. 23. sz. — i — ó. Nemz. Ujs. 33. sz. — Magyarság. 1. sz.

Vághidi Ferenc: I. Jacobi Edit.

Vajda Péter. Zsoldos Jenő. Vajda Péter zsidószemlélete. Libanon. 41—50. l. Klny. is: 13 l.

Vályi András. Kemény György. Vályi András. — Ism. (R. M.) Kereskedelmi Szakoktatás. 43. k. 312—313. l.

Vályi Nagy Géza. Kócsag. (Versek.) 108 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 212. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 93. l. — P. Hirl. 3. sz. — (—ó.) Nemzeti Ujs. 45. sz. — (x.) P. Napló. 74. sz. — M. Hirl. 53. sz. — B. A. Magyarság. 74. és 114. sz. — (d.) Bp. Hirl. 74. sz. — (d.) Új Magyarság. 57. sz. — (—k.) Függetlenség. 69. sz. — (sz.) Ujs. 51. sz.

Vándor Iván. Melitta hét apja. (Regény.) 268 l. — Ism. O. P. Bp. Hirl. 114. sz. — (K. N.) Ujs. 114. sz.

Váradi Antal. Császár Elemér. Váradi Antal, a költő. Koszoru. 79—86. l.

Váradi Antal emléktáblája. Koszoru. 122—123. l.

Várady Zsigmondné. Az utolsó szó jogán. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 8. esti sz. — P. Napló. 39. sz. — B. A. Magyarság. 39. sz. — sz. zs. Ujs. 21. sz.

Varga István. Tettek emléke nélkül. (Versek.) Tata. 64 l. — Ism. r. gy. Ujkor. 226. l.

Varga Lajos. Sötét alakok. (Versek.) — Ism. Nagy Méda. Napk. 487. l. — F. T. Új Idők. I. 631. l.

Varjas. R. Béla. Varjas R. Béla. Diárium. 57. l.

Várnai Vilmos. Útszéli zsoldárok. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 306—310. l.

Városi István. Vérzik a harangok nyelve. (Versek.) Esztergom 144 l. — Ism. Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 596—597. l. — Rónay György. Élet. 23. sz. — Ruzitska Mária. Új Idők. II. 243. l. — Lendvay István. Korunk Szava. 199. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. I. 318. l. — Új Nemzedék. 139. sz. — Pusztai Sándor. Nemzeti Ujs. 96. sz.

Vas Gereben. Fábrián István. Vas Gereben. (Mátyásföldi gimn. Ért.) — Ism. Nagy Sándor. Irodort. 164. l.

Vas István. Levél a szabadságról. (Versek.) 77 l. — Ism. Tolnai Gábor. Válasz. 57—58. l.

Vaszary Gábor. 1. Csak te. (Regény.) 286 l. — Ism. Literatura. 44. l. — Kulinyi Ernő. Bp. Hirl. 74. sz. — 2. Vigyázz, ha jön a nő! (Regény.) — Ism. Finta Zoltán. Erd. Helikon. 726—727. l. — Ujs. 130. sz.

Vaszary János. 1. Hölgyek és urak. (Vígjáték.) Magyar Színház, 1936. szept. 9. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 659—660. l. — Muhoray Elemér. M. Írás. 8. sz. — tg. Élet. 38. sz. — M. Kultúra. II. 153—154. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 308—309. l. — Rédey Tivadar. Napk. 708. l. — G. V. S. Színpad. 301. l. — 2. Házasság. (Vígjáték.) Magyar Színház, 1936. jan. 17. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 272—273. l. — Rédey Tivadar. Napk. 128. l. — Ambrus Balázs. Kalangya. 129—130. l. — Muhoray Elemér. M. Írás. 2. sz. — tg. Élet. 4. sz. — J. A. Pásztortűz. 182. l. — Ebeczi György. Új Idők. I. 179. l. — Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 90. l.

Vatai László. Örök sors. (Versek.) — Ism. Jékely Zoltán. M. Ut. 2. sz. — P. Hirl. 41. sz. — Függetlenség. 33. sz.

Váth János. Szent László népe. (Regény.) 126 l. — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 22. sz. — Rónay György. M. Kultúra. II. 90. l. — —ks. Pannonh. Szemle. 310—311. l. — Hunyady István. Napk. 701—702. l. — Rónay György. Vasárnap. 376. l.

—a—a. Négyszemközt Váth Jánossal. Literatura. 241—243. l.

- Végh Piroska.** Aranypálya. (Versek.) Debrecen. 62 l. — *Ism. Literatura* 4. l.
- Veöreös György. G. P.** Veöreös György. Irodört. 242. l.
- Veörös Jolán Michaela.** A gyertya ég. (Versek.) — *Ism. R. M. Új Élet*, 108. l.
- Veres Péter. Páldy Róbert.** Parasztok a magyar irodalomban. Balatonfüred. 12. sz.
- Verseghy Ferenc. Gálos Rezső.** Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből. Győr. 30 l.
- Vészi Endre.** Végy oltalmazda. (Versek.) — *Ism. (Rma.) P. Napló*. 63. sz.
- Vető Gy. Endre.** Álomszárnyakon. (Versek.) 46 l. — *Ism. (sz. r.) Literatura*. 221. l.
- Vikár Béla.** Nevető rímek. (Versek.) 206 l. — *Ism. Literatura*. 221. l.
- Viraág Béla. G. P.** Viraág Béla. Irodört. 187. l. — *László Zoltán. Öserő*. 5. sz. (V. ö. U. o. 3. sz.)
- Voinovich Géza.** Képek a nagy képeskönyvből. (Elbeszélések.) 210 l. — *Ism. P. Lloyd*. 274. reggeli sz.
- Erdős Iván.** Voinovich Géza programot ad. *Ujs.* 108. sz.
- Volenszky Béla. K. S.** Volenszky Béla színművei. *Öserő*. 2. sz.
- Vollay Ferenc. Benyovszky Pál.** Vollay Ferenc. *Új Szivárvány*. 7–8. sz. — *G. P. Irodört*. 134. l.
- Vozáry Dezső. Szalatnai Rezső.** Vozáry Dezső költészete. M. Figyelő. 1935. 31–38. l.
- Vörösmarty Mihály. Babits Mihály.** A Szózat ünnepére. *Nyugat*. II. 43–45. l. — *Dezsa Jenő*. Pásztortűz. 228. l. — (*g-ly.*) *Nemzeti Ujs.* 110. sz. — *Gyulai Agost.* Diárium. 51–53. l. — *Havas István.* Napk. 188–189. l. — *Sándor István.* M. Szemle. 27. k. 37–45. l. — *Zsolt Béla.* *Ujs.* 215. sz. — *Koszorú*. 190–191. l. — *P. Lloyd* 28. reggeli sz.
- Boldizsár Tibor.** A «Csongor és Tünde» a bécsi rádióban. *Új Magyar-ság*. 109. sz.
- Brisits Frigyes.** Vörösmarty Mihály és az Akadémia. *IK.* 1–28.; 151–170.; 261–275.; 339–402. l. Önállóan is; Értékezesek a nyelv- és széptudományok köréből és *IF.* 59. sz.
- Fest Sándor.** Vörösmarty «Szép Ilonkájának» angol forrása. *Irodört*. 18–22. l.
- Husztai Mihály.** Vörösmarty az újabb irodalmi izlés tükrében. A költői világkép Vörösmarty és Ady költészetében. 176 l. — *Ism. b. f. Irodört*. 33–34. l. — *Berczik Árpád. IK.* 481. l.
- Izsáky Margit.** Vörösmarty úr szerelmes. (Rajz.) *Magyarság*. 295. sz. (*k-i.*) *Gyulai Pál* Vörösmarty haláláról. *Magyarság*. 250. sz.
- Kozocsa Sándor.** Vörösmarty Mihály ifjúkori kéziratai. *Irodört*. 212–213. l.
- Mohácsi Jenő.** A Csongor és Tünde a mikrofon előtt. *Nyugat*. 299–301. l.
- Németh Antal.** Csongor és Tünde a mikrofon előtt és a színpadon. *Tükör*. 369–370. l.
- Waldapfel János. Goldberger Salamon.** Waldapfel János. A pesti izr. hitközség gimn. *Ért.* 1935/36. 3–5. l. — *G. P. Irodört*. 57. l. — A bpti Középisk. Tanárképzőint. *Ért.* 1935/36. 5–6. l.
- Wass Albert.** Farkasverem. (Regény.) 226 l. — *Ism. (m. j.) Számadás*. 58–59. l. — Kázmér Ernő. 121–123. l. — *Egri Viktor.* M. Figyelő. 338–339. l. — Szabó Richárd. *Prot. Szemle*. 38–39. l. — *Magyarság*. 1. sz.
- Weöres Sándor.** A kö és az ember. (Versek.) 77 l. — *Ism. Kiss Tamás. Számadás*. 56–68. l. — Szinegh Béla. Szabolcsi *Szemle*. 125. l. — *Kiss Tamás. Napk.* 563–564. l. — Tamás Lajos. *M. Minerva*. 220–221. l. — sz. Csorba Tibor. *Új Élet*. 423. l.
- Szegi Pál.** Weöres Sándor. Válasz. 121–123. l.
- Wesselényi Miklós báró. Imre Sándor.** Az élő szobor. *Pásztortűz*. 212–214. l.
- Wohl Janka. Rézler Ilona.** Wohl Janka és Stefánia. *M. Női Szemle*. 87–92.; 144–151. l.

- Wollman Vasvári István. Ifjúkori lángok. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 33. sz.
- Zágon István. Feltételes megállóhely. (Vígjáték.) Nemzeti Színház, 1936. okt. 23. — Ism. (B. L.) Élet. 44. sz. — Molnár Lajos. M. Kultúra. II. 252. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 392—393. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 520—521. l. — Ebeczy György. Új Idők. II. 642—643. l. — Rédey Tivadar. Napk. 843—844. l.
- Zarek Ottó. Válasza könyvének (Kossuth) bírálatára. Bp. Szemle. 240. k. 115—123. l. Balogh Jenő válasza. U. ott. 123—128. l.
- Zaymus Gyula. Ninon kisasszony. (Regény.) — Ism. — s. Nemzeti Ujs. 33. sz.
- Zeik Zoltán. Kifosztott táj. (Versek.) — Ism. Marconnay Tibor. Szép Szó. 1. k. 95. l. — Vas István. Nyugat. 236—237. l. — Forgács Antal. Válasz. 517—518. l. — szp. a. Népszava. 63. sz.
- Zempléni Klára. A jazz előtt. (Regény.) 262 l. — Ism. (Szi.) P. Napló. 164. sz. — szp. á. Népszava. 134. sz. — Ujs. 135. sz.
- Zerinváry Szilárd, ifj. vitéz. Tavaszi ének. (Versek.) — Ism. F. T. Új Idők. II. 348. l.
- Zigány Árpád. Zigány Árpád. Nemzeti Ujs. 273. sz.
- Zilahy Károly. Előd Géza. Zilahy Károly. Pécs. 188 l. — Ism. Sándor István. Diarium 38. l. — Császár Elemér. Bp. Szemle. 240. k. 108—114. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 312—313. l. — P. Lloyd. 65. reggeli sz.
- Kozocsa Sándor. Zilahy Károly esztétikája. Esztétikai Szemle. 174—193. l. Önállóan is: Esztétikai Füzetek. 4. sz. 22 l.
- Zilahy Lajos. 1. A fegyverek visszaneznek. (Regény.) — Ism. — n. P. Lloyd. 293. reggeli sz. — Sztinyai Zoltán. P. Napló. 286. sz. — H. S. Est. 288. sz. — (—i—s.) Magyarország. 286. sz. — l. l. Művészet. 5. sz. — Ujs. 291. sz. — 2. Fehér hajó. (Elbeszélések.) 158 l. — Ism. Ambrus Balázs. Kalangya 132—134. l. — Féja Géza. Válasz. 188. l. — U. az. M. Írás. 3. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 18. sz. — Kardos László. Nyugat. 378—379. l. — László István. M. Kultúra. I. 190. l. — (sz. á.) Népszava. 4. sz. — 3. Urileány. (Vígjáték.) Belvárosi Színház. — Ism. J. A. Pásztor-tűz. 229—230. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 46. l.
- Barabás Endre. Összinté beszélgetés Zilahy Lajossal. Új Magyarország. 85. sz.
- Zolnay László. Pellengéren. (Versek.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. 307—310. l.
- Zrinyi Miklós. Écsy Ö. István. Sziget vára és Zrinyi a magyarországi latin költészetben. Kaposvár. 79 l. — Ism. Kardos Tibor. EPhK. 210—211. l.
- Eröss Alfréd. Zrinyi Miklós és Körösi Márk. Új Kor. 36. l.
- Zsámboky János. Emerico Várady. Relazione di Giovanni Zsámboky coll'umanesimo italiano. 53 l. — Ism. Kardos Tibor. EPhK. 389—392. l.
- Zsigray Julianna, Marci. (Regény.) 232 l. — Ism. Erdősi Károly. Élet. 3. sz. — K. Gálos Magda. Diarium. 187. l. — Hámos György. Új Idők. I. 286—287. l. — —k. m. Nemzeti Ujs. 33. sz. — (l. m.) Esti Kurir. 12. sz.
- Zsilinszky Margit. És még sem lett úgy. (Versek.) Pápa. — Ism. P. Hírl. 294. sz.
- Zsoldos István. Tavaszi szántás. (Versek.) — Ism. (p. t.) Függetlenség. 33. sz.
- Zsoldos Jenő. Zsoldos Jenő. Diarium. 156. l.
- Zsolt Béla. 1. A dunaparti nő. (Regény.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 151. esti sz. — Klein Kata. Libanon. 216—217. l. — Thurzó Gábor. Napk. 634—636. l. — Fejtő Ferenc. Szép Szó. 2. k. 399—400. l. — Ambrus Balázs. Kalangya. 509—511. l. — (k. i.) M. Hírl. 135. sz. — Nagv Endre. Ujs. 159. sz. — 2. Polgári házasság. (Elbeszélések.) — Ism. Németh Andor. Toll. 39—41. l. — Thurzó Gábor. Élet. 36. sz. — Fejtő Ferenc. Szocializmus. 42—43. l. — Ujvári László. Korunk. 359—361. l.
- Komlós Aladár. Zsolt Béla. Szép Szó. 1. k. 275—280. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

R 1956

